

Gebundeld verleden

Jubileumboek
Historisch Genootschap Oud Soetermeer
1949 - 1989

Gebundeld verleden

Jubileumboek Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1949-1989

Gebundeld verleden

Jubileumboek Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1949-1989

Redactie: Ronald Grootveld
Botine Koopmans

1e druk - oktober 1989

© 1989 Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Zetwerk: Print 2000 - Zoetermeer

Litho omslag: Duo Litho - Zoetermeer

Lay-out + Drukwerk: Drukkerij Ribberink - Zoetermeer

Papier: Riem + Honig - Zoetermeer

Ottima - satin finish

fabrikaat Leykam

Bindwerk: Boekbinderij van der Kaay / Coninck - Zoetermeer

Inhoudsopgave

Ten Geleide C.A.L. van Wieringen.....	7
Veertig jaren Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1949-1989 Drs. J. van der Spek	9
De bodem waarop wij leven en werken G.L. Kamphuis.....	25
Van agrarisch dorp tot Zoetermeer stad Ing. A.J. Krijgsman.....	31
Geld is meer dan money Piet Westra.....	45
Het voormalige vervoer in Zoetermeer-Zegwaard Drs. J. van der Spek	53
De beurt- en vrachtvaart in Zoetermeer: het tijdperk van trekschuit tot T-Ford Linda Vrouwenfelder.....	65
De boterboer: een vooroorlogse S.R.V.-man Linda Vrouwenfelder.....	73
Onderweg met boter, kaas en eieren: Van der Spek en Noordam Ton Vermeulen	79
Brinkers Margarinefabrieken Zoetermeer Ing. A.J. Krijgsman.....	95
Een geschiedenis van Nutricia Drs. P.G. Hoefnagel.....	103

Verantwoording van de afbeeldingen:

Collectie C.A.L. van Wieringen: 32 (o.), 33, 39, 40, 42

Collectie drs. J. van der Spek: 56, 64, 74 (o.)

Collectie Van der Spek BV: 79, 83, 86

Collectie Noordam: 87, 88

Collectie Brinkers: 98

Collectie Nutricia: 104-107, 112-120

De overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer.

Ten geleide

Het is boeiend om te overwegen hoe de gemeente Zoetermeer is veranderd in veertig jaar. Bij de oprichting van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer was Zoetermeer een plattelandsgemeente met 5.000 inwoners. Nu is deze woonplaats uitgegroeid tot een stad met bijna 100.000 ingezetenen; tijd om eens stil te staan bij de geschiedenis van Zoetermeer.

In 1933, ruim voor de oprichting van het genootschap, heeft H. Nieuwenhuijsen in een Gids voor Zoetermeer en Zegwaard geschreven over onder andere de ligging en bijzonderheden, de middelen van bestaan, het gemeentebestuur van Zoetermeer en Zegwaard en de kerkgenootschappen. Het was een historisch overzicht in kort bestek.

Nu is er een boek verschenen waarin schetsen uit het verleden van Zoetermeer zijn opgetekend. Het is het jubileumboek van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer, dat in 1949 werd opgericht en nu dus veertig jaar bestaat.

In dit jubileumboek kunt u artikelen lezen over bepaalde aspecten van het leven in Zoetermeer in voorbije perioden. De geschiedenis gaat in deze artikelen verder terug dan veertig jaar en er is uiteraard ook een stuk gewijd aan het reilen en zeilen van het genootschap in haar veertig-jarig bestaan.

We hebben niet zomaar gekozen voor deze onderwerpen.

De akkerbouw- en veehouderijbedrijven waren van grote betekenis voor de werkgelegenheid in die dagen. Daarnaast waren er de toeleveringsbedrijven van landbouwartikelen, de hoefsmeden, de zadel- en wagenmakers. Veehandelaren verzorgden een groot gedeelte van de aankoop en afzet van het vee. Beurt- en vrachtschippers en bodediensten zorgden voor het vervoer.

Er waren ook tuinbouwbedrijven, aanvankelijk met plat glas dat geleidelijk aan verdrongen werd door verwarmde kassen.

Uit de landbouworganisaties kwamen twee banken voort, waaraan ook een artikel is gewijd.

Een andere tak van de handel was de verkoop van boter, kaas en eieren. Er waren zo'n zestig éénmansbedrijven die zes dagen per week met hun zuivel klanten bezochten in Den Haag, Rijswijk, Voorburg en Delft. In het begin waren de fiets of de bakfiets en paard en wagen de vervoersmiddelen. Later werden deze vervangen door een bestelauto. Door de veranderingen in het maatschappelijk leven is deze bedrijfstak verdwenen. De bijnaam van Boterdorp, die Zoetermeer jarenlang heeft gehad, is niet meer van toepassing.

Bij de oprichting van het Historisch Genootschap in 1949 waren de bovengenoemde bedrijfstakken nog een belangrijk onderdeel van het maatschappelijk leven en boden ze veel werkgelegenheid. Om die reden hebben wij gekozen voor de beschrijving van juist die onderdelen van de Zoetermeerse gemeenschap. Maar ook typisch Zoetermeerse fabrieken en bedrijven die nog steeds bestaan zoals Nutricia, Brinkers, Noordam en Van der Spek ontbreken hier niet.

Wij beseffen dat in het Jubileumboek alleen bepaalde facetten van de geschiedenis van Zoetermeer behandeld worden; door de groei van een plattelandsdorp naar een stad is zeer veel veranderd, zo veel dat al die veranderingen niet in één publicatie te vangen zijn. U zult dus slechts enkele onderdelen van het maatschappelijk leven uit een tijdvak terugvinden, maar het zijn wel onderdelen die een stempel op Zoetermeer gedrukt hebben. Voor de oudere bewoners is er veel herkenbaar en zal het verleden herleven. De nieuwe bewoners kunnen lezen hoe het in die dagen was.

Wij zijn er zeker van dat het een boek met een stukje geschiedenis is dat u, ongeacht of u nu uw hele leven of nog maar pas in Zoetermeer woont, met veel interesse zult lezen.

C.A.L. van Wieringen

Voorzitter van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Veertig jaren Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1949-1989

door drs. J. van der Spek

De oprichting van de vereniging

Iedere vereniging heeft haar eigen geschiedenis. Dit geldt uiteraard ook voor een genootschap dat zich uitsluitend met het verleden bezighoudt. Hier volgt in kort bestek een en ander over het ontstaan en de verdere ontwikkeling van "Oud Soetermeer".

Ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Juliana in 1948 werd in onze gemeente een tentoonstelling gehouden, die het tijdvak "Koningin Wilhelmina" (1898-1948) beoogde uit te beelden. Dat deze expositie in de smaak viel blijkt wel uit het aantal bezoekers, te weten circa 4000.

Na de sluiting besloten de heren H. Nieuwenhuijsen en W.J. Veldhuizen de leden van de tentoonstellingscommissie opnieuw bijeen te roepen teneinde de mogelijkheid onder ogen te zien aan de expositie in een of andere vorm een blijvend karakter te geven. Op 8 september 1948 had de eerste bijeenkomst plaats. Behalve de twee bovengenoemden waren aanwezig de heren Groenewegen, Lamens en Schans, terwijl de heer Rademaker zijn sympathie had betuigd. Besloten werd de heren Nieuwenhuijsen en Schans af te vaardigen voor een onderhoud met burgemeester N. Vernède.

Inmiddels was een comité gevormd dat de plannen zou gaan realiseren. Het bestond uit de volgende ingezetenen:

J.C. Groenewegen	H. Nieuwenhuijsen
Ing. K.P. Janse	Drs. P. Rademaker
J. Kalisvaart	H. Schans
J. Lamens Pzn	W.J. Veldhuizen

Na overleg met de burgemeester besloot het comité een vereniging te stichten onder de naam "Het Historisch Genootschap". In de oprichtingsvergadering is op voorstel van de burgemeester de benaming gewijzigd in "Historisch Genootschap Oud Soetermeer". Laatste bedoelde bijeenkomst werd gehouden op 12 januari 1949 in restaurant "De Jonge Prins" aan de Dorpsstraat. Dit vermoedelijk oudste café-restaurant hier ter plaatse stond onder één dak met het vroegere raadhuis van Zegwaard. Men had dus wel een bij uitstek historische plek gekozen.

In deze vergadering trad de heer Nieuwenhuijsen op als voorzitter; het secretariaat werd waargenomen door de heer Schans. De heren Kalisvaart en Rademaker hadden bericht van verhindering gezonden. Behalve de overige leden van het comité waren ook aanwezig de burgemeester en de heren J.C. Swart, A.P. van Wensveen, Nol Duiniveld, Jan Beimers en Huus Huijsman Azn. Het doel van de vereniging werd statutair als volgt

Een gedeelte van de tentoonstelling die werd georganiseerd ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van koningin Wilhelmina in 1948.

omschreven: het bevorderen van de kennis der geschiedenis in het algemeen en die van de gemeente Zoetermeer en het voormalige Zegwaard in het bijzonder. Men zou dit doel trachten te bereiken door (onder andere) het doen houden van lezingen, het opsporen en verzamelen van stukken, documenten en andere voorwerpen van historische betekenis en het organiseren van excursies.

In deze vergadering werd burgemeester Vernède met algemene stemmen tot beschermheer van de vereniging benoemd. Om de band met de gemeente zo goed mogelijk te bestendigen werd besloten dat het gemeentebestuur twee bestuursleden zou aanwijzen.

De jaren vijftig

Op 16 januari 1950 werd de eerste lezing gehouden en wel door kapelaan H. Duiniveld, een groot kenner van de kerkelijke geschiedenis der beide dorpen.

In 1952 overleed de heer Nieuwenhuijsen. Het genootschap had veel aan hem te danken. Het jaar daarvoor was nog een geschrift van zijn hand verschenen, getiteld: "Een wandeling door het dorp Zoetermeer". Hierin zijn historische gegevens opgenomen betreffende alle belangrijke gebouwen in de Dorpsstraat of naaste omgeving. De heer K.P. Janse volgde hem als voorzitter op. Overigens bleef de familie Nieuwenhuijsen nauw betrokken bij de activiteiten van het genootschap. Zoon Gerard, thans woonachtig in Utrecht, was secretaris van 1954 tot 1961. Hij werd als zodanig opgevolgd door de heer J. de Jong.

Dat reeds in de jaren vijftig de belangstelling ook uitging naar "het verleden onder de grond" blijkt uit een op 25 maart 1953 gehouden lezing van de heer B.C. Calkoen uit Velzen, lid van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland. Voorts hield de conservator van het Rijksmuseum voor Geologie en Mineralogie te Leiden een boeiend referaat over "De bodem waarop u leeft". De heer Schans verzorgde een causerie over de Driemanspolder en ds. C. Spoor uit Nootdorp behandelde het thema "Rederijkerij te Zoetermeer-Zegwaard in de 17e eeuw".

In de bestuursvergadering van 18 oktober 1956 werd de heer J.C. Baxmeier als voorzitter aangewezen. De vacature was ontstaan doordat de heer Janse voor dit werk niet voldoende tijd meer kon vrijmaken. Wel hield laatstgenoemde op 28 maart 1957 een interessante lezing over de Zuidplaspolder. In deze bijeenkomst uitten enkele aanwezigen hun bezorgdheid over de toestand van de toren der hervormde kerk. De voorzitter kon echter mededelen dat de plannen tot restauratie van toren en kerkgebouw reeds in een vergevorderd stadium verkeerden.

Op 14 maart 1959 bracht Oud Soetermeer een bezoek aan de Lakenhal te Leiden. Deze unieke tentoonstelling van Leidens geschiedenis is ook voor Zoetermeeders interessant in verband met het beleg en ontzet van Leiden in 1574, waarbij Zoetermeer een belangrijke rol heeft gespeeld.

Het zou te ver voeren in dit beknopte overzicht een volledig verslag op te nemen van alle gehouden lezingen. De grote verscheidenheid ervan moge blijken uit nog niet genoemde onderwerpen, die in de loop der jaren aan de orde kwamen zoals: Zuidhollandse boerderijen, geneeskunst in vroegere eeuwen, familiewapens, schepen uit de Romeinse tijd, molens, het Huis te Palenstein, onderwijs, de ontwikkeling van de tuinbouw, de aanleg van de spoorlijn Den Haag-Utrecht inclusief de ingebruikneming hiervan in 1870 en vele andere onderwerpen. Een daverend succes oogstte mevrouw Gazenbeek-Jongerius

met haar causerie over het wel en wee in ons tweelingdorp circa zestig jaar geleden. Mien Jongerius - zo kenden alle ouderen haar - was de echtgenote van de heer Gazenbeek, onderwijzer aan de christelijke school. Met tal van anecdotes en herinneringen aan al dan niet prominente dorpsfiguren zorgde Mien voor een boeiende avond. De liefhebbers van onze vaderlandse geschiedenis werden ook niet vergeten. Jonkheer Den Tex uit Leusden verraste ons met zijn zeer originele en deskundige kijk op het proces Johan van Oldenbarnevelt in 1619.

Onder voorzitterschap van J. van der Spek

In de bestuursvergadering van 14 oktober 1959 deelde de heer Baxmeier mede dat hij zich wegens drukke werkzaamheden genoodzaakt zag als voorzitter te bedanken. Op 15 maart 1960 kwam ondergetekende in het bestuur. Enige tijd later werd mij de voorzittershamer toevertrouwd. Deze taak heb ik ruim twintig jaar mogen verrichten en ik behoud hieraan de prettigste herinneringen.

De heer A.C. Switzar zorgde in 1972 voor de uitgave van "Zoetermeer in oude ansichten", die maar liefst zes maal herdrukt werd! Een vervolg hierop werd in 1988 samengesteld door Piet Roos. De titel hiervan luidt: "Zoetermeer-Zegwaart in grootmoeders tijd". Beide boekjes trokken sterk de aandacht en worden nog steeds verkocht. De vereniging beschikt ook over een aantal historische films, waaronder de veel gevraagde paardenmarktfilm uit 1940. Deze was opgenomen door mevrouw Berdenis van Berlekom, dochter van onze vroegere huisarts J.W. Palte en is inmiddels aan het genootschap afgestaan. Behalve de reeds genoemde uitgaven zijn ook andere publikaties op het terrein van het oude Zoetermeer het vermelden waard. Ik noem hier

- Zoetermeer een Hollands tweelingdorp door drs. P.G. Hoefnagel (1969)
- Zoetermeer zoals het was in het begin van deze eeuw door W.J. Veldhuizen (1975)
- Zoetermeer 700 jaar door drs. J. van der Spek (1981; herdruk in 1983)
- De oude kerk te Zoetermeer (1987)
- Het Huis te Palenstein, zijn eigenaren en bewoners door B. Westenbroek (1988)
- Zoetermeer van Dorpskern tot Groeikern door Patrick van Domburg (1988)
- Jongere bouwkunst in Zoetermeer 1850-1940 (1988).

De beide laatstgenoemde publikaties werden samengesteld door Ronald Grootveld en Botine Koopmans.

Het Zoetermeers woordenboek

Een eigen dialect, zoals dat in sommige gemeenten van Zuid-Limburg schijnt voor te komen, heeft Zoetermeer nooit gehad. Het taaltje waarmee de vroegere schoolmeesters hadden te kampen en dat zij met wisselend succes probeerden om te vormen tot het zogenaamde standaard Nederlands, was grotendeels de "platte taal" van heel Midden-Zuid-Holland. Toch werden hier ook enkele woorden en uitdrukkingen gebruikt die men zelden of nooit elders hoorde. Als voorbeeld vermeld ik hier "kroetje stappen", dat wil zeggen de sloot oversteken op onbetrouwbaar ijs (bijvoorbeeld na één nacht vorst) en bij de laatste stap het ijs stuktrappen. Het was dan ook een goede gedachte van de toenmalige wethouder van onderwijs, de heer K.P. Janse, om een studie te laten maken van het

Zoetermeerse dialect in het begin van deze eeuw en de resultaten daarvan te publiceren. Onder auspiciën van de sectie historiebeoefening van de Culturele Raad Zoetermeer werden een drietal werkgroepen gevormd, waarin leden van het historisch genootschap ruim waren vertegenwoordigd.

Voorts was er nauwe samenwerking met het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde te Amsterdam onder leiding van dr. J.B. Berns. Men kon daarbij aansluiten aan vroegere enquêtes op dit gebied. Reeds in 1959 werd op initiatief van de heer A.P. van Wensveen een zogenaamd taalonderzoek in onze gemeente verricht. Behalve Van Wensveen zelf werkten hieraan mee de heren J.W. Groenewegen, D. Huurman en A.J. Vollebregt. Alle resultaten van de gesprekken en vragenlijsten zijn gepubliceerd in het Zoetermeers woordenboek, dat in 1981 is verschenen. Er is ook aandacht geschonken aan de vaktaal van bepaalde beroepsbeoefenaren zoals de bakker, de slager en de eigenaren van een veeteeltbedrijf. Curiositeitshalve zijn ook enkele voorbeelden van bijgeloof en merkwaardige gewoonten opgenomen. De desbetreffende pagina volgt hieronder.

Burgemeester H. Hoekstra schreef een Ten geleide. Het boekje voorzag blijkbaar in een behoefte; het was in korte tijd uitverkocht en werd het jaar daarop reeds herdrukt.

- een vrouw die in verwachting was mocht geen dode zien.
Muizen en ratten moesten eveneens buiten haar gezichtsveld blijven
- bij een sterfgeval ging de spiegel van de wand of werd deze omgedraaid
- meisjes en vrouwen die ongesteld waren mochten bepaalde werkzaamheden niet verrichten (onder meer klanten bedienen in de slagerswinkel en inmaken van levensmiddelen.) Tegenover dit min of meer negatieve aspect stonden ook voordelen. Als zij 's zomers althans, in de genoemde situatie verkeerden werd aangeraden in de moestuin te gaan wandelen, dan gingen de rupsen dood
- als het hevig onweerde moesten de kinderen hun slaapplaatsen op de zolder verwisselen voor een inderhaast opge-maakt bed in de voorkamer beneden
- bij onweer verkleurde een boven aarde staande overledene
- middelstjes om van de hik af te komen waren: zeven slokjes water drinken; aan een wit paard denken; zeven tellen de adem inhouden; hevig schrikken
- als een kind stuipen had moest het aan een ui ruiken
- iemand die bleek zag: hij ziet er uit als de dood van het ganzenbord
- bidden en je land misten is nooit weg
- een heijaar is geen schreijaar
- het is nog geen avond zei de kraaienvanger

Archeologie

Op 1 april 1971 werd een sectie Archeologie binnen het genootschap opgericht die echter een jaar later al weer ter ziele was.

In 1976 werden onder leiding van de heer Ger Koek opgravingen verricht in de omgeving van de Reguliersdam, vlak bij de boerderij van Kalisvaart, ten westen van de watertoren. Dit was een belangrijk punt, omdat de waterschappen Rijnland, Schieland en Delfland er samenkwamen. Bovendien lag de Reguliersdam in de vaarroute naar Pijnacker, op het einde van de Delftse Wallenwetering. Voorts zou er blijkens mededeling van drs. P.G. Hoefnagel een klooster hebben gestaan met een kerkje. De gevonden voorwerpen duiden echter niet op de aanwezigheid van bouwwerken en uit recent onderzoek is gebleken dat het klooster naar het rijk der fabelen verwezen kan worden.

Om de fundamenteën van het Huis te Palenstein op te graven was een put van drie à vier meter diep nodig.

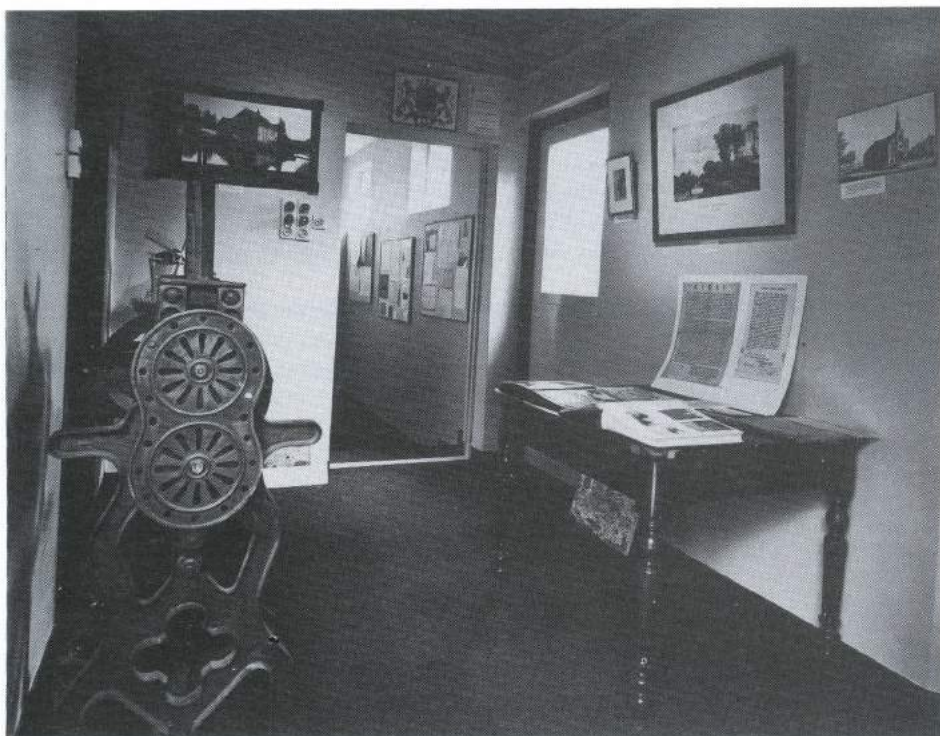
In september 1978 werd een speciale werkgroep van het genootschap, de Archeologische Werkgroep Zoetermeer (A.W.Z.) opgericht. Deze enthousiaste groep jongeren heeft enorm veel gepresteerd om ook uit de Zoetermeerse bodem de overblijfselen van het tweelingdorp op te diepen. Hun opgravingen, onder meer in de Dorpsstraat, in het gebied van de Noord Aa en langs de Leidse Wallenwetering hadden veel succes. In de Dorpsstraat werden overblijfselen van het Huis te Palenstein ontdekt.

In 1981 kreeg de A.W.Z. de beschikking over een zolder boven de kinderboerderij. In datzelfde jaar werden de statuten van het historisch genootschap gewijzigd. Daarbij werd onder meer bepaald dat drie leden van de A.W.Z. de werkgroep in het bestuur zouden vertegenwoordigen.

Op 1 januari 1984 kreeg de werkgroep een nieuw onderkomen, te weten een leegstaand schoolgebouw in de 5 Meistraat. Op 5 mei 1984 werd dit zogenaamde "atelier" door de wethouder van onderwijs en cultuur, mevrouw A. Latenstein van Voorst-Woldringh, officieel geopend. In mei 1986 verhuisde de werkgroep vervolgens naar 't Oude Huis.

Hopeloos om te zien maar toch haalt de Archeologische Werkgroep hier nog hele schalen uit.

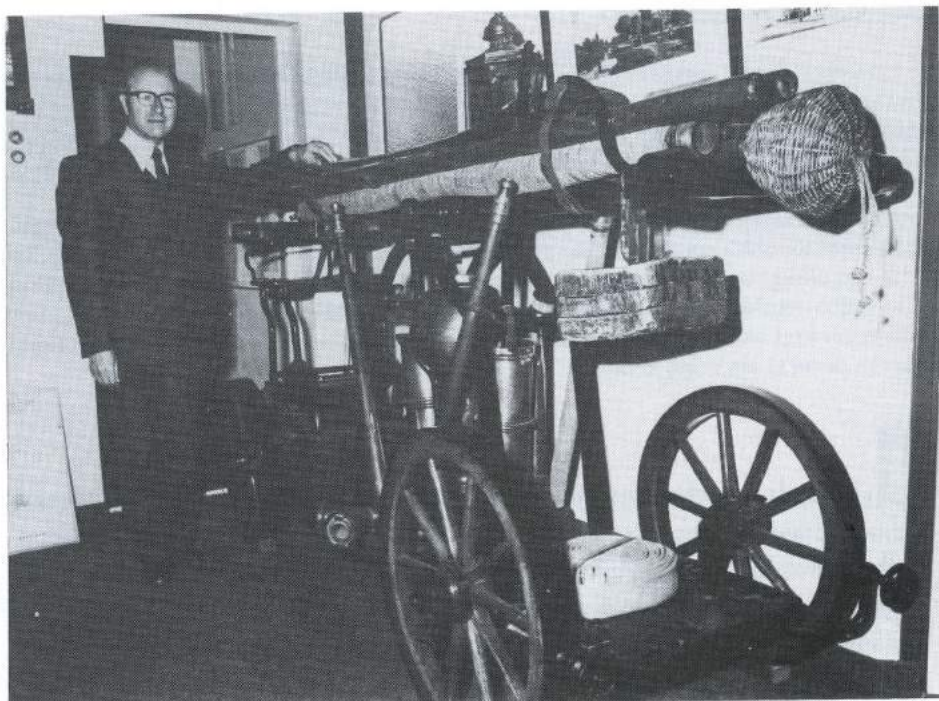

De oudheidkamer aan de Julianalaan omstreeks 1979.

Een eigen oudheidkamer

In de jaren zeventig deed zich hoe langer hoe meer de behoefte gevoelen aan een eigen gebouw voor het inrichten van tentoonstellingen, het houden van bestuursvergaderingen en het creëren van werkruimte. Na verschillende experimenten, die slechts tijdelijk soelaas brachten, kregen we op 28 mei 1977 dank zij de medewerking van het gemeentebestuur, de beschikking over een eigen onderkomen, het voormalige politiebureau aan de Julianalaan, dat nu als oudheidkamer kon worden ingericht. Een bijzondere attractie, vooral voor de jeugd, vormde de Zoetermeerse brandspuit uit 1912, die door de brandweer tijdelijk werd afgestaan en een plaats kreeg in de hal van het gebouwtje. De eerste tentoonstelling betrof Zoetermeer in de periode 1900-1940.

In 1980 kreeg de A.W.Z. een gedeelte van de oudheidkamer ter beschikking als expositieruimte en werd in de andere kamer de collectie van de heer A.P. van Wensveen tentoongesteld. Een jaar later werd een tentoonstelling gehouden over het verenigingsleven in onze woonplaats. Tal van groepsfoto's, variërend van tochten met de ouden van dagen tot schoolklassen en notabelen die in de jaren twintig het Groene Kruis bestuurden, vonden een plaats. Ook de A.W.Z. had in een der vertrekken haar vondsten uitgesteld. De exposities trokken veel belangstellenden.

Voorzitter Van der Spek bij de originele Zoetermeerse brandspuit uit 1912.

Leden van de vereniging bij een excursie naar Dordrecht.

Reizen en andere activiteiten

Ter bezichtiging van musea en andere objecten van oudheidkundige waarde werden vele reizen ondernomen. Ik noem hier slechts Gouda, Zierikzee, de Deltawerken, Amsterdam, Kampen, Middelburg, Enkhuizen, Schoonhoven en Dordrecht van een lange rij reisdoelen. Enkele malen is de landsgrens overschreden en wel bij tochten naar Brussel, Brugge, Gent en Antwerpen.

Verschillende malen verleende Oud Soetermeer zijn medewerking aan andere instellingen in de gemeente of bij gebeurtenissen die de band met het verleden moesten markeren. Zo ben ik nog enkele uren als watergeus opgetreden toen minister Bogaers op 22 maart 1966 in de Palensteinse polder een paal kwam slaan, die als het prille begin van groot Zoetermeer kon worden beschouwd. Bij die gelegenheid werd een oorkonde uitgereikt, waarvan de tekst als volgt luidt:

Heden, op de tweeëntwintigste maart negentienhonderd zesenzestig, is in de Palensteinse polder, gelegen in de gemeente Zoetermeer, door drs. P.C.W.M. Bogaers, minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, met het slaan van een heipaal het startsein gegeven voor de bouw van een nieuwe stad voor honderdduizend inwoners.

Dit betekent voor de ruim elfduizend inwoners tellende gemeente Zoetermeer het begin van de uitvoering van de haar gestelde taak om een oplossing te bieden voor het ruimtelijk vraagstuk in de Haagse agglomeratie.

Deze daad wordt door de minister verricht in aanwezigheid van vertegenwoordigers van het rijk, de provincie Zuid-Holland, voorts in het bijzijn van het college van burgemeester en wethouders en de gemeenteraad van Zoetermeer, het college van burgemeester en wethouders van de gemeente 's-Gravenhage, ten behoeve van welke gemeente in het bijzonder, aan Zoetermeer op het gebied van de volkshuisvesting een taak is toegedacht.

Bij dit gebeuren zijn mede aanwezig de colleges van burgemeester en wethouders van de overige bij het plan Groot Zoetermeer belanghebbende gemeenten, te weten Leidschendam, Ryswyk en Voorburg, alsmede talrijke personen, die op enigerlei wijze bij de ontwikkeling van Zoetermeer zijn betrokken.

Het toekomstige Zoetermeer moet een woon-werkgebied worden, opgebouwd uit een aantal fraaie woonwijken, waarvan de bewoners een ontmoetingspunt vinden in een centrum, dat als hoogtepunt van de stedelijke vormgeving moet worden ervaren, met daarnaast terreinen voor handel, verkeer en industrie.

Moge de te bouwen stad voor haar toekomstige bewoners een huis zijn, waarin ruimte is voor het geluk van de mens.

Bij dit alles overwegen wij hetgeen geschreven staat in Hebreëen, hoofdstuk 3, vers 4:
"..... want elk huis wordt door iemand gebouwd, maar de bouwmeester van alles is God".

Zoetermeer, 22 maart 1966.

Ter gelegenheid van het Oranjefeest organiseerde de vereniging jaren achtereen een tocht door het oude centrum om aan de hoogste klassen van de lagere scholen de monumenten uit het verleden te laten zien. Steeds was het weer een verademing als bleek dat de beklimming van de toren der hervormde kerk geen slachtoffers had geëist.

Het genootschap was vertegenwoordigd in de Culturele Raad, destijds het overkoepelend orgaan van alle verenigingen op cultureel gebied in onze woonplaats.

Samen met de smalfilmclub werden oude films opgeknapt en vertoond. Ook bij de plaatsing van het carillon in de toren van de hervormde kerk in 1979 was het genootschap ingeschakeld en voorts was het betrokken bij de Stichting De Hoop tot behoud van de molen in de Stationsstraat.

In de bestuursvergadering van 1 september 1981 stelde mevrouw A. van Vulpen voor een eigen kwartaalblad te gaan uitgeven. Dit voorstel werd aanvaard. In juli 1982 verscheen het eerste nummer onder de naam "Oud Soetermeer" Kwartaalblad van de vereniging Historisch Genootschap Oud Soetermeer. Later is de benaming gewijzigd in "'t Seghen Waert". Deze uitgave heeft de belangstelling voor de plaatselijke historie sterk bevorderd.

De laatste jaren

De van 1982 tot 1987 in het Streekblad opgenomen fotoserie onder het opschrift "Wie Wat Waar", die door de heer A. van Noort werd verzorgd, trok veel medewerkers en belangstellenden. Voorts houdt de heer Van Noort sinds 1986 een aantal lezingen namens het historisch genootschap.

Eind 1982 achtte ondergetekende de tijd gekomen de voorzittersfunctie te beëindigen. Mijn taak werd overgenomen door de heer H. Oskam, oud-wethouder en een uitstekend kenner niet alleen van het vroegere maar ook van het moderne Zoetermeer.

In 1983 werd een tentoonstelling ingericht over polders en molens en later in dat jaar een expositie over het Zoetermeerse bedrijfsleven. In oktober 1983 volgde een historisch onderzoek naar de notabelen in Zoetermeer en Zegwaard; de resultaten hiervan zijn nog in bewerking.

In mei 1985 werd in samenwerking met het plaatselijk verzet een tentoonstelling georganiseerd over de oorlogsjaren. Tevens werd hulp verleend bij de inrichting van een expositie "Driehonderd jaar katholiek Zoetermeer, 1685-1985". Eveneens in 1985 organiseerde Oud Soetermeer voor het eerst een cursus "oud schrift", die daarna wegens groot succes jaarlijks heeft plaatsgevonden. In 1986 werd een werkgroep Familiewapens gevormd. Dit was een voorloper van de huidige werkgroep Genealogie.

Hoe dankbaar het bestuur ook was voor de ruimte aan de Julianalaan, van begin af aan was te voorzien dat deze op den duur ontoereikend zou blijken. In november 1985 werd de oudheidkamer gesloten en in mei 1986 werd ons "'t Oude Huis" aan de Dorpsstraat definitief door de gemeente toegewezen. Na maanden van inrichten en verbouwen, waarin het bestuurslid Theo Schmidt een groot aandeel had, kon de officiële opening op 28 februari 1987 plaatsvinden. Met bekwame spoed werd hierin een expositie ingericht, die gewijd was aan "Oud Zoetermeer, ook het bekijken waard!" Veel bezoekers gaven van hun belangstelling blijk.

Op 28 februari 1987 opende de wethouder van Onderwijs en Cultuur 't Oude Huis.

In dit belangrijke jaar trad onze huidige voorzitter, de heer C.A.L. van Wieringen, als zodanig op. Hij kan bogen op een steeds toenemende belangstelling voor de plaatselijke historie.

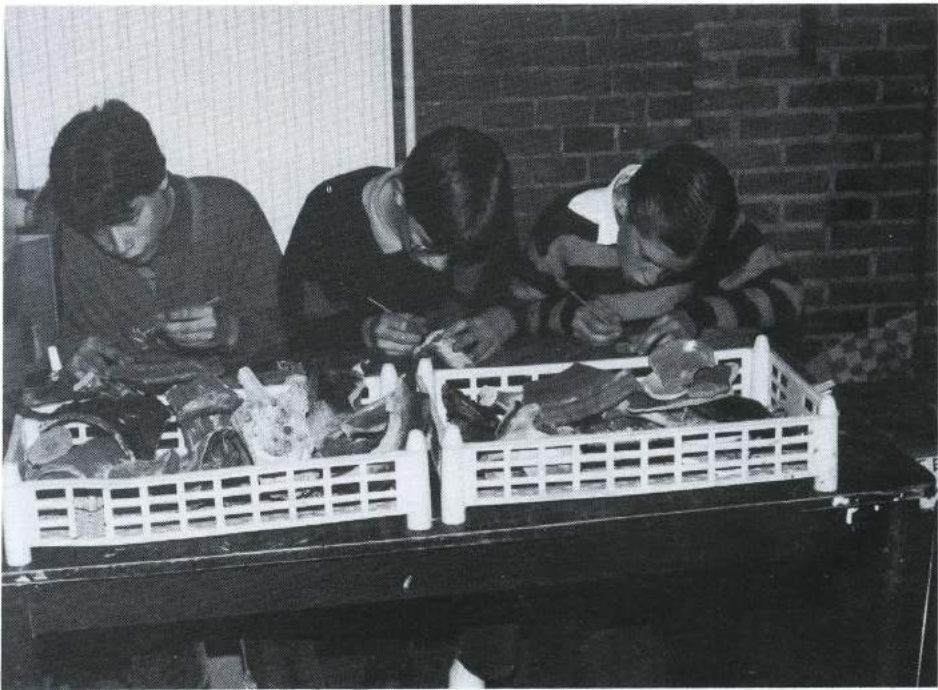
In september 1987 werd in samenwerking met de gemeente de eerste landelijke Open Monumentendag gehouden en werd de tentoonstelling "Zoetermeer Monumenteel" geopend. Op 9 april 1988 volgde een expositie over het Huis te Palenstein, zijn eigenaren en bewoners. Aan de hand van oude documenten en de resultaten van de opgravingen was ook een maquette ontworpen. De expositie trok veel publiek, waaronder 1200 leerlingen van de basisscholen in Zoetermeer.

In verband met de sterke uitbreiding van de werkzaamheden, verbonden aan de exploitatie van het museum, is per 18 januari 1989 de Stichting Historisch Museum 't Oude Huis in het leven geroepen. Voorts kon, dank zij een subsidie van de gemeente, een conservatrice worden aangesteld.

In de op 25 januari 1989 gehouden dia-avond "Zoetermeer in het verleden" was de grote zaal van de Morgenster nauwelijks toereikend om de aanwezigen te plaatsen. De voorzitter bracht in samenwerking met de heer H. Klos een serie boeiende beelden op het scherm, waarvan er sommige tot de vorige eeuw teruggingen. Laatstgenoemde verraste de oudere Zoetermeesters met een afbeelding van "de ouwe fabriek", onze eerste aan de Voorweg gelegen zuivelfabriek. Op 17 juni 1989 opende de wethouder van onderwijs en cultuur, mevrouw A. Latenstein van Voorst-Woldringh, de tentoonstelling "Fotografeer Zoetermeer". Dit betrof een foto-expositie van gebouwen, mensen en natuur in onze woonplaats. Een jury beoordeelde de inzendingen.

Als laatste activiteit, momenteel reeds door 600 mensen bezocht, moet de tentoonstelling worden genoemd, die op 2 september 1989 door burgemeester L. van Leeuwen werd geopend. Deze gaat over de Zoetermeerlijn, die in september 1979 werd voltooid.

Dat het Historisch Genootschap Oud Soetermeer springlevend is, mag blijken uit het nog steeds stijgende ledenaantal; bleef het aantal tussen 1979 en 1982 steken op 235 leden, in 1985 was het al gestegen tot 300, in 1988 telde het genootschap 425 leden en thans in 1989 is de 500-grens ruim overschreden.

Leden van de AWZ actief met het nummeren van scherven.

Varia

Het leek mij gewenst als vervolg op deze beknopte geschiedenis nog enkele facetten te noemen, die moeilijk onder een der vermelde hoofdstukken zijn onder te brengen, maar waarvoor vermoedelijk wel belangstelling zal bestaan.

Als eerste noem ik de ontwikkeling van de verschillende godsdienstige gezindten sedert 1840. Men kan er onder meer uit afleiden dat het aantal buitenkerkelijken hier ter plaatse na de tweede wereldoorlog sterk is gestegen. De meest recente gegevens hebben betrekking op 1971. Gezien de daling van de ledentallen van de meeste kerkgenootschappen na dat jaar mag worden aangenomen dat het percentage 25 van de buitenkerkelijken inmiddels nog zal zijn opgelopen.

<i>Jaar</i>	<i>Rooms-katholiek</i>	<i>Reformatorisch excl. gereformeerd synodaal</i>	<i>Gereformeerd synodaal</i>	<i>Anderen buitenkerkelijken</i>
1840	47	52	-	1
1859	43	55	1	1
1879	41	52	6	1
1947	34	52	10	4
1960	36	47	9	8
1971	33	33	9	25

In 1988 werd in 't Oude Huis een tentoonstelling over het Huis te Palenstein georganiseerd.

Ten tweede wil ik enige aandacht schenken aan de ambachtsheerlijkheid. Zowel Zoetermeer als Zegwaard waren in vroegere eeuwen ambachtsheerlijkheden. Thans heeft dit begrip weinig inhoud meer. Toch is de erbij behorende titel gehandhaafd gebleven. Door vererving en koop kwam die van Zoetermeer in handen van de bekende burgemeestersfamilie Bos. Inmiddels is de heerlijkheid bij notariële akte overgegaan op een familielid, te weten ir. R. Ch. Visser, die in Voorburg woonachtig is en die nog steeds meeleeft met het wel en wee van onze gemeente.

De ambachtsheerlijkheid van Zegwaard is al sinds twee eeuwen in handen van baron Osy de Zegwaard. De laatstbekende verblijfplaats van deze familie is Argenteuil, een voorstad van Brussel. In 1976 had ik nog contact met de huidige baron. Hij informeerde bij die gelegenheid hoe het gesteld was met zijn herenbank in de oude hervormde kerk, waarop de familie nog steeds rechten doet gelden. Ik kon hem de geruststellende mededeling doen dat bij de restauratie van het kerkgebouw in de jaren zestig ook zijn bank in de vroegere luister is hersteld. Jammer genoeg is nadien een hem toegezonden brief onbestelbaar teruggekomen. Blijkbaar is men inmiddels zonder kennisgeving verhuisd. Als merkwaardigheid vermeld ik nog dat de eerste steen van de pastorie naast de Nicolaaskerk in 1867 is gelegd door baron Iwan Osy van Zegwaard.

Laat ik deze herinneringen mogen besluiten met de vermelding van een amusant voorval, dat ik aantrof in de jubileumuitgave van het korpsblad gemeentepolitie d.d. juli 1982. Een van de Zoetermeerse ordebezoekers, Baggerman geheten, die hier omstreeks 1910 werkzaam was, trof op een nacht twee mannen aan, van wie hij vermoedde dat zij wel eens tot onoirbare praktijken zouden kunnen overgaan. Toen de veldwachter zich had bekend gemaakt en naar hun namen vroeg, zei de een: "Borst" en de ander "Strik". Baggerman verstond de "r" niet in de naam van nummer twee en dacht uiteraard dat hij voor de gek werd gehouden. Toen het proces-verbaal werd opgemaakt, kwam de juiste spelling op papier en zag de politiemann zich genoodzaakt de betrokkenen, die hun ware naam hadden opgegeven, vrijuit te laten gaan.

De bodem waarop wij leven en werken

door G.L. Kamphuis

Het ontstaan van de bodem

Ongeveer 10.000 jaar geleden, aan het einde van het Pleistocene tijdperk, bestonden ons land en de huidige Noordzee uit zand- en leemgronden bedekt met een dik pakket ijs. Dit gebied helde langzaam af van oost naar west en werd doorsneden door enkele rivieren. Toen gedurende het Holoceen, het tijdvak dat volgde op het Pleistoceen en nog steeds voortduurt, het landijs steeds verder afsmolt gingen de rivieren minder water afvoeren en langzamer stromen. Door het smelten van dikke lagen ijs was de zeespiegel gaan stijgen. De Noordzeekust verplaatste zich steeds verder oostwaarts en in de kustgebieden werd de grondwaterstand hoger. Hierdoor onstond een moerasig gebied.

De veenvorming begint

In dit moerasgebied langs de Noordzeekust kwam onder invloed van het milde klimaat een sterke plantengroei op gang, die leidde tot veenvorming. Dit veen, gevormd op zand- en leemgrond, wordt basisveen genoemd. De dikte van dit later door kleilagen sterk in elkaar geperste veen varieert van 30-50 cm.

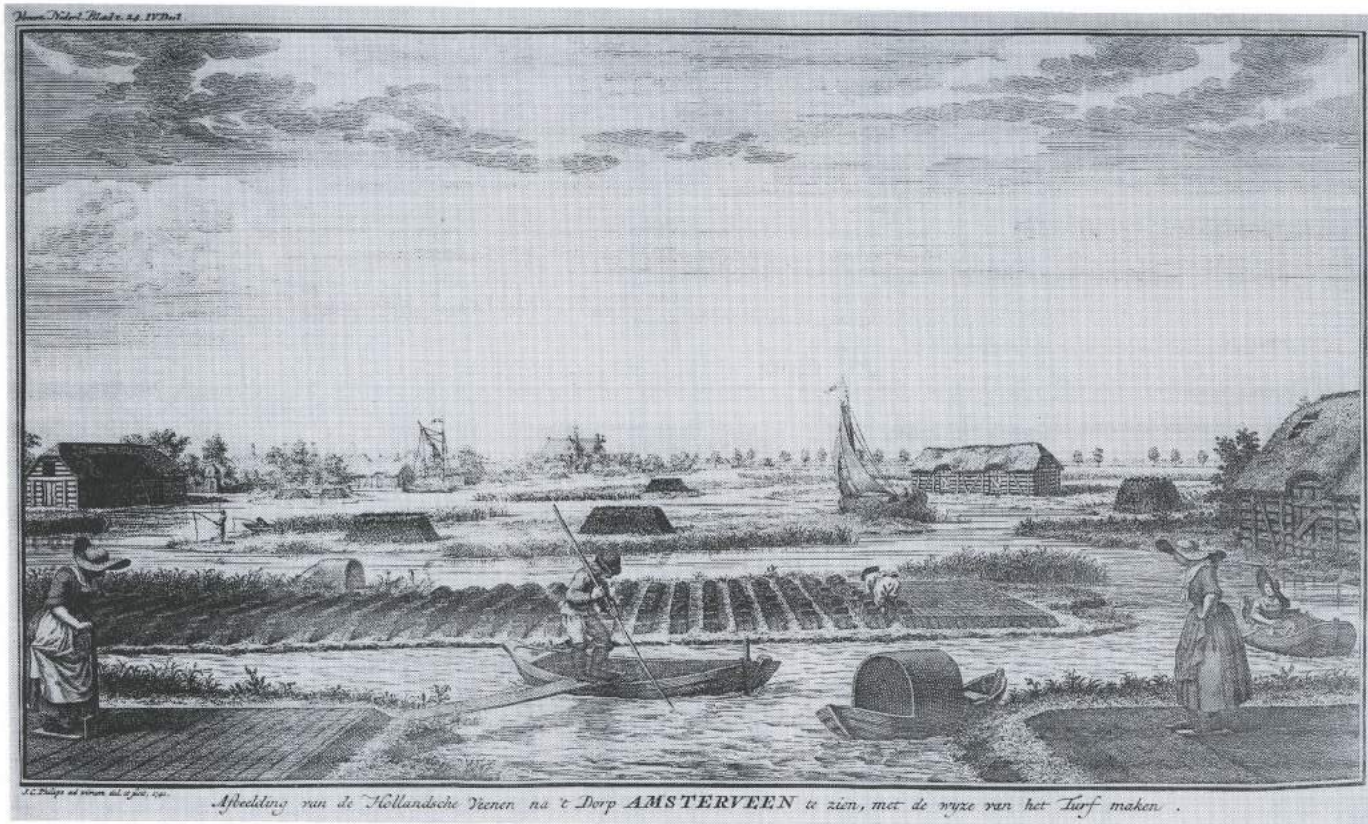
De oude zeeklei wordt gevormd

Ongeveer 7000 jaar geleden begon de zee de huidige kustlijn te naderen en daarna werd het westelijk gedeelte van het basisveen overstroomd tot de lijn Rotterdam-Waddinxveen-Zevenhoven. Zoetermeer ligt ook binnen dit gebied. Door de zee werden zand- en kleilagen afgezet op het veen. De dikte van dit kleipakket neemt landinwaarts gaande geleidelijk af. Ook de afzetting van zandig en kleihoudend materiaal is nogal grillig. Zo is in de omgeving van Moerkapelle kalkrijke zavelgrond afgezet die zeven tot tien procent koolzure kalk bevat. De dikte van deze laag is ongeveer zeven meter.

Het andere uiterste, zure ontkalkte klei, is gevormd op de scheiding van zout en zoet water. In dit brakke milieu ontstonden onder invloed van rietgroei sterk humeuze slappe modderkleien. Bij een goede ontwatering van deze gronden vindt toetreding van lucht plaats waardoor zich witte vlekken vormen. Deze grond wordt "katteklei" genoemd. Katteklei is een zure grondsoort die veelal als grasland wordt gebruikt.

Op sommige plaatsen in de Meerpolder, de Driemanspolder onder Wilsveen en in Gelderswoude, ten noorden van Benthuizen, komt katteklei in het profiel voor, om enkele plaatsen te noemen.

Tussen de twee besproken grondsoorten in ligt nu onder Zoetermeer en directe omgeving

Deze gravure uit 1746 geeft een beeld van het baggeren, aanstampen en drogen van turf.

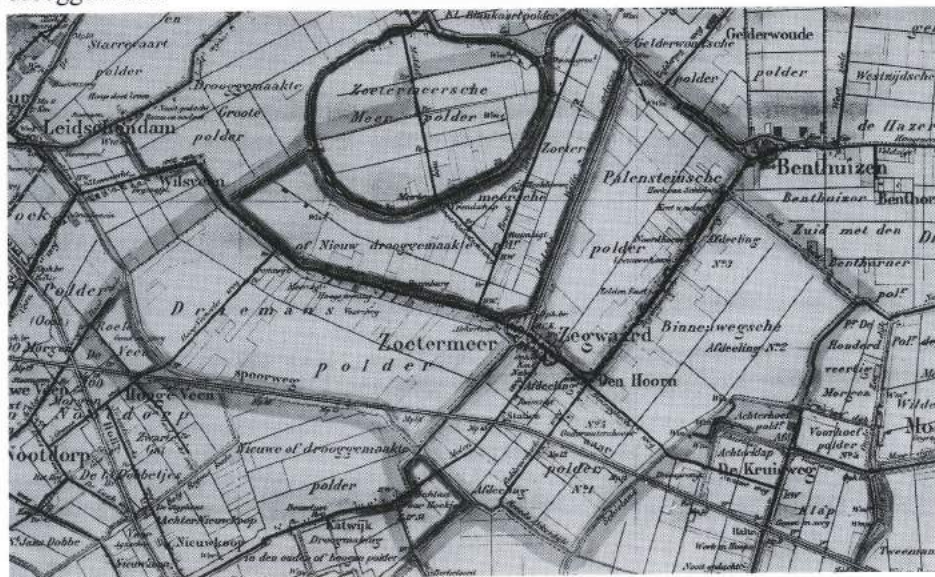
de kalkrijke zavel, die in Moerkapelle aan de oppervlakte ligt, verscholen onder kleihoudende lagen van 20-60 cm. dik, die vaak ook nog kalkloos zijn. De oude zeeklei zou echter nog onder een pakket veen van 4 à 5 meter dik verdwijnen.

De veenvorming begint opnieuw

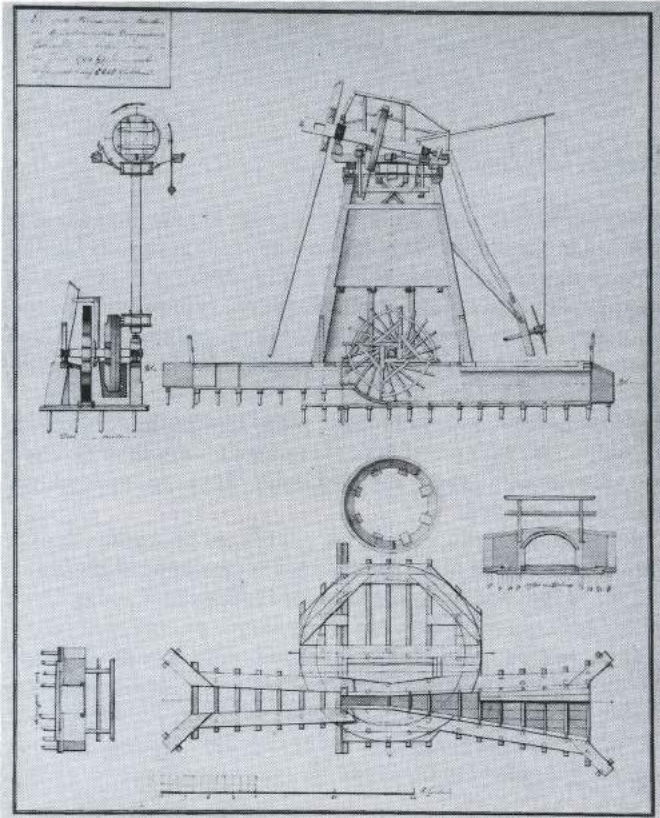
Ongeveer 4500 jaar geleden ontwikkelden zich ter hoogte van onze kust zogenaamde schoorwallen, ook wel strandwallen genoemd. Deze strandwallen strekten zich uit van de kust van Frankrijk tot in Denemarken. Zij ontwikkelden zich onder invloed van de wind gedeeltelijk tot de huidige duinen, die het achterliggende gebied van de zee afsloten. Door aanvoer van water via de rivieren en ook door regenwater werd het oorspronkelijk zoute water achter de strandwallen langzamerhand een zoetwatermoeras waarin weelderige plantengroei op gang kwam.

Elk jaar stierf een gedeelte van de planten en kwam onder water terecht. In de loop der eeuwen hoopte deze plantenmassa zich op tot een dikke laag veen, waaronder de oude zeeklei verdween. Dit veen vormde een geheel met het achterliggende veengebied, waaronder de Alblasser- en Krimpenerwaard.

Al voor de 13e eeuw is men begonnen dit veen af te graven of te verturven. De gedroogde turf werd gebruikt als brandstof in de keuken en voor verwarmingsdoeleinden. Ook de opkomende industrie, zoals bijv. brouwerijen, had turf als brandstof nodig. Door de afgraving van het veen ontstonden grote plassen met een bodem van oude zeeklei die later met behulp van windwatermolens werden drooggemalen. Dit zijn de bekende droogmakerijen. Rond Zoetermeer liggen diverse droogmakerijen zoals de Meerpolder, die in 1612 werd drooggemalen en daarmee de oudste droogmakerij in Rijnland is, de Driemanspolder (1669) en de Binnenwegsepolder (1701). Later werden nog de Palensteinse polder (1759) en de Zoetermeerse of Nieuw Drooggemaakte polder (1767) drooggemalen.

Op deze kaart uit het begin van de 20e eeuw zijn de verschillende polders in Zoetermeer goed te onderscheiden.

In 1793 werd deze molen in de Zoetermeerse of Nieuw Drooggemaakte polder gebouwd.

De kwaliteit van de grond

In de droogmakerijen werden door de landbouwers gewassen geteeld waar vraag naar was. De kwaliteit van de grond was echter niet overal van dien aard dat alle gewassen daarop groeiden. Soms is kalkrijke grond nodig om een hoge opbrengst te leveren, terwijl andere gewassen minder kieskeurig zijn. Een voorkeur voor kalkhoudende grond hebben: suikerbieten, vlas, erwten, tarwe, gerst, witlof, capucijners, bonen en spruitkool. Dit laatste gewas in verband met het tegengaan van de schimmel die knolvoet veroorzaakt. Aardappelen worden ook bij voorkeur op kalkhoudende grond geteeld omdat ze dan "blank van kleur" zijn zoals de akkerbouwers dat noemen. Dit is vooral voor consumptieaardappelen van belang. Gewassen die ook op minder kalkhoudende of zwak zure grond groeien zijn: tarwe, haver, voerbieten, mais, gras en aardappelen.

Na de tweede wereldoorlog is met handkracht maar ook mechanisch door middel van diepploegen op geschikte percelen zo'n 20 a 30 cm. kalkrijke grond naar de oppervlakte gebracht en met de kalkarme bouwvoor gemengd. De gewassenkeuze werd hierdoor aanzienlijk groter

.De tuinbouw wil graag “vroeg” grond

De tuinbouw is in de droogmakerijen te vinden aan de zuidwestkant van een gebied tegen de dijk aan. Op deze plaats is namelijk de laag zwarte grond, ook wel “meermolm” genoemd, dikker dan elders in de polder. Na de vervening, toen er nog slechts grote plassen waren, werd door de overheersende westenwind het water aan de oppervlakte voortdurend opgestuwd in oostelijke richting. Op de bodem ontstond een onderstroom in oostelijke richting die het bodemmateriaal meevoerde dat tegen de dijk tot afzetting kwam.

De tuinders van Zoetermeer maakten geen uitzondering op deze situatie: een tiental bedrijven was vroeger gevestigd aan de westzijde van de Palensteinse polder, tegen het oude dorp aan.

Was die laag meermolm, nu eerdgrond genaamd, dan zo aantrekkelijk voor de tuinbouw? In wezen wel want het is unieke grond, die bestaat uit veraard veen, wat zand en kleideeltjes. Het is rijk aan stikstof en gemakkelijk te bewerken. Bij een goede ontwatering is deze grond in het voorjaar ook bijzonder vroeg. De warmte van de voorjaarszon wordt namelijk door de donkere grond goed vastgehouden. De gewassen van de tuinders waren hierdoor enkele weken vroeger aan de markt dan die van collega's op meer normale gronden. Uiteraard kwam dit dan tot uiting in een hogere prijs. Het is dus alleszins verklaarbaar dat de voorkeur van de tuinders uitging naar deze zwarte grond. De geteelde gewassen waren onder andere spinazie, sla, tuinbonen, tomaten en komkommers.

Tot slot nog een aantal bodemprofielen van in de tekst genoemde grondsoorten:

A. schematische weergave van een drietal profielen in de droogmakerijen (niet op schaal). De dikte van de lagen is ongeveer acht meter.

B. doorsnede vanaf de bovenkant van het oppervlakteveen tot aan het diluviale zand. De dikte van deze lagen bedraagt totaal ongeveer 13 à 14 meter.

A.

eerdgrond of meermolm	eerdgrond enz.	eerdgrond enz.
kalkrijke zavel of klei	ontkalkte klei, vaak met katteklei	veenresten van het Hollandveen
	kalkrijke zavel of klei	katteklei
kalkrijke lichte zavel en zand	kalkrijke lichte zavel en zand	modderklei
basisveen	basisveen	basisveen
pleistoceen zand	pleistoceen zand	pleistoceen zand

B

Hollandveen	4 - 5 m.
oude zeeklei	8 - 9 m.
basisveen	0,5 m.
pleistoceen zand	

Geraadpleegde literatuur:

Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000, blad 37, Oost Rotterdam, Stichting voor bodemcartering Wageningen, 1972.

Van agrarisch dorp tot Zoetermeer Stad

door Ing. A.J. Krijgsman

Inleiding

Voor 1930 ontwikkelde de landbouw zich in een rustig tempo. Door de wereldcrisis in de dertiger jaren kwam echter vrijwel alles tot stilstand. De prijzen van de produkten en van het vee daalden tot ongekende diepten. Een absoluut dieptepunt viel in de jaren 1932-1933. De tarweprijs nam af van meer dan elf tot drie à vier cent per kg. Voor de akkerbouw werd daarom de tarwewet ingevoerd: men mocht een derde van de oppervlakte bouwland met tarwe verbouwen en dit afleveren voor een redelijke prijs van tien tot elf cent per kg. Deze tarwe werd door het broodgraan gemengd, iets waar de bakkers zeker niet enthousiast over waren, want deze tarwe was vochtiger dan de droge tarwe uit de V.S. en Frankrijk. Ook toen waren er boeren die de toegestane oppervlakte wat trachtten te vergroten. Werd dit bij controle ontdekt, dan moest het teveel worden afgemaaid en aan het vee worden vervoerd. In de veehouderij werd het begrip "taksmelk" ingevoerd - te vergelijken met de huidige superheffing. Overschreed men deze hoeveelheid dan was dit "industriemelk" waar men slechts twee tot drie cent per liter voor betaald kreeg. Biggen werden soms weggegeven! Het kwam voor dat handelaren hun onverkoopbare biggen op de markt - op een onbewaakt ogenblik - stiekem bij de buurman handelaar in het hok stopten. Bij het opladen ontdekte deze dan dat hij er zelfs meer mee naar huis moest terugnemen dan waarmee hij gekomen was! In 1936 kwam er heel geleidelijk een opleving, vermoedelijk omdat de toen reeds merkbaar naderende oorlog de vraag naar produkten deed toenemen. Tijdens de oorlogsjaren verdwenen alle crisismaatregelen en liepen de prijzen snel op met enorme uitschieters tijdens de hongervinter in 1944-1945. De landbouw werd toen echter ook geconfronteerd met het verplicht leveren van produkten, paarden en ander vee aan de bezetter. Toen de aankoop van nieuwe paarden en vee tenslotte niet meer mogelijk was, bleef men zitten met een hoeveelheid waardeloos papiergeld. Rond 1945 was de oppervlakte cultuurgrond in Zoetermeer plm. 4000 ha., verdeeld over akkerbouw, veehouderij en tuinbouwbedrijven. De landbouwbedrijven waren vrijwel allen gemengd, dus akkerbouw en veehouderij. De bedrijfsgrootte varieerde van plm. 10-60 ha. In het algemeen was de agrarische bevolking van Zoetermeer een groep actieve, zeer ondernemende mensen die vrij snel nieuwe werkmethoden toepaste. De boerderijen werden vrijwel allemaal zeer goed onderhouden. Dit alles maakte zonder meer een zeer welvarende indruk.

Graan- en vlasteelt

Het bouwplan voor de akkerbouw was in die dagen zeer ruim. Men verbouwde graan, waaronder wintertarwe en soms zomertarwe wanneer het zaaien van wintertarwe in de herfst te moeilijk ging. Ook verbouwde men zomergerst die bij goede kwaliteit als brouwergerst kon worden afgezet. Wintergerst werd steeds minder verbouwd, omdat dit uitsluitend als veevoer verkocht kon worden, een extraatje zat er dan vaak niet in. Haver

Beelden uit de tijd dat het maaien en melken nog met de hand en het zaaien nog met behulp van paarden gebeurde.

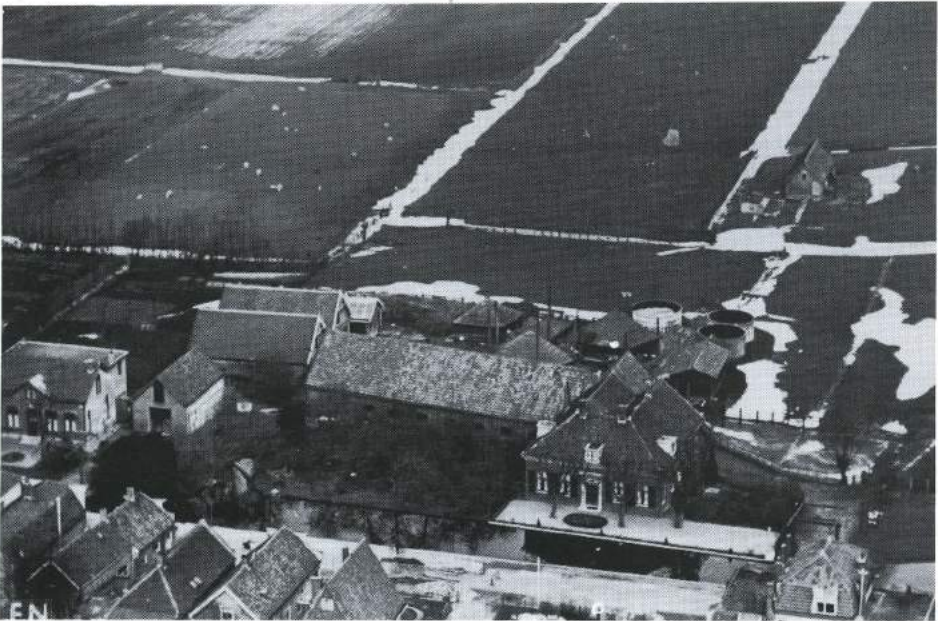
werd vooral verbouwd als voer voor de werkpaarden. Vlas was ook een geliefd gewas, de prijs was meestal goed, en het is een uitstekend gewas voor de noodzakelijke vruchtwisselingen. Men kon als ondervrucht in het gewas rode klaver of lucerne inzaaien. Na het plukken van het vlas groeide de klaver of lucerne door en dat was het volgend jaar dan weer uitstekend voer voor de paarden, hetzij als groenvoer (het zogenaamde “grazen”) of als hooi tijdens de stalperiode in de winter. Ook erwten werden vrij veel verbouwd zowel voor de soep als voor zaaizaad of veevoer. De bekende doperwten werden in die jaren ook geteeld. Hiervoor werd een contract met een conservenfabriek afgesloten.

Aardappelteelt

Aardappelen werden vrijwel alleen voor consumptie verbouwd. Bekende rassen waren Eigenheimer, Bintje en Meerlander. De pootgoedteelt begon in die periode echter ook van de grond te komen. Bij pootaardappelen worden de knollen na de oogst op maat gesorteerd en afgeleverd als pootmateriaal voor een nieuwe oogst. In het algemeen is er ook een flinke exportmarkt voor pootgoed. De keuringseisen waaraan aardappelen moesten en moeten voldoen zijn uiteraard zeer streng. De pootgoedteelt is in het algemeen een bedrijfstak waarvoor veel vakmanschap vereist is! De grootste aardappelmaat, die niet voor pootgoed geschikt is, wordt aan de fritesfabrieken verkocht. Dit laatste hangt ook nog af van het ras, want lang niet alle aardappelen zijn geschikt voor patat frites en chips.

Bietenteelt en spruiten

Bieten waren verdeeld in voederbieten voor het vee (hoofdzakelijk rundvee) en suikerbieten. Deze werden aan de suikerfabrieken geleverd en verwerkt tot suiker. Voor het zogenaamde bietendunnen gebruikte men een hak. Bij bieten stonden de plantjes in bosjes. De bosjes werden eerst op maat gehakt en vervolgens met de hand uitgetrokken tot een plantje bleef staan. Sommige arbeiders deden dit met een korte hak of schrepel. Omdat men daarbij gebogen over het veld liep moest men over een zeer sterke rug beschikken. Thans worden de zaadkluwens van tevoren gebroken en wordt elk zaadje ingekapseld in een werkzame stof (pillenzaad) en met een speciale machine op de gewenste afstand gezaaid. Spruitkool kwam ook op veel bedrijven voor. Dit was meestal een teelt in deelbouw met een werknemer. De werkgever stelde hierbij bewerkte grond beschikbaar en de deelbouwer zorgde voor planten, hield het gewas schoon en plukte de spruiten in herfst en winter. De opbrengst werd gedeeld. Vanuit Zoetermeer bracht men de spruiten meestal naar de Leidse veiling. De stronken of koppen werden als veevoer gebruikt. De meststoffen werd vaak half om half betaald, al naar gelang de afspraak. In het algemeen waren spruiten een door beide partijen gewaardeerd gewas.

Een mooi voorbeeld van een boerenbedrijf rond 1950: de boerderij van Koetsier aan de Vlamingstraat.

Hier is goed te zien dat de glastuinbouw zich overwegend in de hoek van de Palensteinse Polder aan de Leidsewallen bevond.

Het rendement van de grond

De opbrengst van de gewassen was vijftig jaar geleden belangrijk lager dan tegenwoordig:

Wintertarwe	toen	3000-4000 kg/ha.
	nu	7000-8500 kg/ha.
Zomergerst	toen	2900-3200 kg/ha.
	nu	6200-6800 kg/ha.
Erwten	toen	2400-2800 kg/ha.
	nu	5800-6000 kg/ha.
Aardappelen	toen	24.500- kg/ha.
	nu	48.000- kg/ha.
Suikerbieten	toen	37.500- kg/ha.
	nu	58.000 kg/ha.

Enkele gewassen, zoals vlas, zijn thans vrijwel verdwenen door de ontwikkeling van kunstvezels. Ook gewassen voor veevoer zoals haver en voederbieten maar ook erwten komen weinig meer voor, omdat buitenlandse grondstoffen vaak goedkoper zijn. Door de ruime vruchtwisseling kwamen vroeger minder bodemziekten en insecten voor, hoewel het ook wel voorkwam, bijvoorbeeld bij luisaantasting in erwten, dat het gewas geheel verloren ging. Chemische bestrijding was toen onbekend en de bestrijding van onkruid was uitsluitend handwerk. Men gebruikte wel schoffelmachines die tussen de gezaaide rijen met schoffelmessen het onkruid afsneden maar het onkruid in de rijen tussen de planten werd met een hak of schrepel met lange of korte steel uitgehakt.

Boerenarbeiders poseren op het erf van Akkerlust aan de Vlamingstraat in het begin van deze eeuw.

Tuinbouw

Tuinbouwbedrijven waren in Zoetermeer over de gehele gemeente verspreid en kwamen voor aan de Stationsstraat (11), de Voorweg (13), de Leidsewallen (9) en aan de Zegwaartseweg (8). Het aantal is nooit zo groot geweest maar het waren wel goed renderende bedrijven. Men verbouwde in verwarmde kassen die warenhuizen werden genoemd sla, komkommers en vooral tomaten. Voor 1930 waren er nog vollegrondbedrijven waar sla, peen, bloemkool, krotten, andijvie, bonen (snij- en stambonen) en soms vroege aardappelen buiten verbouwd werden. Ook was er veel platglas dat geleidelijk verdrongen werd door verwarmde kassen, de glastuinbouw. Ooit waren er vier fruitboomgaarden met appels en peren met een totale oppervlakte van \pm 20 ha. waarvan er nu nog een over is.

Brabanders in Zoetermeer

Veel handwerk werd gedaan door plaatselijke arbeidskrachten maar in de zomer kwamen de "Brabers" uit Noord-Brabant. Deze meestal jonge mensen kwamen in lange rijen op racefietsen naar een bedrijf. Afhankelijk van de hoeveelheid werk werkten zij soms wel met zes of meer mensen op een bedrijf. Men sliep in de schuur of op de zolder in een strobed. In een enkel geval zorgde de vrouw van de boer voor warm eten, doch meestal zorgde men zelf voor het eten: tarwebrood met dik boter, spek en kaas. De werktijd van deze "Brabers" was van maandagmiddag tot vrijdagavond. Zaterdagmorgen vertrok de kolonne weer huiswaarts om 's maandags weer terug te keren. Veel van deze arbeid werd "aangenomen". Men kwam met de werkgever een prijs per roe, een lengtemaat van plm. 3,76 meter overeen en hoe langer en harder men werkte, des te meer men verdiende. Na de oorlog is dit systeem geheel in onbruik geraakt.

Het onmisbare paard

De grondbewerking, het ploegen, eggen, zaaien en ook het oogsten, graanmaaien en transport vond plaats met paarden als trekkracht. Dit waren zware Belgen of gekruiste paarden van een Belgische vader en een lichtere bijvoorbeeld Oldenburger moeder. Deze gekruiste paarden waren erg in trek want zij hadden eigenschappen van beide rassen: sterk en toch vlug. Omdat er veel paarden gebruikt werden was er ook een levendige paardenhandel.

Bekende paardenhandelaren in die dagen waren de gebroeders Bram en Jaap Huijsman. Naast hun boerderij - Bram woonde op "De Sniep" (thans restaurant) - handelden zij in paarden en bezochten daartoe wekelijks paardenmarkten in het gehele land. Ook in Zoetermeer was een jaarlijkse paardenmarkt waar veel paarden verhandeld werden. Naast werkpaarden had elke boer nog een "wegpaard", een lichter type dat de tentwägen of bij beter gesitueerden de koets moest trekken. Sommige van deze "wegpaarden" waren echte dravers en konden een flinke snelheid bereiken. Ook de tilbury werd

gebruikt - een tweewielige kar voor twee personen met kap die men al of niet kon laten zakken. In de dertiger jaren werden tilburies vaak gebruikt bij het ringrijden tijdens de Oranjefeesten. Veel jongelui vroegen het meisje van hun keuze of zij mee wilde ringrijden; disco's waren toen nog niet uitgevonden! Met het verdwijnen van paarden als trekkracht verdwenen ook de handelaren en de markten. Als touristische trekpleister tracht men thans de paardenmarkten weer nieuw leven in te blazen.

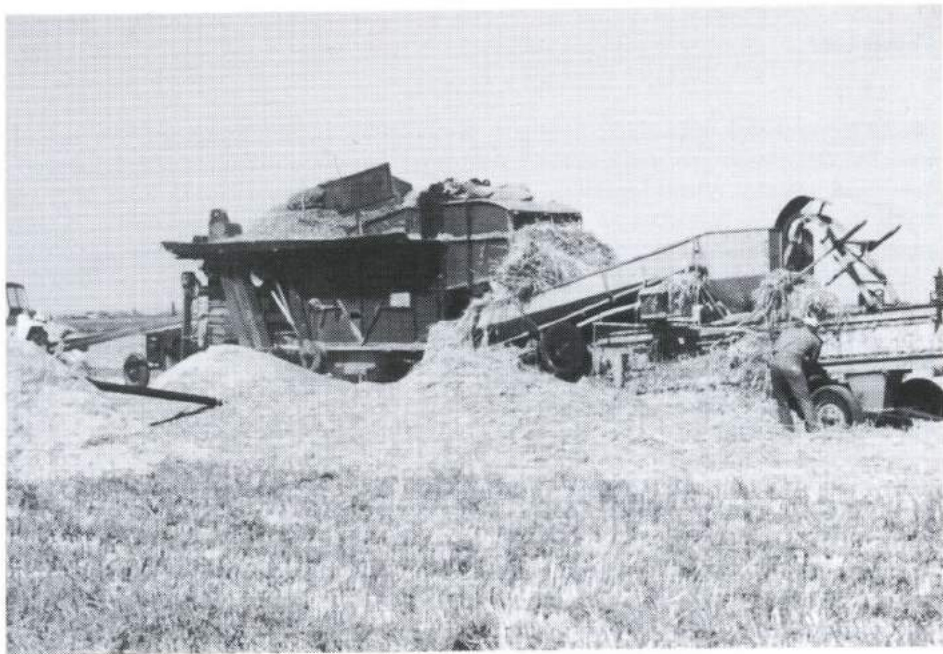

Bij de hoefsmid Jongerius staat een paard klaar om beslagen te worden.

Smeden en wagenmakers

De landbewerkingsapparatuur was stevig geconstrueerd en men werkte er vele jaren mee. Voor het repareren van werktuigen waren in Zoetermeer vier smeden beschikbaar, die tevens hoefsmid waren. Een bekende smidsfamilie was Jongerius. Deze smederij stond op de plaats waar thans de Sprinterlijn de Vlamingstraat kruist. De smeden leverden nieuwe werktuigen en machines, maar ook kachels en fornuizen. Sommigen waren zo vakbekwaam dat zij ingewikkelde onderdelen die voor reparatie nodig waren geheel zelf konden maken. Enkelen presteerden het om een complete ploeg zelf te maken en dat in een tijd dat er geen lasapparaten waren en alles gesmeed moest worden! Aan het repareren van de wagens, karren en kruiswagens, maar ook aan de eggen hadden twee wagenmakers volop werk. Nieuwe wagens werden in samenwerking met de smid gemaakt. Voor de verkoop van landbouwgereedschap waren eveneens twee zaken in Zoetermeer gevestigd. Hoewel veel gereedschap ook bij de smid te koop was kocht men toch vaak in de "ijzerwinkel". Hier werd letterlijk van alles verkocht zoals melkgereedschap, schoppen, hooivorken, zeisen, schrepels, emmers, spijkers, enz. Ook verkocht men touw als trektouw

voor paardetuigen of om het vee vast te zetten tijdens de stalperiode en niet te vergeten het bindtouw voor het schovenbinden door de graanmaaiers. Voor het repareren van de paardetuigen was er de tuigenmaker of zadelmaker. Vooral tijdens natte herfstten als het handwerk moeizaam verliep had deze man veel reparatiewerk. Ook bij het verplaatsen van de grote stationaire dorsmachines werden vaak paardetuigen aan flarden getrokken. Omdat er voor 1930 slechts heel weinig tractoren waren die bovendien meer moeilijk bestuurbare motoren op wielen waren, moesten de dorsmachines met paardekracht van bedrijf naar bedrijf gebracht worden. Deze machines bestonden uit drie delen, namelijk de locomobiel - een stoommachine - voor de aandrijving, de dorskast en de pers en daarbij nog een wagen voor allerlei benodigdheden. Om dergelijke zware machines van een boerenerf vaak nog tegen een helling op te trekken plaatste men meestal vier paarden voor een machine. Aangezien het vertrekkende en ontvangende bedrijf samenwerkten en er veel paarden nodig waren spande men soms paarden voor de machine die niet bij elkaar pasten. Dit vaak tot genoegen en vermaak voor de toeschouwers en de schooljeugd en niet te vergeten ten gunste van de werkgelegenheid voor de tuigenmaker. Tijdens de dertiger jaren werden vrijwel alle stoommachines als aandrijfkraft vervangen door zware tractoren. Het verplaatsen van de dorsmachines was toen geen boerenprobleem meer maar de taak van het loondorsbedrijf. In Zoetermeer was een loonwerkbedrijf van de firma Troost, tegenwoordig het bedrijf van Louws aan de Zegwaartseweg.

Dorsen met de "dorskas" op het bedrijf van Van Wijk aan de Zegwaartseweg.

Een fraai exemplaar van een aardappelpootmachine, die drie rijen tegelijk kon potten.

Veevervoer

Omdat aanvankelijk vrijwel alle bedrijven gemengd waren en dus ook rundvee hadden, was er in Zoetermeer een zeer levendige veehandel. Soms waren deze veehandelaren ook boer maar meestal alleen handelaar. Men trok van markt naar markt waar men vee verkocht en ook weer kocht voor de klanten. Deze handelaren hadden een dusdanig grote kennis van zaken dat zij wel ongeveer wisten wat hun klanten wilden hebben. Bekende veehandelfamilies waren onder andere Houtman, Karens en Vollebregt. Voor 1930 was het transport van het rundvee een avontuur. Over grote afstanden werd het vee per trein in veewagens vervoerd maar van de stations naar de markt werd het los over de straten gedreven. Er waren speciale veedrijvers die daar hun broodwinning van maakten zoals de familie Klos. 's Morgens om drie uur vertrok men vanuit Zoetermeer met 10 tot 30 stuks vee naar de markt. Naar Delft was het ongeveer drieneenhalf uur en naar Rotterdam vier uur lopen. De kosten varieerden van f. 1,- tot f. 1,25 per stuk groot vee. Er waren wel veewagens voor paardentraction maar deze zware wagens werden niet veel gebruikt. Het kleinvee zoals kalveren, schapen en biggen werd vaak vervoerd met de kaasbrik, ook wel karos genoemd. Door plaatsing van hekken op de zijboorden kreeg men een kleine veewagen. In 1926 kocht stalhouder C. Veelenturf - van café De Jonge Prins - die onder andere ook een lijkwagen exploiteerde een vrachtauto voor het veevervoer. Hier konden vier koeien in. In 1928 werd deze vrachtauto overgenomen door W. van Herk. In 1949 waren er vier vrachtauto's die geschikt waren voor het vervoeren van vee: die van W. van Herk, Jo Sluimers, Bas Gorissen (later Jo van der Nat) en Tinus Vonk.

Landbouworganisaties

De landbouw in Zoetermeer-Zegwaard was reeds vroeg goed georganiseerd. Zo werd in 1847 een afdeling van de Hollandsche Mij. van Landbouw opgericht. Dit was niet alleen een Zoetermeerse aangelegenheid; ook uit de omliggende gemeenten was men lid van deze afdeling. Aanvankelijk was lang niet elke boer lid, het waren meestal notabelen die als voortrekker fungeerden. Toch waren nu nog bekende families reeds toen lid. In de wintermaanden vergaderde men omdat er geen straatverlichting was in de namiddag rond 17.30 uur, speciaal bij lichte maan. De vergaderplaats was meestal De Jonge Prins aan de Dorpsstraat omdat daar tevens een uitspanning was. Men kwam vanuit de polders immers met paard en rijtuig. Door het grote ledenverlies is de afdeling Zoetermeer en omstreken van H.M.V.L. in 1979 opgegaan in de afdeling Hollands Midden. Door de Zoetermeerse afdeling zijn in de jaren 1943-1945 de lagere landbouwschool en de landbouwhuishoudschool "De Dobbe" opgericht. Thans is de lagere landbouwschool ondergebracht in de scholengemeenschap "Seghwaert-De Brug" met een pakket voor MAVO en lager beroepsonderwijs. "De Dobbe" is inmiddels omgezet in een school voor middelbaar beroepsonderwijs met diverse afdelingen.

Via bovengenoemde scholen werden de Verenigingen voor plattelandjongeren en plattelandseisjes opgericht. Geruime tijd waren ook dit bloeiende verenigingen die vooral bij jaarvergaderingen van heinde en ver jongelui aantrokken. Duidelijk zal zijn dat deze verenigingen zich in Zoetermeer Stad niet konden handhaven.

Rond 1920 ontstonden er naast de "neutrale" H.M.V.L. ook confessionele landbouworganisaties. Zo werden een R.K. Land- en Tuinbouwbond en een Christelijke Boeren- en Tuindersbond opgericht. Deze organisaties kregen na 1960 dezelfde problemen als de H.M.V.L. en moesten samengaan met afdelingen in andere gemeenten.

"De Eendracht"

Eveneens door de afdeling Zoetermeer van de H.M.V.L. werd op 7 juli 1899 in beginsel besloten een coöperatieve vereniging op te richten voor het aankopen van zaaigranen, veevoeder en meststoffen. Het doel was "een voordeel te behalen door gezamenlijke aankoop en het voorkomen van een te grote macht van de vrije handel". De belangstelling van de leden was echter niet bijzonder groot. De vrijheidsdrang van de individualistisch ingestelde Zuid-Hollandse landbouwers was te sterk. Velen vreesden namelijk dat men bij een coöperatie iets van zijn zelfstandigheid moest prijsgeven en dat wilde men voor geen geld! De boer was immers "koning op zijn erf". Toch werd op 9 september 1899 de landbouwvereniging "De Eendracht" opgericht - geen coöperatie dus. Het bestuur werd gevormd door W. van Dorp Wzn., voorzitter, A.G. de Groot, vice-voorzitter, J. Vollebregt Jzn., penningmeester, Chr. Noordam, secretaris en als leden J. Sonneveld, Jac. Bos en Joh. Vollebregt Czn. Als eerste gezamenlijke aankoop werden onder andere inlandse lijnkoeken, haver en diverse kunstmeststoffen zoals 63.400 kg. superfosfaat gekocht. Vanaf 1900 werden ook brandstoffen in het pakket opgenomen. Helaas kreeg na enkele jaren de vrijheidsgedachte de overhand en in 1907 besloot het bestuur om de gezamenlijke aankoop van veevoeder en zaaigranen te staken en alleen verder te gaan met kunstmest en brandstof. Tot de opheffing van "De Eendracht" bleef dit goed functioneren. In 1904 nam "De Eendracht" het initiatief tot de oprichting van de Spaar- en voorschotbank en op

11 mei 1938 werd op voorstel van J. Janse besloten tot het plaatsen van een weegbrug. De bloementuin van Alb. Muilwijk op de hoek Den Hoorn-Zegwaartseweg werd hiervoor aangekocht en reeds op 2 november werd de door Firma Molenschot en Zn. te Breda gebouwde brug geopend. De brug had een draagvermogen van 20 ton en kostte inclusief de grond f. 37.920,90. Het tarief was destijds 40 cent per weging en 20 cent per weging voor de bediening. In 1989 werd "De Eendracht" en daarmee ook de weegbrug opgeheven.

Veranderingen in werkmethoden

Na 1945 veranderden de tot dan toe gebruikte werkmethoden in een snel tempo. Het aanbod van allerlei typen tractoren met velerlei bijpassende werktuigen en machines kwam toen op gang. De landbouw moest daar wel gebruik van maken want de werknemers verlieten massaal het land om in de industrie enz. te gaan werken; de enige oplossing was mechaniseren. Door de veranderende economische situatie en de technologische ontwikkeling voltrokken de veranderingen zich in een steeds sneller tempo. Door loonexplosies die doorwerkten in prijzen van allerlei benodigdheden zoals machines en meststoffen speelde een hogere produktie per man per hectare na enkele jaren een steeds grotere rol. Automatisch werkende machines namen het werk over. Een grote hoeveelheid bestrijdingsmiddelen tegen ziekten en plagen in de gewassen kwam ter beschikking zodat een misoogst bijna niet meer voorkwam. Bij deze enorme veranderingen zou de dichter Poot zijn vaak geciteerde dichtregels "hoe genoegelijk rolt het leven des gerusten landman heen" wel achterwege gelaten hebben.

In 1972 werd in Zoetermeer nog een ploegwedstrijd gehouden. De bebouwing rukte echter al op.

Een oude boerderij die nog in vol bedrijf is: de Elizabethhoeve aan de Voorweg.

Ook de veehouderij maakte grote ontwikkelingen door. Vanwege het gebrek aan arbeidskrachten werden veel gemengde bedrijven ontmengd. Men werd akkerbouwer of veehouder, al naar gelang de geschiktheid van de grond. Voor de akkerbouw kwam daardoor een zeer nauw bouwplan tot stand: een derde graan, een derde aardappelen en een derde bieten, soms spruitkool en ook wel uien. In de veehouderij verdween het handmelken en namen de melkmachines het werk over. Automatisch werkende machines zoals opraapwagens, hooipersen en kuilvoersnijders kwamen in gebruik zodat een man het werk kon doen waar er vroeger vier of vijf voor nodig waren. Een heel groot nadeel was dat deze ene man geen plaatsvervanger had. Vele boeren zijn daarom ook nu nog lid van een bedrijfsverzorgingsdienst. Bij ziekte of vakantie kan men een beroep doen op deze dienst, die dan een werknemer ter beschikking stelt. Veel veestallen werden omgebouwd tot ligboxenstal.

Naar Zoetermeer Stad

Van de grote veranderingen die vooral na 1960 in de landbouw tot stand kwamen profiteerden de Zoetermeerse agrariërs vrijwel niet meer. In 1962 werd Zoetermeer als groeikern aangewezen. Aanvankelijk meende men dat dit niet zo'n vaart zou lopen: een stad bouwen duurt immers vele jaren! Velen hadden dan ook nog de kleinschalige bouw met steigers van palen en planken voor ogen. Toen kranen en hoogwerkers werden ingezet en gehele huizenblokken door middel van betonsegmenten in elkaar werden gezet, begreep men dat Zoetermeer Stad spoedig werkelijkheid zou worden. In een razend snel tempo verdwenen de eertijds zo vruchtbare akkers onder het zand en weldra werden vele boerderijen gesloopt. Sommige bleven gelukkig bewaard en zijn later gerestaureerd en/of voor andere doeleinden in gebruik genomen. Slechts aan de randen van de gemeente zijn nog enkele bedrijven intact maar voor hoe lang nog? Het hoofdstuk "Agrarisch Zoetermeer" is eigenlijk nu reeds afgesloten.

Geraadpleegde literatuur:

50 jaar Land- en Tuinbouwvoorlichting in Midden Zuid-Holland (1936-1986).

1899 50 1949 Landbouwvereniging "De Eendracht" te Zoetermeer.

Geld is meer dan money

door Piet Westra

Inleiding

Wie naar de bankgebouwen in Zoetermeer kijkt of daar aan het loket staat, denkt dat bij banken alles om geld draait. Als men zich echter in het ontstaan van de verschillende banken verdiept, komt men tot de ontdekking dat de achtergrond van veel handelen, met geld als hulpmiddel, per bank verschilt. Wie in Zoetermeer naar de voorgeschiedenis van de Nederlandsche Middenstandsbank en de Rabobank kijkt, ontdekt dat achter het ontstaan van die banken een totaal verschillende denkwereld schuilgaat.

In dit artikel wordt een historische terugblik geworpen op de beide hiervoor genoemde banken. We doen dat aan de hand van archiefmateriaal en met behulp van informatie van Dick van der Vooren, oud-directeur van de NMB-bank en Jan Boonekamp, oud-voorzitter van de Boerenleenbank, de voorloper van de Rabobank.

Het ontstaan van de Spaar- en voorschotbank

In de afdeling Zoetermeer-Zegwaard e.o. van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw zat in 1899 een aantal vooruitstrevende lieden. Op hun advies werd in dat jaar de Landbouwvereniging "De Eendracht" opgericht, met als doel de gezamenlijke inkoop van veevoeder, zaaigranen en kunstmest. Twee leden van deze vereniging, J. van den Berg en Chr. Noordam, hielden in 1904 een warm pleidooi voor de oprichting van een boerenleenbank in Zoetermeer. Een daarna ingestelde commissie kwam - na de zaak van verschillende zijden belicht te hebben - tot de conclusie dat er zo spoedig mogelijk een spaar-en voorschotbank in Zoetermeer moest worden opgericht. Het ingewikkelde stelsel van de Raiffeisenbanken vonden zij niet geschikt voor de bevolking van Zoetermeer-Zegwaard, waarvan er velen hun bestaan zochten in de handel. Aldus werd besloten en in de beginjaren werd bank gehouden in een particulier huis. Gedurende tientallen jaren was dit de enige bank in Zoetermeer en Zegwaard.

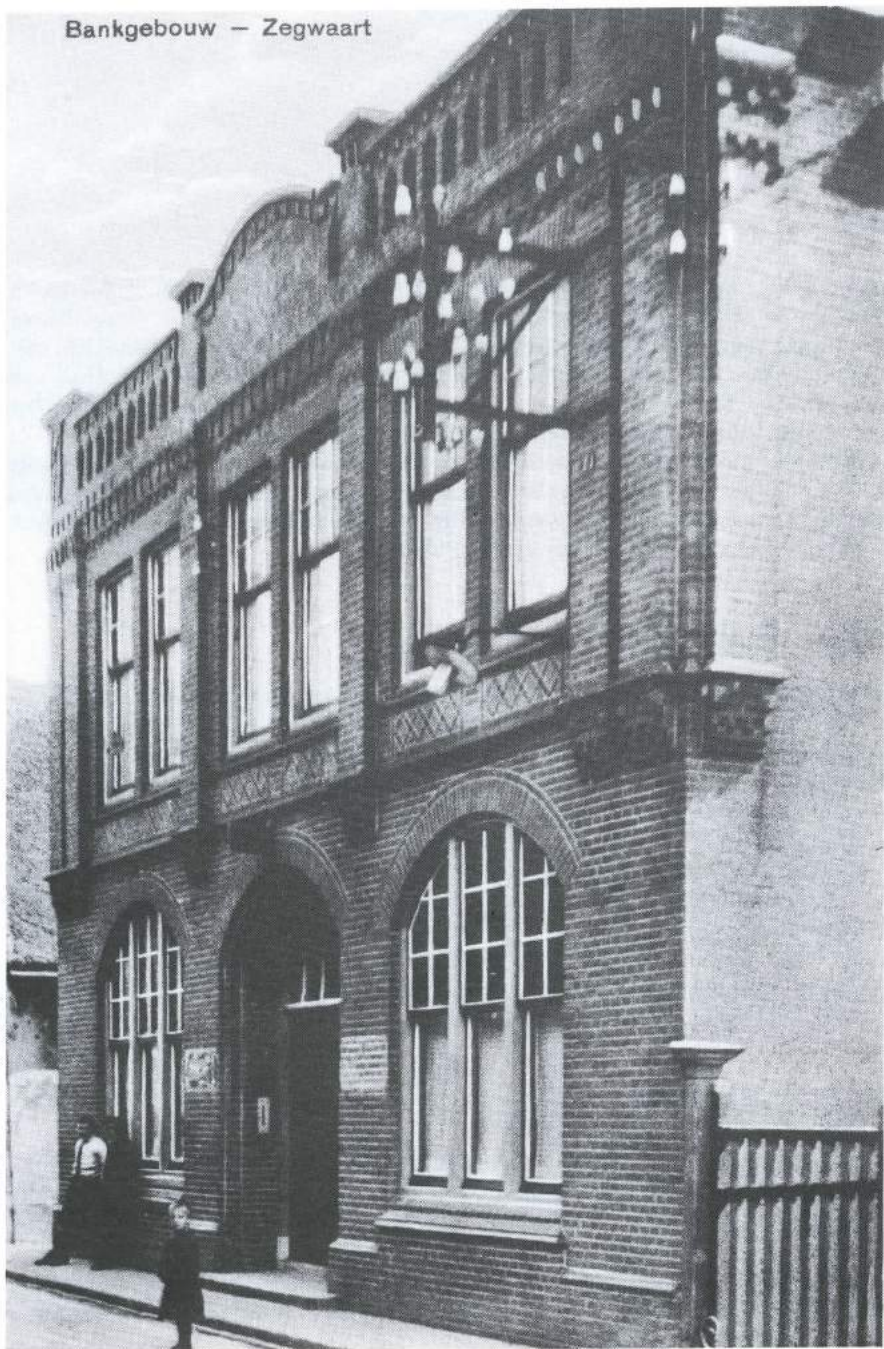
Van Spaar- en voorschotbank naar NMB

Het in 1914 geopende Spaarbankgebouw, thans beter bekend als Het Trempunt in de Dorpsstraat, kon tevens gebruikt worden als vergaderplaats voor verenigingen en andere organisaties. In die tijd gold dan ook het gezegde dat het een bank met volledige vergunning was!

De eerste concierge van de bank was de heer Rietdijk, die werd opgevolgd door de heer Koolen. Bekende "leveranciers" van bestuursleden waren onder anderen de families Noordam, Van Straalen en Westerman.

In 1949 - de omzet beliep inmiddels f 38.454.800,- - vormden de boeren en tuinders nog

Bankgebouw — Zegwaart

De Spaar- en Voorschotbank aan de Dorpsstraat. Thans is hier het Trefpunt gevestigd.

steeds een belangrijk deel van de klantenkring. Het feit dat destijds de coöperatieve ondernemingsvorm niet was gekozen, werd geweten aan de sterke individualistische geest en de onafhankelijkheidszin van de bewoners van Zoetermeer en Zegwaard, "een geesteskenmerk die ook thans nog de bewoners van Zoetermeer bezitten". Op 1 maart 1958 werd de Spaar- en voorschotbank met zes personeelsleden overgenomen door de Nederlandsche Middenstandsbank. Die overgang was noodzakelijk omdat aan de banken in Nederland hogere eisen gesteld werden aan kredietwaardigheid, eisen waaraan de Zoetermeerse bank niet of moeilijk kon voldoen.

No. _____

SPAAR- EN VOORSCHOTBANK
 VOOR DE GEMEENTEN ZOETERMEER EN ZEGWAART
(STATUTEN GOEDGEKEURD BIJ KONINKLIJKE BESLUIT VAN 27 FEBRUARI 1945, No. 49 en 4 AUGUSTUS 1948, No. 76)

Ontvangen van den Heer Erasmus Nes ^{Zoetermeer} ~~Heer~~ keith
 de Somma van ~~veertien honderd en vijftig gulden~~ 25
 voor drie maanden rente van een kapitaal groot f. 19380, verschenen opboden
 Zegwaard, den 21sten 1929.
 De Administrateur-Boekhouder,
 Zegge f. 196.85 W. de Vries

No. _____

SPAAR- EN VOORSCHOTBANK
 voor de Gemeenten Zoetermeer en Zegwaard

Ontvangen van den Heer Prof. J. G. J. de Vries
 Zegwaard
 de Somma van ~~veertien honderd en vijftig gulden~~ 50
 Zegwaard, den 24sten 1928.
 DE SPAAR- en VOORSCHOTBANK
 te ZEGWAART
 Zegge f. 4.50 W. de Vries

De oprichting van de boerenleenbank

Naast de bank voor middenstanders waren er in Nederland al eerder banken voor boeren. Bedoeld worden de Boerenleenbanken en de Raiffeisenbanken. Beide waren gesticht op coöperatieve grondslag. Het zou te ver voeren om in het kader van dit artikel het ontstaan en de geschiedenis van deze banken te belichten. Het is echter belangrijk om te weten dat de Raiffeisenbank een meer protestants en de Boerenleenbank een meer Rooms-katholiek karakter droeg.

Nam de Hollandsche Maatschappij van Landbouw het initiatief tot oprichting van de landbouwvereniging, die later de Spaar- en voorschotbank zou oprichten, het was de katholieke Land- en Tuinbouwbond (LTB) die het startsein gaf voor de oprichting van de Coöperatieve Boerenleenbank in Zoetermeer.

DE COÖPERATIEVE BOERENLEENBANK G.A.

TE ZOETERMEER

Tel. 370 - Giro 580870

Geachte ingezetenen

Zoals U uit de dagbladen hebt vernomen, is hier in Zoetermeer in December 1951 een Coöperatieve Boerenleenbank G.A. opgericht.

Deze Boerenleenbank is sinds 2 Januari begonnen en is gevestigd bij de Heer J. G. van Vliet, Stationsstraat 71, die als kassier optreedt.

't Is een van de 587 Boerenleenbanken, die bij de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven is aangesloten.

De rentetarieven zijn als volgt:

Spaargelden voor leden 2½%, voor niet-leden 2.4%.

Depositogelden met opzeggingstermijn van 1 jaar 2.75%.

Voorschotten met een looptijd tot 10 jaar

met hypothecaire dekking 4% met andere dekking 4½%.

Voorschotten met een looptijd langer dan 10 jaar

met hypothecaire dekking 4½% met andere dekking 4¾%.

Lopende rekening Debet 4½%, Credit 1½%.

Een ieder kan veilig zijn spaargelden hierin beleggen.

Voorlopig zijn de zittingsdagen:

Maandagavond van 7 — 8 uur

Donderdagmorgen van 9 — 12 uur

Zaterdagmorgen van 9 — 11 uur

Het telefoonnummer is 370 en het gironummer van de Bank is 580870.

Daar van een officiële mededeling van het bestaan onzer Bank nog geen melding is gemaakt, doen wij U dit schrijven toekomen als een bewijs dat onze Boerenleenbank werkelijk bestaat.

Wij bieden U alle mogelijke service en hopen Uw vertrouwen te kunnen winnen.

Het voorlopig bestuur

de heren

J. BOONEKAMP

NIC. DUYNISVELD

J. GROENEWEGEN

Op 2 januari 1952 ging de Boerenleenbank van start.

Uit de Nederlandse Staatscourant van woensdag 12-12-1951 blijkt dat Zoetermeer een coöperatieve vereniging rijker is en wel de Coöperatieve Boerenleenbank G.A. (gewijzigde aansprakelijkheid). Op 5 november daaraan voorafgaand verschenen voor notaris Goossens de heren Johannes Maria Adegeest, tuinder aan de Leidsewallen, Johannes Cornelis Boonekamp, tuinder aan de Voorweg, Nicolaas Adrianus Duiniveld, landbouwer aan de Voorweg, Johannes Cornelis Groenewegen en Cornelis Wilhelmus van Haastert, eveneens landbouwers aldaar en Cornelis Wilhelmus Vollebregt, landbouwer aan de Rokkeveenseweg. Deze - overigens allen Rooms-katholieke - agrariers richtten de Zoetermeerse Boerenleenbank op.

Van Boerenleenbank naar Rabobank

Dat je niet zomaar lid van deze bank kon worden blijkt uit de eisen die toen aan het lidmaatschap gesteld werden. Er werd onder andere vereist:

- dat men godsdienst, huisgezin en eigendomsrecht in christelijke zin als grondslagen der samenleving erkende en zijn gedrag daarnaar regelde;
- dat men - voorzover daarvoor in aanmerking komende - lid was van een op christelijke grondslag werkende boerenbond.

De Boerenleenbank in Zoetermeer was behalve een coöperatieve dus ook een christelijke bank. Het blijkt dat geld ook hier meer is dan alleen maar money.

Het eerste kantoor van de bank was gehuisvest in een zijkamer van de woning van de familie Groenewegen aan de Stationsstraat 71. Daarna werd de bank ondergebracht in een pand aan de Julianalaan. De eerste kassier was de landbouwleraar J. van Vliet. Na enige tijd werd de kassiersfunctie overgenomen door de heer J. van Eekelen.

Dat het in het begin niet om grote sommen geld ging, blijkt uit de balans per 31 december 1953 en de verlies- en winstrekening over dat jaar. De bezittingen en schulden liggen rond de f 325.000,- en de winst is f 19,47! Dit laatste is meer een sluitpost dan winst. De coöperatie mag immers geen winst maken.

In de beginperiode van de Boerenleenbank is er nog wel eens een gesprek geweest met de Spaar- en voorschotbank om te komen tot samenwerking maar bij dat ene gesprek is het gebleven. Wie het voorgaande gelezen heeft begrijpt dat niet het zakelijke maar het ideële de muur tussen de beide banken vormde.

In 1978 - amper een kwart eeuw na zijn oprichting - ging de Boerenleenbank in Zoetermeer op in de Rabobank.

Op het bankje bij de bank

Op het bankje bij de bank hoor je een oude veehouder zeggen: "Als je geld leent is het net of je in je broek geplast hebt: eerst is het lekker warm maar later wordt het verrekke koud."

Een oude tuinder weet te vertellen dat de tuinders vroeger niet hoog aangeschreven stonden bij de banken als ze om krediet kwamen vragen. Ze hadden immers maar zo'n klein stukje grond en altijd hoge rekeningen. Ze stopten telkens van alles in de grond en haalden het er ook weer uit, hetgeen veel arbeid kostte, die ook beloond moest worden. Bovendien stond een tuinder veel eerder bij de bank op de stoep dan een akkerbouwer of een veehouder, die niet zo leengierig waren.

Het gebouw van de Coöperatieve Boerenleenbank aan de Julianalaan in de jaren zestig.

De oude akkerbouwer begint op het bankje bij de Bank over de geldsanering van na de oorlog. Zwart geld moest ook toen al wit gemaakt worden. Minister Lief tinck van Financien had het idee maar de banken moesten het uitvoeren. De klanten brachten het papiergeld met dozen vol de bank binnen. De kassier telde het geld, gaf een bewijs van ontvangst af en bracht het in koffers per openbaar vervoer naar de Nederlandsche Bank - dat zou je in deze tijd moeten proberen!

Ook de Zoetermeerse bankiers deden aan dit spektakel mee. Het was een heel gedoe maar had wel tot gevolg dat er meer belangstelling kwam bij het publiek voor de belegging van geld bij de bank. De oude kous begon tot het verleden te behoren. Het aantal spaarders nam in deze tijd sterk toe, hetgeen de oude akkerbouwer veel genoeg deed. Als er namelijk veel geld wordt aangeboden kan de rente omlaag, hetgeen bij een lening door bijvoorbeeld een akkerbouwer gunstig is.

Toen en nu

Als Jan Boonekamp - in zijn zeventigste Zoetermeerjaar - op de praatstoel zit, kan hij prachtige dingen vertellen over vroeger, zijn gezin en zijn in het openbare leven vervulde functies. Als het echter over bankzaken gaat formuleert hij voorzichtig. We maken samen even een vergelijking van nu met vroeger en uit die bespiegeling komen onder andere de volgende zaken naar voren:

- Toen de Boerenleenbank in 1951 werd opgericht telde Zoetermeer zo'n 5500 inwoners. Nu komt het inwonertal binnenkort op 100.000.
- Toen was Zoetermeer nog sterk agrarisch getint, nu bestaat Zoetermeer overwegend uit

burgers. In 1951 bestond 97,5 procent van het ledenbestand van de Boerenleenbank uit boeren. De Rabobank heeft nu waarschijnlijk een even zo groot percentage klanten die geen boer of tuinder zijn.

- Als er toen een algemene ledenvergadering werd gehouden kon je driekwart van het totale aantal leden verwelkomen. Nu mag je blij zijn als je boven de tien procent komt.

- Wie vroeger een geldlening wilde aangaan bij de Boerenleenbank, moest eerst lid van de cooperatie worden. Die voorwaarde had een geweldige ledengroei tot gevolg. Nu zou iemand vreemd opkijken als de Rabobank hem bij het aanvragen van een lening zou vertellen dat hij eerst lid moest worden van de Rabobank.

- Vroeger werden er aan bestuursleden geen vacatiegelden betaald. Boonekamp zegt: "Je was door de leden gekozen op grond van bekwaamheid en betrouwbaarheid. Dan kon je daarnaast toch geen geld opstrijken?." Ook halen we het voorbeeld er bij van mensen die er niet over dachten om gemeenschapsgeld aan te nemen voor de eigen oude dag. Velen, die er wel recht op hadden, wilden niet "van Drees trekken". Tegenwoordig bestaan er hele andere opvattingen over het verkrijgen van gemeenschapsgelden en het ontvangen van vacatiegelden.

- Vroeger en nu is een te moeilijk onderwerp als het over het verschil tussen de banken toen en tegenwoordig gaat. De moeilijkheidsgraad zit hem vooral in de voorzichtige opstelling van de geïnterviewde. Boonekamp blijkt een wijs man als hij zich aan die vergelijking niet waagt. Banken zijn weliswaar instellingen met grote verschillen en min of meer elkaars concurrenten maar ze moeten ook samenwerken en hebben een dienstverlenende taak.

Tenslotte

Dat geld meer is dan money is uit dit verhaal over twee Zoetermeerse banken wel gebleken. De tienduizenden nieuwe Zoetermeeders - de allochtonen - kunnen ontdekken dat de enkele duizenden Zoetermeerdenaren - de autochtonen - niet alleen bij brood (lees: geld) wilden leven maar bij het omgaan met geld ook nog andere waarden lieten (laten) gelden. Dit zegt iets over de historie van de twee banken maar ook iets over de Zoetermeeders zelf.

Met dank aan Jan Boonekamp, Dick van der Vooren, de NMB en de Rabobank.

Geraadpleegde literatuur:

1899 50 1949 Landbouwvereniging "De Eendracht" te Zoetermeer.

Het voormalige vervoer in Zoetermeer-Zegwaard

door drs. J. van der Spek

Het vervoer over water

De Nicolaaskerk aan de Dorpsstraat bewaart - voor zover mij bekend - de oudste herinnering aan het vervoer over water hier ter plaatse. Dit kan worden afgeleid uit een oorkonde van 1296, die betrekking had op het eerste kerkje. Het was gewijd aan de heilige Nicolaas, de patroon van vissers en schippers, en stond vermoedelijk nabij de plaats, waar thans restaurant "De Sniep" is gevestigd. Het zullen wel uiterst primitieve vaartuigen zijn geweest, waarmee onze verre voorouders hun produkten van visserij of landbouw naar eventuele bewoningscentra aan de Oude Rijn vervoerden.

De schipperij heeft zich hier tot na de tweede wereldoorlog kunnen handhaven. Toen echter het Zoetermeers verlaat aan het einde van de Leidse Wallenwetering (de zogenaamde sluis van Spijker) werd afgebroken, was het ook voor de beurtschippers verleden tijd geworden.

In "De Nederlandsche Stad en Dorpbescrijver" uit 1799 vinden wij onder het hoofdstuk "Reisgelegendheden" het volgende vermeld (in de oorspronkelijke spelling):

- Van Zoetermeer vaart alle Maandagen een Markschuit op den Haag, - Woensdags en Zaturdags op Leyden, -en Donderdags op Delft, en ook van alle deeze plaatzen terug. Van Zoetermeer en te Zegwaard zaamen vaart alle Zondagen nog een markschuit op Rotterdam, die Dingsdag wederom terugvaart. Van Zegwaard vertrekt alle Maandagen meede een Markschuit op den Haag - Woensdag en Zaturdags op Leyden en zoo ook weeder terug -
Ook kan men meede bij Stalhouders ten allen tijd en wanneer men zulks begeert aan Rijtuig geholpen worden -

Naar onze begrippen is hier sprake van een beperkte dienstregeling. Men moet echter bedenken dat de afstand naar Rotterdam bijvoorbeeld circa 40 kilometer bedroeg (over de Voorwegwetering, langs de molens van Stompwijk naar de Vliet en vervolgens langs Voorburg en Delft naar Rotterdam), en dat het mechanische vervoer pas veel later zou komen. Er moest getrokken worden, óf door mankracht óf met een paard over het jaagpad. Mogelijk hebben de schippers af en toe het zeil kunnen hijsen, maar het bleef een tocht met veel hindernissen, zodat een frequentie van eenmaal per week reeds als een uitstekende prestatie mag worden beschouwd.

Herbergen en logementen waren nauw verbonden met het vervoer. In bovengenoemde bron vinden we daarover het volgende.

- herbergen en logementen zijn hier verscheiden: buiten eenigen aan den weg gelegen, vind men nog als de voornaamste op Zoetermeer, den Rooden Leeuw, het Rechthuis, en

Waterwegen waren lange tijd de meest gebruikte routes om goederen te vervoeren.

de Waag; aan de Leidsche Wallen heeft men het Bontepaard, en op Zegwaard, de Reizende Man (van ouds de Jonge Prins genaamd), het Rechthuis, de Waag en de Witte Zwaan, hetwelk meede alle uitspanningen zijn -

Neemt men in aanmerking dat het aantal inwoners van beide dorpen toen 1700 bedroeg, dan is de conclusie gewettigd dat ons voorgeslacht geen dorst hoefde te lijden. In het zeer lezenswaardige boekje "Zoetermeer zoals het was in het begin van deze eeuw" schrijft de auteur Willem Veldhuizen dat er in deze tijd verschillende beurtschippers waren. Schipper Anton van Beek voer op Rotterdam, Amsterdam en de Zaanstreek, Arie Benschop voer op Leiden, en Koos Sentel op Leiden, Delft en Den Haag. Ze konden in hun schuit heel wat vracht meenemen en deden de route tweemaal, soms driemaal per week, maar dan was het ook 's nachts doorvaren. De schuiten hadden wel een mast met zeilen, maar er moest ook veel geboomd worden of ze werden door één of twee man aan een lijn voortgetrokken. Langs de Voorweg werd ook wel een paard voor de lijn gespannen, omdat de Voorwegwetering het enige vaarwater was dat een rijweg naast zich had.

In latere jaren werden de schuiten met motor en schroef uitgerust, maar het was binnen onze gemeente nog lang verboden die te gebruiken. De polderbesturen vreesden dat de dijken daar te veel van zouden lijden.

Behalve beurtschippers, die een geregelde dienst tussen Zoetermeer en één van de steden in Zuid- of Noord-Holland onderhielden, waren er ook anderen die niet een bepaalde stad of streek als bestemming hadden, maar de zogenaamde wilde vaart beoefenden. Ook dezen vervoerden grotere vrachten zoals mest, stro, zand, grind, bouwmaterialen, graan en meel. Korenmolen De Hoop was toen nog per schip bereikbaar en bovendien hadden veel handelaren en ambachtslieden hun bedrijf aan het vaarwater.

Een schippersknecht verdiende zeven gulden per week; hij moest dan zondagnacht om twaalf uur present zijn en kwam niet eerder dan zaterdagavond weer thuis. Omstreeks 1914 waren de lonen twee gulden gestegen. Het is interessant die laatste mededeling van Veldhuizen eens te vergelijken met de algemene tendens. Indertijd heb ik als ambtenaar op het C.B.S een speciaal onderzoek ingesteld naar de loon- en prijsontwikkeling sedert 1870. Voor volwassen mannelijke nijverheidsarbeiders bedroeg de gemiddelde netto-weekverdiens te in 1900 f. 9,75 en in 1914 f. 12,-. Men kan hieruit afleiden dat de stijgingspercentages elkaar niet veel ontlieden.

Het nog steeds bestaande expeditiebedrijf Bode Scholten in vroeger jaren.

Bodediensten

Het is duidelijk dat Zoetermeer-Zegwaard, centraal gelegen tussen een vijftal steden, ruimte bood voor verschillende bodediensten. De naam van degene die voor het eerst een geregelde dienst op één van deze steden ging onderhouden, is niet bekend. Wel weet ik dat mijn grootvader Cornelis van der Spek omstreeks het midden van de vorige eeuw in Zegwaard kwam wonen, waar hij aanvankelijk als koopman/winkelier in zijn onderhoud trachtte te voorzien. Enige tijd later nam hij een bodedienst over van een niet met name bekende man, die zijn expeditiebedrijf Zegwaard-Delft vice versa uitoefende per kruiwagen. Volgens onbevestigde familiegeruchten zou de overnamesom f 2,50 hebben bedragen. Opa Kees had blijkbaar progressieve ideeën; hij startte met een hondekar. De toestand van het wegdek was van dien aard dat grootvader tijdens barre weersomstandigheden ter

Autodienst Gebrs. van der Spek

Zoetermeer - Delft - Rotterdam

via

Berkel Bleiswijk Benthuisen Bergschenhoek	Pijnacker Stompwijk Zoetermeer Zoeterwoude Hillegersberg
--	--

Bestelhuizen: ^{de Arnhemseweg} ROTTERDAM, ^{Deerlesstraat 83} Voorburgstraat 124, ^{telefoon 28998} Telefoon 47777

^{Snellemanstraat 49.} Telefoon 47790

^{Bodehuis, Mulder,} DELFT, Telefoon 1900

^{Burgwal 8,} Telefoon 845

^{Dorpsstraat 162,} ZOETERMEER, Telefoon 65

Bode Van der Spek gaf op deze kaart zijn route en bestemmingen aan.

hoogte van de huidige watertoren bijna verdrongen was; niet in een vaart of sloot langs de rijbaan, maar in de weg zelf.

Later werd de hond door een ezel vervangen en in zijn laatste levensjaren mocht grootvader nog het genoegen smaken een hit te kunnen bekostigen.

Veldhuizen noemt als tarief voor het bezorgen van een pakje tien of vijftien cent. Dit klopt met mijn eigen jeugdherinneringen omstreeks 1922. Ik moest een pakje gaan bezorgen, maar was of de vrachtprijs vergeten of mijn oudere broer had verzuimd die mee te delen. Toen de klant vroeg wat het kostte heb ik maar geraden - het was een nogal fors pakket - dat hij een kwartje verschuldigd was. En toen was niet Leiden maar Zegwaart in last. Ik moest eerst maar eens gaan informeren naar het juiste bedrag. Dat bleek drie stuivers te zijn en zo kon ik een kwartier later de verheugde klant berichten dat de eerst opgegeven prijs met een dubbelteje verminderd werd.

Behalve pakjesbezorger was - aldus Veldhuizen - de bode tevens wisselloper en moest hij dikwijls goederen onder rembours afgeven; hij was bereid om de belastingpenningen op het belastingkantoor te brengen, kortom hij was een manasje van alles en dat maar voor luttele stuivers.

Toch was het niet uitsluitend kommer en kwel op de bodewagen. Zo zei mijn vader op Sint Nicolaasdag 1910 tot mijn oudste broer: "We hebben vandaag zeven en een halve gulden verreden en dus op één dag net zo veel verdiend als een werkmans in een hele week." Het volgende voorval kan dit eveneens staven. Wij stalden altijd paard en wagen in Delft op de Burgwal, in een bestelhuis annex café-restaurant, Het Scheepje genaamd. Dat was een belangrijk ontmoetingspunt van de collega's uit de omstreken van Delft. Ook Westlandse bodes kwamen hier regelmatig.

Toen mijn oudste broer nog op school ging bij meester Riezebos werd vader geassisteerd door een knechtje die Dirk heette. Eens bestelde een stamgast, die blijkbaar in goede doen verkeerde, enkele broodjes met ham in genoemd restaurant. Hij had Dirk al meermalen gezien in het gezelschap van mijn vader en toen het bestelde gebracht werd, informeerde hij: "Ook een broodje met ham, jongeman?"

Ham! dat moest wel een onvoorstelbare lekkernij zijn. Het antwoord luidde dan ook: "Graag meneer." En Dirk smikkelen en smullen.

Maar het geluk op deze planeet duurt meestal niet zo lang. Er kwam een Westlandse bode binnen die de rooms-katholieke godsdienst beleed en die vroeg aan Dirk: "Jij bent toch katholiek, is 't niet?"

"Jazeker", zei Dirk en van schrik liet hij al het restant van het broodje uit zijn handen vallen.

"Zit jij op vrijdag ham te eten?"

En daar begon Dirk te jammeren en te wenen, hij was niet tot bedaren te brengen. Nou was mijn vader weliswaar gereformeerd, maar hij wist voldoende van het rooms-katholieke geloof af om Dirk goede raad te geven.

"Jongen", zei hij, "ga nou zo gauw mogelijk biechten bij de pastoor en dan zul je zien dat het meevalt."

En ja hoor, een paar dagen later: "Hoe is het afgelopen Dirk?"

"Best baas", was het antwoord, "meneer pastoor zei alleen maar: onwetend zondigt niet." Omstreeks 1916 nam mijn vader het bedrijf van bode Van der Kraan over die op Rotterdam reed en zo moesten mijn twee oudste broers, ondanks hun jeugdige leeftijd, de Rotterdamse bodedienst gaan drijven.

Ook bode Gerrit Oprel reed op Rotterdam. De verhouding tussen de collega's was

meestal goed, mede omdat men vaak tot een bepaalde taakverdeling kwam. Zo gingen wij naar Rotterdam op maandag en vrijdag, Ernst van Ede op dinsdag en Oprel op woensdag en zaterdag.

Het verhuisbedrijf Henneken is ook al vele tientallen jaren oud.

Oprel reed in een tweewielige lichtgebouwde wagen. Het is meermalen gebeurd dat hij bij hevige storm in de sloot naast de Hogeweg tussen Bleiswijk en Zegwaart belandde. Dan kwam een voorbijganger ons de treurmare berichten: "Oprel zit weer in 't water", en werden collega's te hulp geroepen om het voertuig weer in het juiste spoor te zetten. In de jaren twintig hield Oprel het bodebedrijf voor gezien en nam mijn vader de dienst over. Hij moest voor de overname heel wat meer betalen dan wijlen grootvader Cornelis, namelijk f 250,-. Dit bedrag moest wekelijks met vijf gulden worden afbetaald en zo kwam Oprel een jaar lang op zaterdag zijn "weekloon" ophalen. Onze Rotterdamse zaak is na de tweede wereldoorlog overgenomen door bode Gerard Scholten en de Delftse door bode Anton van Dijk.

Bodes die op Den Haag reden waren Van Aalst, Van der Kooy, Arie van Wensveen en Scholten. Van Wensveen, een zeer bekende ingezetene die ook handelde in benzine, petroleum en autobanden, was de eerste bode die een vrachtauto aanschafte (ik meen in 1923). Wij volgden in 1924 met de koop van een zogenaamde T-Ford. Dirk Franx leverde het chassis; de carrosserie werd gebouwd door Lamboo.

Toen de vaarroute naar Rotterdam werd geblokkeerd als gevolg van de buitengebruikstelling van de sluis van Spijker, ging ook beurtschipper Van Beek zijn goederen met de auto vervoeren. Er kwam dus een bode op Rotterdam bij.

Voor Gouda bestond niet zo veel belangstelling van de kant van de beroepsgoederenvervoerders; de weg er heen was lang en het wegdek vaak slecht onderhouden. Alleen Oudshoorn en Gerard van Ede reden op Gouda.

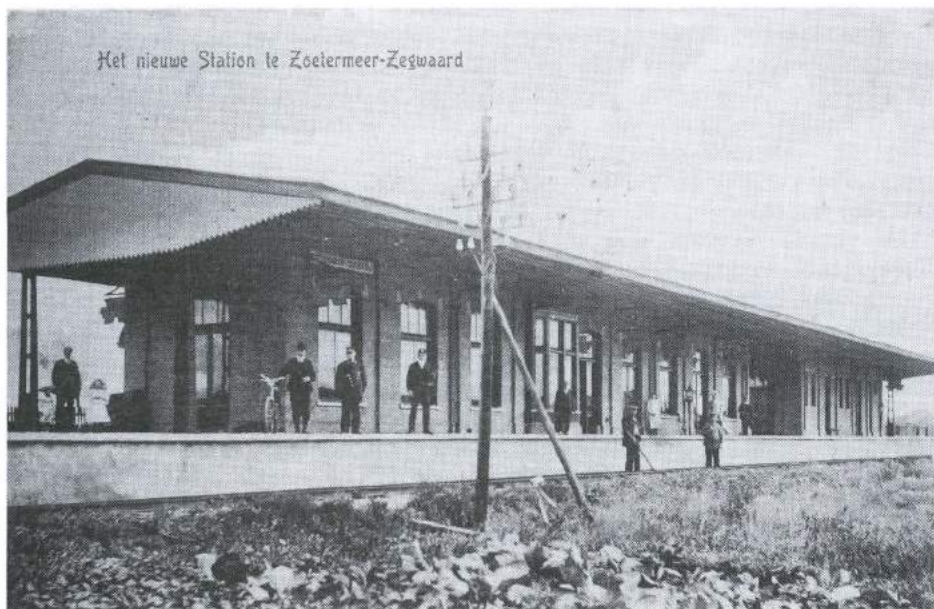
Ik ben nog in het bezit van een kaart, die achter het raam kon worden geplaatst ten teken dat de bode aan moest komen. Mijn broers noemden daarop de volgende gemeenten: Berkel, Bleiswijk, Benthuisen, Bergschenhoek, Pijnacker, Stompwijk, Zoeterwoude en Hillegersberg. De vermelding van Stompwijk en Zoeterwoude vereist enige toelichting. De desbetreffende goederen werden aan Henneken meegegeven, die een expeditiebedrijf op Leiden had. Met een aan de scheepvaart ontleende term noemde men dat "vervoer met twee veer".

Bode Van der Kooy, die op Den Haag reed, was nogal eens door ziekte verhinderd zijn bedrijf uit te oefenen; mijn broer Jasper nam dan de dienst voor hem waar. Jasper was uitermate secuur en voorts behept met een soort calvinistische werkdrijf. Toen hij eens in Leidschendam tot de ontdekking kwam dat hij vergeten was in Den Haag een pakje af te geven, maakte hij rechtsomkeert naar de Residentie. Of het betrokken rijdier deze extra rit kon waarderen, vermeldt de historie niet.

Het spoor

In 1870 werd de lijn Den Haag - Gouda geopend. Het was, ook voor 'Soetermeer-Zegwaard', een gebeurtenis van belang, omdat het nu railverbinding kreeg met Den Haag, Gouda, Utrecht en het Oosten en Noorden van ons land. Uit de hele omtrek kwamen mensen kijken naar het met duizelingwekkende vaart voorbijsnellende monster. Nog in 1920 was de spoortrein voor ons als kinderen een belevenis van de eerste orde. Geliefd was het spelletje een cent op de rails te leggen (dat was een hele uitgave) om na het passeren van de trein een vierduit op te rapen. Dat wil zeggen wat de grootte betreft; als betaalmiddel was de cent waardeloos geworden. Een retour naar Den Haag kostte vóór de eerste wereldoorlog zeven stuivers (onze grootouders drukten kleinere geldbedragen bij voorkeur in stuivers uit); nu betaalt men bij gebruikmaking van de meerrittenkaart f 5,-.

Zoetermeer was destijds ook een stationskoffiehuis rijk, dat vanaf 1907 tot ongeveer het uitbreken van de tweede wereldoorlog door W. Sterrenberg werd geëxploiteerd. Reizigers die vanaf het dorp de stoffige en vaak ook modderige Molenweg kwamen aflopen, konden hier onder het genot van een geurige kop koffie op verhaal komen, alvorens de treinreis te ondernemen. Bier en limonade waren eveneens verkrijgbaar, maar geen "sterke drank". Op de afbeelding ziet men boven de deur van de wagenshuur het opschrift UITSPANNING. Er was dus ook gelegenheid paard en wagen te stallen. De

Het in 1906 gebouwde station van Zoetermeer-Zegwaard. Het vorige was door brand verwoest.

De inwendige mens kon versterkt worden in het stationskoffiehuis met uitspanning voor de paarden en koetsen.

aanduiding Stationsweg te Zegwaart is niet geheel correct. Vóór 1930 heette de verbinding tussen dorp en station Molenweg. Toen in het begin van de jaren dertig de Molenstraat tegenover korenmolen De Hoop werd aangelegd, is de naam van de Molenweg gewijzigd in Stationsstraat.

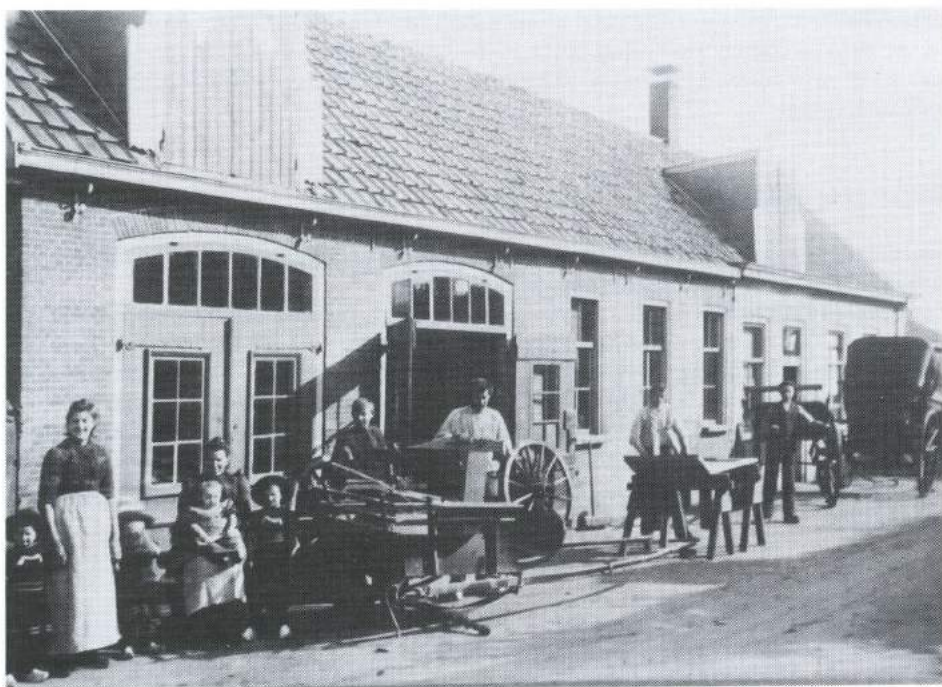
Toeleveringsbedrijven

In een terugblik op de sector vervoer mogen enkele toeleveringsbedrijven niet ontbreken. Ik beperk mij tot de wagenmakers en de hoefsmeden.

Zegwaart en Zoetermeer hadden ieder een wagenmaker; Jacobus van der Most, gevestigd vooraan de Zegwaartseweg en Ziere in de Vlamingstraat. Van der Most Jr. is nog in het bezit van een eigendomsbewijs gedateerd 28 november/6 december 1911, met de volgende omschrijving op de omslag: "Uittreksel der Processenverbaal van Veiling en Toewijzing betreffende Het Huis, pl. gem. No 175, met annexe wagenmakerswerkplaats, magazijn, houtloods, waschok met stookplaats, erf en boomgaard, aan den Zegwaartschenweg, op den hoek van en langs den Bleiswijkschenweg onder de gemeente Zegwaart, kadastraal bekend enz."

Rond 1910 was wagenmakerij Ziere nog aan de Vlamingstraat gevestigd.

Het bedrijf van wagenmaker Arie Kardol (in de deuropening) bevond zich aan de Zegwaartseweg.

Men ziet hoe uiterst minutieus onze vaders hun contracten opstelden. Bij de transactie speelden de volgende ingezetenen een rol, of als koper en verkoper, of als getuige, verhoger van de inzet of lasthebber: Jacobus van der Most, Arie Kardol, Arie Voskamp, Adrianus Boon Pieterszoon, Jan Akkerman, Cornelis Ooms, M. Hoogendoorn, L.H. Molenwijk, L. Lengkeek, J. van der Goes Jr., J. Voskamp, D. Huurman, Bastiaan Hoogenboezem, M. Noppe, G.J. Nales, Johan Biemond, P. van den Berg Czn. en E.W. Ooms.

Henk van der Most heeft het bedrijf voortgezet tot 1969. Toen de gemeente hoe langer hoe meer haar agrarische karakter begon te verliezen en de auto paard en wagen ging verdringen, legde hij zich toe op de vervaardiging en reparatie van woonwagens.

Hoefsmeden die gedurende kortere of langere tijd dit beroep hebben uitgeoefend zijn: Dirk van Es, Gerrit Jongerius, Jan Koole, Jan Moers en Janus Rademaker. Van dit ambacht vertelt Veldhuizen: "Als schooljongens stonden we graag bij de smid te kijken die het ijzer smeedde en de blaasbalg gestaag in beweging hield om het vuur levendig te houden. We zagen ook hoe de hoefijzers gesmeed werden en onder de paardenhoeven werden aangebracht. Wanneer de nog warme ijzers op de paardenhoeven werden gepast, kon het vreselijk roken en stinken. Veelal stonden de paarden dan ook niet in de smederij maar buiten op straat.

Een nog ongehuwde smidsknecht verdiende f 2,50 boven de kost (de tijdsduur staat niet vermeld, maar er zal wel per week bedoeld zijn). De werktijd was in alle ambachten van 's morgens zes tot 's avonds zeven uur."

Trekt men hiervan de schafttijd af dan komt men - globaal berekend - tot een werkweek van zestig uur. Hieraan kwam in 1919 een einde, toen bij de arbeidswet Aalberse de 45-urige arbeidsweek werd ingevoerd.

Enkele jaren later bleek dat men wat al te fors had gereduceerd en werden de 45 uren verhoogd tot 48 uren per week. Niet alle dorpsgenoten konden zich met de nieuwe tijd verenigen. Dit kan worden geconcludeerd uit de volgende ontboezeming, die in een van de plaatselijke bladen werd gepubliceerd.

WERKTIJDEN

*Onze grootvaders gingen al vroeg aan den slag
Die tijd is al heel lang geleden
Ze werkten meestal twaalf uren per dag
En waren gewoonlijk tevreden
Onze vaders begonnen doorgaans niet zoo vroeg
Ze maakten veel kortere dagen
Die vonden tien uren al meer dan genoeg
En deden dat zonder klagen
Wij zelf zijn met onze kracht niet zoo royaal
En laten dit duidelijk merken
Wij vinden een achturige werkdag normaal
En zouden liefst korter nog werken
Onze kinderen zullen wie twijfelt daaraan
Acht uren nog veel te veel achten
Zij willen slechts vier uur aan 't werken gaan
En nog naar vermindering trachten
Onze kleinkinderen zullen dan volgens de leer
Nog verder gaan in hun verlangen
En werken dat doen zij vermoed'lijk niet meer
Doch enkel hun loon maar ontvangen*

Boterboeren

Tenslotte noem ik nog de boterboeren. Het vervoer van hun waren maakte een zo essentieel onderdeel uit van de gehele bedrijfsvoering dat vermelding van deze voor onze gemeente destijds zo karakteristieke broodwinning hier zeker op haar plaats is.

Ook voor de boterboer speelde de centrale ligging van Zoetermeer-Zegwaard een belangrijke rol. Overigens waren er ook ondernemende zakenlieden die in de moeilijke jaren dertig, toen de concurrentie steeds groter werd, hun arbeidsterrein deels buiten Zuid-Holland verlegden en eens of meer malen per week reizen ondernamen naar Dordrecht, Breda, Utrecht of Amsterdam.

Veldhuizen zegt er het volgende van: "Al met al was het toch wel een erg sobere tijd met weinig vooruitzicht voor het jonge geslacht. Was het wonder dat de pienterste jongens

probeerden zich boven dat minimumbestaan uit te worstelen door te trachten zelfstandig te worden, door een handeltje te beginnen, de een in rookgerei, de ander in kruidenierswaren, een ander in borstel- en schoonmaakartikelen, weer een ander probeerde zijn geluk in de veehandel, begon met klein vee en als dat goed ging ook grotere dieren. Vooral de handel in "kunstboter", de margarine, had grote aantrekkingskracht, en dit scheen goede winst op te leveren. Men ging dan per trein met een mand met pakjes "boter" naar de stad en probeerde die aan de man (vrouw) te brengen, net zo lang tot men een vaste klantenkring had. Later ging men ook per fiets en als de zaken goed gingen werd een paard en kar aangeschaft. Nog weer later werd overgeschakeld op een auto."

Pieter van der Tang, die samen met zijn broer Teunis in 1927 een zuivelhandel begon, schafte een jaar later een T-Ford aan met nog houten spaken in de wielen. Eens kreeg Pieter een bekeuring wegens te hard rijden.

"Hoe hard was het dan?", vroeg de bekeurde aan de verbalisant.
"Wel 27 kilometer per uur", antwoordde de agent en Pieter kreeg een boete van drie gulden.

De gebroeders Van der Tang waren in 1928 maar wat trots op hun nieuwe auto.

Geraadpleegde literatuur:

R. Bakker, De Nederlandsche Stad- en Dorp-beschrijver, deel VII, Amsterdam 1799.

W.J. Veldhuizen, Zoetermeer zoals het was in het begin van deze eeuw, Zoetermeer 1975.

De beurt- en vrachtvaart in Zoetermeer: het tijdperk van trekschuit tot T-Ford

door Linda Vrouwenfelder

Vervoer te water is lange tijd de belangrijkste manier voor vervoer in ons land, en dus ook in Zoetermeer, geweest. Een verhaal over de vroegere schippers van Zoetermeer mag daarom in dit jubileumboek niet ontbreken, al was het maar om de unieke herinneringen aan die tijd niet in de vergetelheid te doen raken. Want dat de schippers heel wat hebben meegemaakt, staat als een paal boven water. Toch zijn het, ondanks de lange en zware werkdagen, overwegend tevreden verhalen die de nabestaanden van Zoetermeerse schippers vertellen.

“De negen van Zoetermeer”

Het dorp Zoetermeer telde aan het begin van deze eeuw negen schippers. Twee daarvan waren Gerrit Luiten en Izaak van de Berg. Zij vervoerden zand en grind dat bij Van de Ploeg in Hazerswoude-Rijndijk en Groenendijk in Hazerswoude-Dorp gehaald moest worden. Het is wellicht interessant om te weten dat Luiten voor de gemeente Zoetermeer per schip zo'n 2000 tot 2500 m³ grind per jaar vervoerde en dat de kosten f 2,30 per m³ grind bedroegen.

Het grind werd gebruikt voor het onderhoud van de wegen. Het had echter nogal wat voeten in de aarde voordat het zover was. Luiten bijvoorbeeld moest 's morgens al om zeven uur bij Van de Ploeg aan de Rijndijk zijn om zand en grind te laden. Dat betekende dat hij omstreeks vijf uur uit Zoetermeer moest vertrekken om op tijd te zijn. Een eenvoudig rekensommetje leert dus dat deze schipper er zo'n twee uur over deed om de afstand van Zoetermeer naar de Rijndijk te overbruggen, terwijl het in deze tijd zelfs op de fiets nog vele malen sneller gaat.

De overige zeven schippers, Jacobus (Koos) Sentel, Van Swieten, Jan Vonk, Anton van Beek, Jacobus van Beek en Piet Scholten, waren zogenaamde beurtschippers. Deze schippers verzorgden het vervoer tussen twee plaatsen volgens een vaste dienstregeling en volgens een vaste route. Anders dan in de wilde vaart hielp het personeel veelal met laden en lossen en bezorgde men ook wel de vervoerde goederen bij de geadresseerden thuis. Uit de verhalen blijkt dat de vastigheid voor de beurtschippers allerminst een saai en eentonig bestaan betekende.

Het was altijd hard werken geblazen. Of, zoals Anton van Beek acht jaar geleden in een interview met een journalist van de Zoetermeersche Courant opmerkte: “In de scheepvaart was het werken, werken en nog eens werken.” En of dat gegeven op zich nog niet genoeg was, greep Van Beek altijd met beide handen de kans aan om een extra centje te verdienen door de vracht niet alleen aan wal af te leveren, maar deze ook naar de uiteindelijke plaats van bestemming te sjouwen. En dat was niet bepaald een peuleschilletje,

ongeacht om welke vracht het ging. Zo is bekend dat de kolen die Sentel bij Van de Ploeg haalde en die met behulp van kruiwagens geladen werden, in Zoetermeer in manden metmaar liefst vijftig kilo tegelijk uit de schuit werden gehaald en aan wal gedragen.

Van tonnetje boter tot boekweitgrutten

De voormalige gasfabriek aan het eind van de Delftse Wallen was rond 1915 in Zoetermeer een vaste klant voor de beurtschippers. Later kwamen daar Brinkers, Nutricia en de Spar bij. Deze laatste drie klanten zorgden gedurende het hele jaar voor voldoende werk. Voor Brinkers werden heel vroeg in de morgen tonnetjes boter vanuit Den Haag aangevoerd. Deze werden onder toezicht van de eigenaar van de boterfabriek zelf gelost om vervolgens naar de kelder te worden gebracht. Wanneer er tijdens het lossen ook maar een tonnetje in het water viel, dan moest dat er onmiddellijk weer worden uitgevist. De oude Brinkers had namelijk een lijfspreuk die wellicht mede heeft bijgedragen aan de enorme expansie van het bedrijf: "Denk om de kleintjes, dan komen de groten vanzelf wel."

Behalve het vervoer voor deze vaste klanten het hele jaar door waren er ook seizoensgebonden vrachten. In de maanden mei en juni bijvoorbeeld vervoerden de schippers wol van de geschoren schapen van Zoetermeer naar Leiden.

En dan waren er de incidentele "vrachten", zoals de door particulieren meegegeven pakjes voor kennissen of familieleden die aan de route van de desbetreffende schipper woonden.

Een beurtschip in de wetering langs de Vlamingsstraat vóór 1915.

De schuit van beurtschipper Sentel in het botenhuys aan de Vlamingstraat in 1942.

De wegen van de Zoetermeerse schippers voerden naar Den Haag, Delft, Rotterdam en Leiden, en soms ook naar Amsterdam of verder. Dit betekende overigens niet dat de vracht geen grotere afstanden dan naar en van de genoemde steden kon afleggen. Het was bijvoorbeeld mogelijk dat een Zoetermeerse schipper in Leiden Friese turf ging halen, die daar door een Drentse schuit gelost was. Er is dan ook een heel scala aan verschillende produkten door de wateren van en naar Zoetermeer vervoerd: graan, meel, zout en spiritus voor de Spar, hout, bier en limonade, azijn, melk en zelfs boekweitgrutten. Ook babyvoeding, zowel de ingredienten als de eindprodukten, hoort in dit rijtje thuis. Iedere week ging er van Nutricia een vracht babyvoeding naar Indië. De lading moest van Zoetermeer naar de haven van Rotterdam worden gevaren en op de terugweg werden de ingrediënten voor Nutricia weer meegenomen.

Evolutie in de scheepvaart

De vaarmethoden hebben in de scheepvaart een enorme ontwikkeling doorgemaakt. De eerste Zoetermeerse schuiten konden zich alleen maar verplaatsen door middel van windkracht. Als de wind verstek liet gaan, dan was de schuit gedoemd om stil te liggen, tenzij er naast het water ruimte was om te lopen. De schuiten werden in dat geval door mensen of paarden aan een lijn voortgetrokken (vandaar de benaming "trekschuit"): het zogenaamde "jagen". Wie langs een vaarweg op een bordje "jaagpad" ziet staan, weet nu waar deze naam vandaan komt. Hoewel het jagen natuurlijk altijd beter was dan stil liggen, spreekt het voor zich dat het niet snel ging.

Een grote technische vooruitgang was de dieselmotor, waardoor de schippers niet langer meer afhankelijk waren van wind-, mensen- of paardekracht.

Anton van Beek wist zich in het reeds aangehaalde interview nog goed te herinneren dat hij eind jaren tien er al bij zijn vader op aandrong om een motorschuit te nemen. Het was in die tijd nog verboden om met motorboten te varen. In het Westland mocht het al wel, maar in Zoetermeer niet. De reden voor het verbod was dat de polderbesturen bang waren om de walkanten te beschadigen. Daarom kreeg vader Van Beek de zo fel begeerde vergunning niet. Vader en zoon lieten zich echter niet zomaar ontmoedigen en schaften, tegen het verbod in, toch een motorschuit aan. De twee trotse eigenaars van de eerste motorschuit in Zoetermeer hebben in die tijd veel bekeuringen moeten betalen. Uiteindelijk nodigde de zoon de toenmalige burgemeester van Zoetermeer, Middelberg uit om eens een keertje mee te varen. Dat deed de burgemeester, samen met een wethouder. Het hoge gezelschap zat genoeglijk in de schuit en concludeerde, voortdurend om zich heen kijkend, reeds voor de terugkomst dat er absoluut geen kwaad in school om met een motorschuit door de Zoetermeerse wateren te koersen. Nog geen twee maanden later had vader Van Beek dan ook de vergunning in zijn bezit.

In de jaren twintig ging men voor het vervoer van vrachten geleidelijk aan over op de auto. De schippers die het zich in het prille begin konen veroorloven begonnen met één en breidden het aantal later steeds meer uit.

Geerlof Sentel, zoon van beurtschipper Koos Sentel, weet nog als de dag van gisteren dat zijn vader trots een van de eerste ritjes in zijn van het leger gekochte T-Fordje naar Stompwijk maakte. "Toen opspattende grindsteentjes een ruit van de auto deden sneuvelen, scheelde het maar weinig of hij was in huilen uitgebarsten", vertelt Geerlof. De oude trouwe schuit die zoveel jaren dienst had gedaan, werd verkocht aan een firma in Leiden, waar hij als pleziervaartboot vracht in de vorm van dagjesmensen zou gaan rondvaren.

De opkomst van het transport over de weg zou langzaam maar zeker het einde van de beurtvaart betekenen.

Drie generaties Sentel

Een familie waarvan rustig gezegd mag worden dat varen hen in het bloed zit, is de familie Sentel uit Zoetermeer. Volgens Catharina Sentel, de zuster van de inmiddels overleden Koos Sentel, is hun opa degene die begonnen is met varen. We bevinden ons dan in de vorige eeuw. Van die tijd weet Catharina Sentel zich enkel fragmenten uit de verhalen van Dirk Sentel, de zoon van opa Sentel en haar vader, te herinneren.

J.M. Boon

6 Jan	10	Baaltje	Grondrottenmeel	f 4,50
13 Jan	20	Doos	Koek	1,50
" "	25	zak	Havermeel	3,75
rekening ingeleverd 19 Jan voldaan				
9 Febr	25	zak	Havermeel	3,75
" "	10	Doos	Koek m 3	75
" "	10	zak	Grondrottenmeel	1,50
16 Febr	1	Baaltje	Gepl. Lynraad	15
rekening ingeleverd 20 Febr voldaan				

45

Nutricia

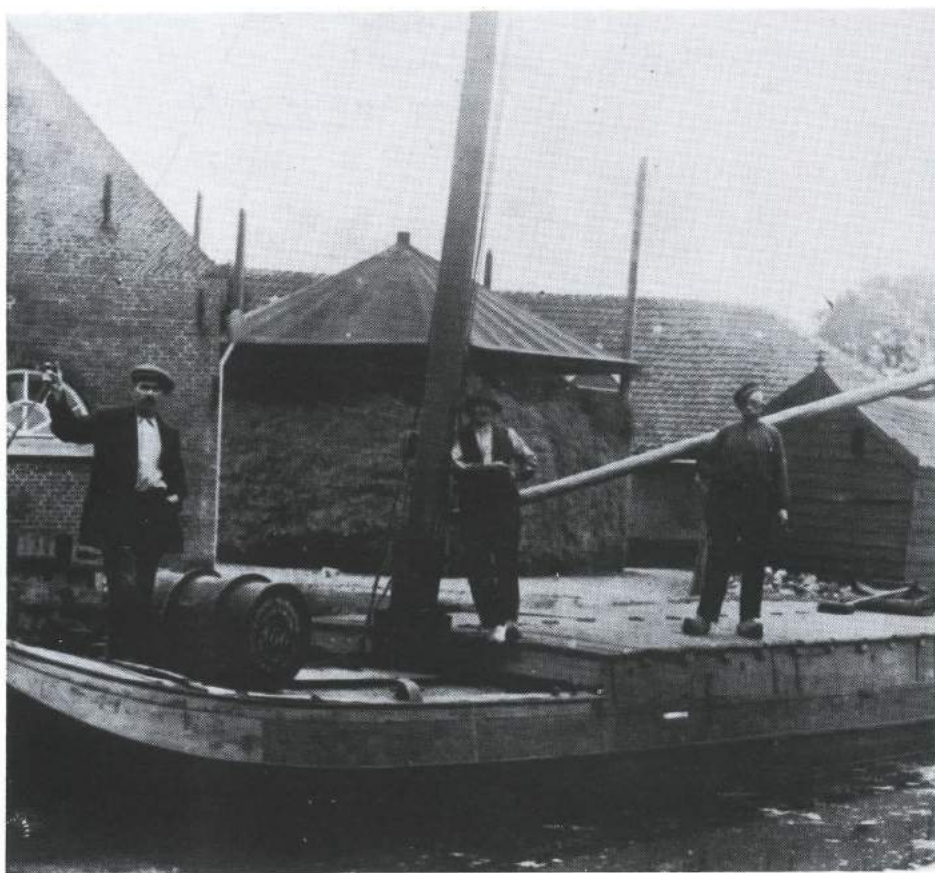
1933

22	Febr	van Wynngaarde	
	1 pak	Havervlootkn	
	2 hnt	Melk	0,60
	2 hnt	Jac Druyvers ter widding	0,30
	1 hnt	retour Gluten	0,50
	& ledige	van Wynngaarde Inster	0,62-
			f 2,02
	Nota	25 Febr	f 2,02

Twee bladzijden uit een vrachtboek - er werd o.a. gevaren voor J.M. Boon's graanhandel en voor Nutricia.

Over haar broer Koos Sentel kan zij, bijgestaan door de kinderen van Koos, Geerlof en Sjaan, aanzienlijk meer vertellen. De eerste schuit van Koos Sentel heette de "Nooit gedacht 1", waaraan in de loop der tijd een "Nooit gedacht 2" en een "Nooit gedacht 3" werden toegevoegd. Het vervoer met de schuiten was een wekelijks terugkerend ritueel: op maandag werd Den Haag aangedaan, op donderdag Delft en op zaterdag Leiden. Sjaan Sentel die gedurende haar kinderjaren op zaterdag geregeld mee mocht "naar de stad", weet nog goed dat het vaste gewoonte was om tijdens de tocht koffie te zetten in een keteltje dat van binnen net zo zwart zag als van buiten.

Niet alleen het weekprogramma en het bakje leut stonden van te voren vast, ook de klanten van schipper Sentel waren veelal dezelfde. Wanneer Leiden bijvoorbeeld op het programma stond dan was het vaste prik dat Lamens in Zegwaard (thans theater De Graanshuur) voor graan werd aangedaan en Verhoeff in Zoetermeer (thans het Vrouwenhuis) voor meel. Diep geladen (zo'n slordige vijftien ton vracht aan boord was

Koos Sentel (links) poseert met Jasper Vermeer en Huug Maaskant op zijn schip.

geen uitzondering) kwam de schuit dan uit Leiden. Wanneer het getuf van de motor voor de vrouw van Sentel op de Leidse Wallen hoorbaar was, dan had ze nog precies genoeg tijd om de aardappelen gaar te koken. Zodoende stonden, zodra de schipper over de drempel stapte, de pannen dampend op tafel.

Niet ieder retourtje verliep echter zo vlekkeloos. Geerlof Sentel heeft ook meegemaakt dat de waterpolitie zijn vader controleerde, omdat zijn schuit zo diep in het water lag dat zij niet geloofden dat hij niet meer dan vijftien ton schapewol vervoerde zoals in zijn boekje genoteerd stond. "Zijn boekje" was het vrachtboek dat iedere schipper moest bijhouden. Hierin werd de overeenkomst vastgelegd tussen de klant enerzijds en de vervoerder anderzijds. Het vrachtboek bevatte dus de condities waaronder het vervoer plaatsvond.

Dat Geerlof Sentel dergelijke voorvallen haarfijn kan vertellen is geen louter toeval. Zelf was hij pas zestien jaar toen hij op eigen houtje met een schuit naar Zaandam voer. Jong als hij was, nam hij tijdens dergelijke tochtjes direct de kans waar om met zijn maatje in Amsterdam aan wal te gaan voor een potje bier. Daarvoor namen ze zelfs een extra jasje en een schone broek van huis mee. De twee knapen zijn ook weleens met een zingende palingboer mee naar huis geweest om een lekker visje te verorberen en om naar muziek te luisteren.

Maar ze hebben ook minder aangename avonturen beleefd. Slecht weer, een kapotte motor of gesloten sluisdeuren; ze maakten van alles mee op hun vaarweg.

Over het algemeen wisten ze zich zonder al te veel kleerscheuren uit benarde situaties te redden; een ware schipper was immers veel meer dan enkel de man die de schuit bestuurde. Hij was bijvoorbeeld ook de monteur die toezicht hield over de machinekamer, hij was de boekhouder die in de avonduren de rekeningen en de hoeveelheid verbruikte brandstof bijhield en in het geval van Koos Sentel was hij zelfs brandstofhandelaar om inkomsten in de wintertijd te verwerven. Immers, wanneer het zo streng gevoren had dat de schuiten gedwongen waren om aan wal te blijven liggen, dan hadden de schippers geen inkomsten meer.

Een uitzonderlijke tijd voor schippers waren de oorlogsjaren. Geerlof Sentel vertelt dat zijn vader voor de Duitse bezetters vee naar Leiden moest varen. Dat was bepaald geen veilige tocht omdat hij de kans liep ondanks dat hij voor de bezetters voer, onderweg beschoten te worden. Nee, dan heeft Geerlof Sentel aan de tijd vlak na de oorlog duidelijk veel positievere herinneringen. Toen werden er blikken legerbiskwie van de Amerikanen van Leiden naar Zoetermeer vervoerd en in witte zakjes verpakte Amerikaanse patentbloem die onder de Zoetermeerse bakkers werd verdeeld.

Tot besluit

Er bestaan nog veel meer anekdotes omtrent de beurtvaart. Te denken valt bijvoorbeeld aan het verhaal over het vrouwtje aan de Voorweg dat na middernacht om onduidelijke redenen de schuiten stil hield, de gewoonte van schippers om elkaar voort te trekken om brandstof uit te sparen en Koos Maaskant die zelf geen schuit had maar als knecht een onmiskenbaar belangrijke rol speelde in de Zoetermeerse beurt- en vrachtvaart. Aan alles komt echter een einde en zo ook aan dit verhaal.

Met dank aan Catharina Sentel, Geerlof Sentel en Sjaan Sentel.

De boterboer: een vooroorlogse SRV-man

door Linda Vrouwenfelder

Wie vandaag de dag een pakje boter in allerlei soorten en maten in de koelvakken van de supermarkt ziet liggen, zal er niet of nauwelijks bij stilstaan hoeveel meer inspanning het zo'n halve eeuw geleden kostte voordat de boter de consument bereikte. En die inspanning moest niet de klant zich getroosten, maar de leverancier: de boterboer. Week in, week uit deed deze zijn ronde langs de klanten: altijd dezelfde bezigheid.

“Waar Abraham de boter haalt”

Abraham Groenhuyde, onder oude Zoetermeesters beter bekend als Bram, was een van de vele boterboeren die Zoetermeer rond 1940 rijk was. Zijn vroegste herinneringen gaan terug naar het begin van deze eeuw; de tijd waarin zijn vader de zaak nog runde. Hoewel het een tijd van hard werken was, heeft hij er ook kostelijke herinneringen aan overgehouden, die hij op even kostelijke wijze weet te vertellen.

Zo kan Groenhuyde in geuren en kleuren over het paard vertellen, waarmee de ronde langs de klanten werd gereden. Dat paard (zelf noemt hij het een “hitje”) kende de route feilloos en wist zelfs precies bij wie hij een klontje suiker of een korst brood kon verwachten. Het nadeel daarvan was wel dat het paard een beetje van streek was wanneer er een klant verhuisde. Dat ging pas over wanneer hij weer vertrouwd was geraakt met de nieuwe route.

De boter werd destijds niet in pakjes, maar in Keulse potten die elk vijf kilo zwaar waren naar de klanten vervoerd. Dat was een heidens karwei, want elke pot van vijf kilo bevatte hetzelfde gewicht aan boter. Had iemand bijvoorbeeld honderd kilo boter bij zich, dan kwam daar nog eens honderd kilo aan potten bij.

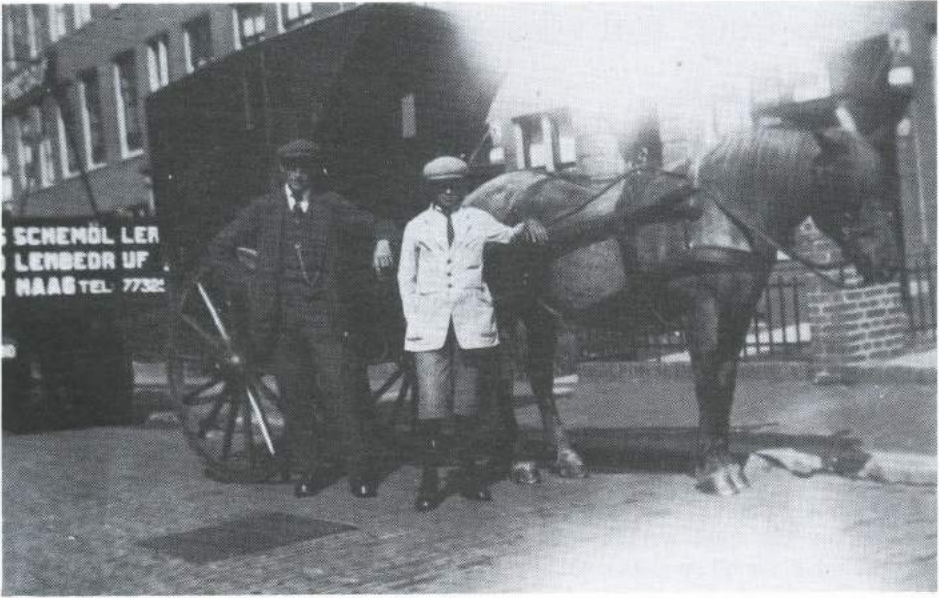
Bij de klanten werd de boter in de gewenste hoeveelheid in papier over gepakt. Dat was puur handwerk: met een blokje werd precies een pond boter uit de massa gedrukt en met een spatel glad afgestroken. Roomboter kreeg vervolgens een stempel met de afbeelding van een koe erop, terwijl de margarine een bloemenstempel kreeg.

Ook werd wel de boter met Keulse pot en al afgeleverd. Het gebeurde daarbij regelmatig dat die potten ongewassen terugkwamen, zodat de boterboer ze zelf schoon moest maken voor volgend gebruik.

Na verloop van tijd werden de Keulse potten echter afgeschafte en werd de boter door een persmachine keurig tot kaarsrechte pakjes geperst, die overigens nog wel steeds met de hand in papier werden gewikkeld. Later gebeurde ook dat niet meer en werd de boter machinaal verpakt.

“De boter wordt duur betaald”

Hoewel de naam boterboer wellicht doet vermoeden dat boter het enige produkt was dat door hem werd afgezet, is dat niet zo. Zoals nu nog steeds “boter, kaas en eieren” in het

Boterhandelaar Theo van der Meer aan het bezorgen ergens in de stad.

De boterwagen van Koos van der Velden, die destijds aan de Stationsstraat 102 woonde.

woordgebruik onafscheidelijk zijn, zo gold dat ook voor de handelswaar van de boterboer. De Zoetermeerse boterboeren konden eens in de week naar de eierveiling achter het café van Van Well (thans Parochiehuus), waar afslager Akkermans de eieren van boeren uit de directe omgeving aan boterboeren verkocht.

Het is misschien aardig om te weten dat we dan praten over de verkoop van duizend eieren voor zeventien gulden; dat is nog geen twee cent voor een ei! Bij de klanten moesten dezelfde eieren vervolgens een gulden per drieënveertig stuks opbrengen, zodat de winst per ei iets meer dan twee en een halve cent bedroeg.

In de winterperiode lag het zakendoen iets ingewikkelder. Dan moesten de eieren zo'n zeven à acht cent per stuk kosten en dat was voor de klanten wel eens meer dan ze konden opbrengen. Aan zieken en kraamvrouwen werden echter met gulle hand gratis en voor niets zes eieren uitgedeeld.

Iets soortgelijks gold voor de paasdagen. Verkoopt de winkelier tegenwoordig daardoor extra, de boterboer gaf zijn eieren met die dagen cadeau. Een goede klant kreeg tien eieren, een beste klant twintig. Die manier van uitdelen gaf overigens scheve gezichten en in het slechtste geval raakte een boterboer door afgunst dat de ene klant wel twintig eieren had gekregen en de andere maar tien, een klant kwijt. Groenheyde kan er nu nog om lachen. Zelf zal hij beslist niet vaak klanten hebben verloren, want in 1935 was hij in staat voor f 2.500,- de goed florerende zaak met auto van zijn vader over te nemen.

Rond die tijd telde Zoetermeer zo'n zestig boterboeren, van wie Groenheyde zich onderscheidde omdat hij geen afnemer van Brinkers was.

Op deze gecomponeerde foto is o.a. het wassen van botervaatjes uitgebeeld.

GROSSIER IN BOTER EN EIEREN

TELEFOON No. 8
GIRO No. 40379

A. VAN DER SPEK
ZOETERMEER

ZOETERMEER, 22 Nov. 1937

Ondanks het feit dat Groenheyde de boter met de auto rondbracht, was hij toch nog lang onderweg. Na een ritje Delft met ruim honderd klanten was hij pas rond negen uur 's avonds thuis; in die tijd de gewoonste zaak van de wereld. Bij de meeste klanten kwam hij een keer per week, bij de deftige twee keer. Met de veertienhonderd gulden per jaar die Groenheyde daarmee verdiende, kon hij zich een goede middenstander noemen.

Van oorlogstijd naar concurrentieslag

Met de oorlogsjaren braken slechtere tijden aan. Tot in 1942 kon Groenheyde met de auto blijven rijden, daarna moest hij hem verbergen. Zelf ging Groenheyde nog wel trouw naar zijn klanten in Den Haag, omdat bode Scholten kans zag om pakjes boter in een door Groenheyde gehuurd Haags pakhuis af te leveren. Met een bakfiets kon hij dan toch zijn klanten van boter voorzien, als ze tenminste over bonnen beschikten. Toen het in de hongerwinter ook met die manier van distributie was afgelopen, kwam een enkele klant van pure honger naar Zoetermeer gelopen, maar Groenheyde moest hem - hoezeer het hem ook aan het hart ging - nee verkopen.

Liever praat Groenheyde over de jaren na de oorlog: de tijd van de wederopbouw. Binnen een jaar had hij zijn auto terug. En hoewel de controle er nog steeds was, kon de boter tenminste weer worden afgezet. Toen in 1947/1948 de bonnen helemaal werden afgeschaft, laaide de concurrentie onder de Zoetermeerse boterboeren in alle hevigheid op. Om die concurrentie te ondervangen, richtte Groenheyde in combinatie met anderen een eigen margarinefabriekje in Zwammerdam op.

Een andere manier om klanten te winnen was het zogenaamde 'bellen'. Groenheyde stuurde dan iemand met een mandje boter langs de deuren om monsters boter cadeau te

doen. Op deze manier hoopte hij klanten aan een collega-boterboer te ontfutselen. Ondanks deze concurrentiestrijd waren de meeste klanten echter zeer trouw en kochten ze jaar in jaar uit boter bij dezelfde boterboer; de klantenbinding was over het algemeen heel sterk. Groenheyde weet daarvan mee te praten. Toen hij eind jaren zestig de boterhandel voorgoed de rug toe keerde, werd hij tijdens zijn laatste ritje door de klanten met allerlei aardige attenties overladen. De gehechtheid was zelfs zo sterk dat Groenheyde nog wel eens een paar klanten aandeed als hij toch in de buurt was.

De boterboer sterft langzaam uit

Alle prettige herinneringen ten spijt heeft Groenheyde zijn beslissing om ermee te stoppen nog geen seconde betreurd. Want in feite was de zaak onverkoopbaar, omdat het om klanten draaide en niet om materiaal. Toen Groenheyde in 1969 dan ook de kans kreeg om op het houden met werken, heeft hij die kans met beide handen aangegrepen. Op dat moment was Groenheyde een uitzondering; hij was een van de eersten die met werken stopte. Maar nu, zo'n twintig jaar later, is het beroep in Zoetermeer bijna helemaal uitgestorven. Van de mensen die hij uit zijn eigen tijd kent, weet Groenheyde er nog twee te noemen die nog steeds in enige mate verkopen: Kees Krijgsman rijdt nog naar Scheveningen en Jan Brandhorst staat op vrijdag op de markt in Zoetermeer met boter, kaas en eieren.

Als ook deze beide heren in de toekomst stoppen, dan is het in Zoetermeer gedaan met het beroep boterboer. Dan blijft het bij boter uit het koelvak in de supermarkt. En niemand zal daar vreemd van opkijken: we zijn niet anders gewend.

Met dank aan Abraham Groenheyde.

Zoon Arie mocht even achter het stuur van de auto van zijn vader, H.B. Groenheijde.

Onderweg met boter, kaas en eieren Van der Spek en Noordam

door Ton Vermeulen

Inleiding

De "naamlijst voor den telefoondienst" van het hulptelefoonkantoor Zoetermeer-Zegwaard vermeldde in 1915 twintig aansluitingen. Natuurlijk hadden burgemeester Bos en notaris Van Hamersvel(d)t een toestel. Meer opmerkelijk is echter, dat 25% van alle telefoonhouders boterhandelaar was: B. Brinkers, A. den Hoed, G.P. Roos, A. van der Spek en C. en A.J. Noordam. In 1935 meende A. van der Spek, dat Zoetermeer wel 60 vooral kleine boterboeren telde, velen woonachtig aan de Stationsstraat. Deze weg zou in de volksmond dan ook Boterstraat hebben geheten, al kan niemand zich dat nu nog herinneren. Wel wordt nog steeds de naam Boterkerk voor de hieraan gelegen Pelgrimskerk gebruikt, omdat veel gemeenteleden hun bestaan destijds in de boter vonden.

ZOETERMEER. (Hulptelefoonkantoor.)

(Zegwaard.)

Diensturen: Werkdagen: van 8.— vm. tot 1.— nm., van 2.— nm. tot 3.30 nm., van 5.— nm. tot 9.— nm. Zon- en Feestdagen: van 8.— vm. tot 9.— vm., van 1.— nm. tot 2.— nm.
Eens openbare spreekcel is gevestigd in het Hulptelegraafkantoor.

13 B lonk, Johs., Graanhandel, Zegwaard.	10 N oordam, C. & A. J., Room- oeter & Kaash., Zegwaard.	... T elegraafkantoor. (1)
4 B os, C. L. J., Burgemeester.	13 „Nutricia“, Mij., Fabr. v. ge- conserv. melkproducten, Zeg- waard.	6 V erhoeff, A. P., Graana.
1 B os Az., G., Graanh.		14 V os, Jac., Spekslagerij en handl. in varkens, Dorpstr. 11.
12 B rinkers, B., Boterh., Zegwaard.	5 P oot, M., Bondshôtel.	16 V ries, K. de, Vleeschh., Dorpstr., Zegwaard.
3 H amersveldt, H. v., Notaris.	... R ijkstelegraafkantoor. (1)	7 W ell, L. M. G. v., Handel in wijnen en kol. waren, Zegwaard.
2 H oed, A. den, Boterh.	9 R oos, G. P., Boterh., Zegwaard.	
11 L ammens, Jac., Graanh., Zegwaard.	8 S pek, A. v. d., Boterh., Zeg- waard.	
15 N aaml. Venn. Centrale fabr. v. Melkproducten en Melkhan- del, Dorpstr., Zegwaard.	(1) Aan te vragen: „Rijkstelegraaf“.	
17 N aaml. Venn. „Zélandia“, Fa- brieken v. melkproducten Zeg- waard.		

De blauwen en de groenen

De hier genoemde boterhandelaar Arie van der Spek had een bijnaam, namelijk de Sik van het Lagereind. De toevoeging Lagereind duidde het oostelijk deel van de Dorpsstraat vanaf de Stationsstraat aan en was noodzakelijk om hem te kunnen onderscheiden van de heer Veelenturf, wiens kin eveneens met deze haardracht was getooid en als Sik van het Dorp door het Zoetermeerse leven ging.

De Boterwet.

Ieder beschaafd Nederlander weet, dat zeker schrander en practisch minister, om aan de ergerlijke vervalsching der boter een einde te maken, ons volk met de nooit volprezen Boterwet heeft begiftigd. De voorlezing daarvan door den veldwachter had in zeker dorp, dat hoofdzakelijk van boter leeft, (wel te verstaan: de fabricatie daarvan) groote vreugde

veroorzaakt. De boeren en boterfabrikanten drukten elkaar met geestdrijf de hand, in de stellige verbeelding, dat de zaken nu wel een beteren keer zouden nemen

Zelfs het stomme vee in de weide drukte op zijn manier zijn vreugde uit' daar de eer van het Nederlandsche rund op de buitenlandsche markten weer hoog zal worden gehouden door de zuivere, heerlijke, goudgele roomboter.

Ook de burgervrouwtjes begroeten de wet met ingenomenheid, daar zij voortaan voor hun goede geld weer zuivere waar zullen krijgen.

De eerste gevolgen blijven al niet uit. Overal verrijzen nieuwe boterwinkels, waar men, (o heerlijke wet) dagelijks verse roomboter kan krijgen voor een spotprijsje. En, wat de zuinige huismoeders in verrukking brengt, op een pond krijgt men een half pond toe. Eerlijk en zuiver gewogen, zonder bedrog, uit hetzelfde vaatje — op 1 pond krijgt men een half pond toe.

Een paradijs, een Dorado, een Eden, opent zich nu in den droom voor de verrukte blikken van de Nederlandsche jeugd. Boterhammen, een vingerdik gesmeerd (de boter is immers goedkoop) worden met genot verslonden. Zelfs de vermaarde Hollandsche huisvrouw verloochent haar zuinigheid en springt kwistig met de boter om. Evenwel, de gesmolten boter heeft zoo'n vreemde kleur en stolt zoo wonderlijk; en de verse boter heeft zulk een eigenaardigen smaak...

De huismoeder weet niet: ze ruikt... ze kijkt... ze proeft... En terecht begeerig daar het fijne van te weten, stuurt ze, een monster op tot onderzoek. De professor komt tot de conclusie, dat het fabrikaat bestaat uit een mengsel van 75 pCt margarine en 25 pCt. van nog wat anders. Of dat andere zuivere boter was wordt nog onderzocht. O gezegende Boterwet!

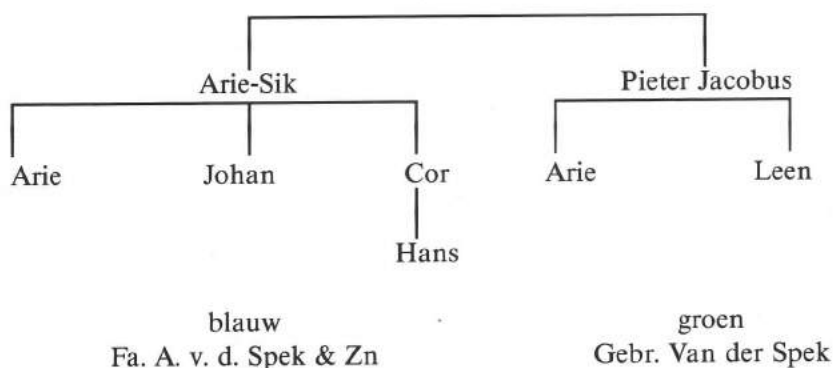
De invoering van de Boterwet in 1893/4 viel niet bij iedereen in goede aarde.

Arie liet bij zijn dood een verzegeld stuk na, waarin hij zijn gelovige gedachten op schrift had gesteld. Over zijn start als boterhandelaar verhaalde hij: "Op 14 jarigen leeftijd ben ik aan mijn zaak begonnen en ging op donderdag 18 mei 1893 naar Delft met 3 pond roomboter en 1 pond margarine. 's Morgensvroeg ging ik even naar de hooizolder, om mijn knieën te buigen, om 's Heeren zegen af te smeeken over mijn plannen. Ik verkocht dien dag alles, en kon dus 's avonds danken. 'n Week daarna op 25 mei ging ik weer op stap en verkocht toen niets.... Dat heb je er nu van: jongens die bidden om een potje boter te verkopen."

Een advertentie uit die tijd van zijn oudere broer spreekt van "onvervalschte Delftsche Roomboter, onovertrefbaar door haar bijzonder heerlijken smaak en geur 1 kilo à f 1,40...."

Kocht of leende hij als jonge jongen de boter nog van deze broer, later waren fabrikanten uit het noorden des lands de leveranciers. Zijn zaak groeide en Arie nam al voor de eeuwwisseling personeel in dienst. Zo is de naam Waardenburg sindsdien altijd in het bedrijf te vinden geweest. De Sik van het Lagereind zocht de nering vooral bij ambassades en de gegoede burgerij in Den Haag, zoals de bewoners van de Jan van Nassastraat en de statige panden rondom het in 1913 voltooide Vredespaleis. Het was dus vooral een detailhandel in boter, kaas en eieren.

VAN DER SPEK

Beknopte stamboom van de boterboeren Van der Spek.

Deze zuivelproducten waren de hoeksteen van het bedrijf. De eieren werden in Zoetermeer gekocht in de huidige Instuif achter het Parochiehuis aan het Nicolaasplein. Elke woensdagavond ruimde de eigenaar van het pand - Van Well - zijn grote zaal in, om de vele boterboeren en -boertjes de kans te geven de aangeboden eieren te mijnen.

Arie van der Spek werd gezien als boter-expert en dat kwam vooral tot uitdrukking in de in september 1921 te Zegwaart gehouden landbouwtentoonstelling, toen hij als enige ingezetene plaats nam in de boterjury. De boter kwam in eike- en beukehouten vaten van vijftientig kilo uit verschillende fabrieken, zoals de Coöperatieve Zuivelfabrieken Hummelo & Keppel (Hoogkeppel), Volharding (Varsseveld), St. Jozef (Schaijk), Hoop op Zegen (Zwolle) en zelfs van Nutricia uit Zoetermeer. Ook boeren als Scholten en Droogh uit Zegwaart voerden vaten van tien kilo aan ter keuring van de jury.

In het boterfront zat ondertussen wel een groot gat. Kunstboter, ook wel margarine genoemd, was in opkomst. Vooral in de eerste wereldoorlog met haar schaarse leerden velen margarine eten. Het goedkope produkt viel vooral in de smaak bij de minder gegoeden, die hooguit wat reuzel en stroop op hun brood konden smeren. Knoeierijen en acties voor de echte boter konden de opmars niet stuiten, al werden van overheidswege de margarineprodukten wel in de gaten gehouden. In 1937 schreef Arie van der Spek aan de Keuringsdienst van Waren, dat de margarine-melange altijd werd verwerkt onder toezicht van een controleur van de Nederlandsche Zuivel Centrale. Steeds werd de verplichte 15% roomboter door de margarine verwerkt. In een advertentie uit die tijd prees men deze melange dan ook aan als bijna-boter tegen een lagere prijs. In de "zuivelreklameweek" kregen de klanten voor hun f 1,20 naast een kilo melange ook nog eens vijf verse eieren cadeau. Voor de gewone boter betaalde men f 1,70.

De zuivelprodukten werden eerst alleen aan particulieren verkocht. Dat veranderde na de eerste wereldoorlog. Naast de kleine klanten begon Arie ook met grossieren: kruideniers, melkboeren en vooral bakkers werden zijn klant. Waarschijnlijk was deze uitbreiding alleen maar mogelijk, omdat een van zijn zoons in de zaak kwam. Deze Cor wilde eigenlijk dominee worden, maar vanaf z'n zeventiende jaar kreeg hij de verantwoording voor de grossierderij en in de crisisjaren dertig vaak voor de hele zaak.

Dat het bedrijf groeide is onder meer zien aan het wagenpark. Arie had nog liftend en lopend zijn klanten bezocht, maar spoedig moest al een paard en wagen worden aangeschaft. Daarop werden de tonnen, blikken en stenen potten geladen en al rammelend over de matig verharde wegen in de omtrek rondgebracht. In de jaren twintig kwam het gemotoriseerd vervoer en in 1935 bezat het bedrijf al zeven auto's. Het verhaal ging, dat in Nederland toen per hoofd van de bevolking het grootste aantal automobielen te vinden was bij de inwoners van Zoetermeer. Pas in 1966 heeft de toen op het C.B.S. werkzame drs. J. van der Spek deze bewering kunnen ontzenuwen. Een onderzoek wees uit, dat Bloemendaal aan de kop stond met 218 auto's per duizend inwoners en Wassenaar volgde met 206 stuks. Onze gemeente kwam pas op de achtste plaats met een aantal van 182. Toch was dit nog ruim boven het landelijk gemiddelde van 140 automobielen.

Zoetermeer's Roem wordt nog steeds verkocht.

Na de tweede wereldoorlog was het voor de zuivelhandel niet gemakkelijk. Het aanbod was kleiner dan de vraag, alles was op de bon. Zo werd in het Binnenhof van 4 november 1948 aangekondigd: "De Sint rijdt extra boter; in de bonnenlijst van 2 december wordt weer een extra bon voor boter aangewezen". Eind juni 1947 was één ei beschikbaar voor de leeftijdsgroepen boven de vijf jaar.

De Firma A. v.d. Spek & Zn. was wel een grote handelaar maar de concurrentie was omvangrijk. Alleen al in Zoetermeer woonde een zestigtal grote en kleine boterboeren en verschillende droegen de naam Van der Spek. Allereerst de zoons van eigenaar Arie. Cor werkte bij zijn vader, maar Arie en Johan waren zelfstandige ondernemers en leverden aan particulieren. Arie is later gaan studeren en werd leraar in Amsterdam, maar stierf op vrij jonge leeftijd. Johan bleef detaillist tot een vijftien jaar geleden, toen het bedrijfje door Van der Spek werd overgenomen.

Een neef van Cor, ook Arie geheten, begon rond 1926 zuivel in Den Haag en Wassenaar af te zetten. Diens broer Leen startte vier jaar later met het rijden op Utrecht. In 1940 - een andere bron spreekt van 1934 - fuseerden de twee broers onder de naam Gebr. van der Spek. Beiden waren als detaillist begonnen, maar allengs werd de groothandel steeds belangrijker.

De groothandel in de Stationsstraat rond 1965.

Het huis van A. van der Spek aan de Dorpsstraat 175. Hier rechts naast stond de voormalige gereformeerde kerk waar sinds 1932 de boter gemengd werd.

Om nu nog onderscheid te kunnen maken tussen de Fa. A. v.d. Spek & Zn en de Gebr. van der Spek sprak men in Zoetermeer van de "blauwen" en de "groenen". De eerste reed namelijk met blauwe wagens en de tweede met groene. Ook in hun assortiment waren de twee bedrijven niet helemaal aan elkaar gelijk. De groenen hadden geen eieren en kaas maar wel boter en margarine. Zij waren zelfs margarinefabrikanten zonder fabriek. Nederveen uit Den Bosch, Smilde of Remia leverden de margarine op basis van de grondstoffen en de recepten van de Gebroeders. Zo ontstonden de eigen merken Zoetermeer's Roem en Zoetermeer's Glorie.

De "groene" Gebroeders hadden hun bedrijfspanden vlak over het spoor in de ruime weilanden aan de Stationsstraat 206 en aan de overzijde. De blauwen, de Fa. A. v.d. Spek & Zn, zaten heel wat meer besloten aan de Dorpsstraat 175. In het nog steeds bestaande statige pand woonde Arie, waar hij tot zijn dood in 1966 de zaak en de omgeving in het oog kon houden. Op een gevelsteen is nog steeds te zien dat zijn neefje Cor op vierjarige leeftijd in 1902 de eerste steen legde. Hij was de oudste zoon van zijn broer Pieter Jacobus.

Schuin daarachter op de huidige Pilatusdam stond de voormalige gereformeerde kerk, die in 1932 was aangekocht. Voorin werden boter en margarine gemengd en achterin stonden de transportauto's gestald. Toen de wagens groter werden konden ze de draai in de poort moeilijker nemen en moest een hoek van het kerkgebouw worden weggehakt. In andere gebouwen bevonden zich een koelhuis, een kaas- en botermagazijn en putten, waarin eieren werden gelegd. Een bijgebouwtje tenslotte diende als "een hygienisch ingerichte Roomboter ompakkerij". Ingeklemd tussen de overige bebouwing strekten deze bedrijfsruimten zich uit van de Dorpsstraat tot aan de Kleine Dobbe.

Zo bestonden dus twee bedrijven in Zoetermeer met vrijwel dezelfde naam en bijna eenzelfde assortiment. Een fusie kon dus uiteindelijk niet uitblijven, zeker niet toen van de Gebroeders Arie ging tobben met zijn gezondheid en Leen wilde stoppen. Maar voor het zover was, zouden nog eerst de vele verzamelwoedes en spaaracties in de jaren zestig zowel ondernemers als consumenten overspoelen.

In 1956 was het voldoende om in de reclame op de prijs en de "natuurzuivere smaak" te wijzen en voor de gespaarde zegeltjes een van de zes deeltjes "Met Ab en Eef langs veld en dreef" plus bijbehorende plaatjes aan te bieden. Tussen 1964 en 1966 woedde de speldjesrage en Gebr. van der Spek streed dapper mee. Op Van der Spek's Zoetermeer's Roem, Zoetermeer's Glorie plantenmargarine, Chocoroem en zelfs bij de kortstondig onder eigen naam verkochte koffie en thee, konden de consumenten bij afname van meerdere pakjes een speldje verwerven. Daarna volgden de sleutelhangers en de spaaracties voor badlakens, viltstiften, dessertbordjes, zakdoeken, theedoeken en glazen. In 1970 hadden de Gebroeders ongeveer vijfenveertig mensen in dienst, twintig wagens rondrijden en een filiaal in het Noorden en Oosten van het land.

Bij de Fa. A. v.d. Spek & Zn waren ruim vijftig mensen werkzaam, reden zestien vrachten bestelauto's op de weg en het bedrijf had onder meer een filiaal in Apeldoorn. De kleinzoon van Arie, J.P. van der Spek (Hans) voerde hier ondertussen het bewind, te zamen met de van Noordam afkomstige ervaren J. Borremans. Bij de "groenen" stonden nog steeds de eerste eigenaren aan het hoofd.

BIJ 4 PAKJES
Zoetermeer's Roem
MARGARINE

één speldje
GRATIS

vier verschillende speldjes
ledere week een nieuw!

Gebr. van der Spek n.v., Boter- en Margarinebedrijven - Zoetermeer

Op 1 januari 1972 kreeg de fusie z'n beslag. Het bedrijf heette voortaan Van der Spek Zoetermeer en voerde het logo SZ op de - hoe kan het ook anders - blauw/groene vrachtwagens. Het was de bedoeling, dat alle afdelingen naar de Stationsstraat zouden verhuizen, maar uiteindelijk bleven de eieren in de Dorpsstraat. Al snel werd het ruimtegebrek zo nijpend, dat naar uitbreiding werd gezocht. Een nieuw pand verrees in 1977 aan de Storkstraat en weer verhuisde Van der Spek. Doch ook hier groeide men snel uit de jas van 5000 m². Toevallig kon met het aanpalende pand van de gefailleerde aannemer Bontenbal de ruimte worden verdubbeld. Als laatste verrees in 1988 een speciaal eierpakhuis van 1600 m².

In de tussentijd was het bedrijf gereorganiseerd. De decentralisatie binnen Van der Spek werd stop gezet en de zeven filialen werden afgestoten; alleen Meppel en Gilze werden herbouwd. Het aantal particuliere klanten werd steeds kleiner en de groothandel met een 160 werknemers levert nu vooral aan bakkers, grootverbruikers in de horeca, ziekenhuizen en luchtvaartmaatschappijen.

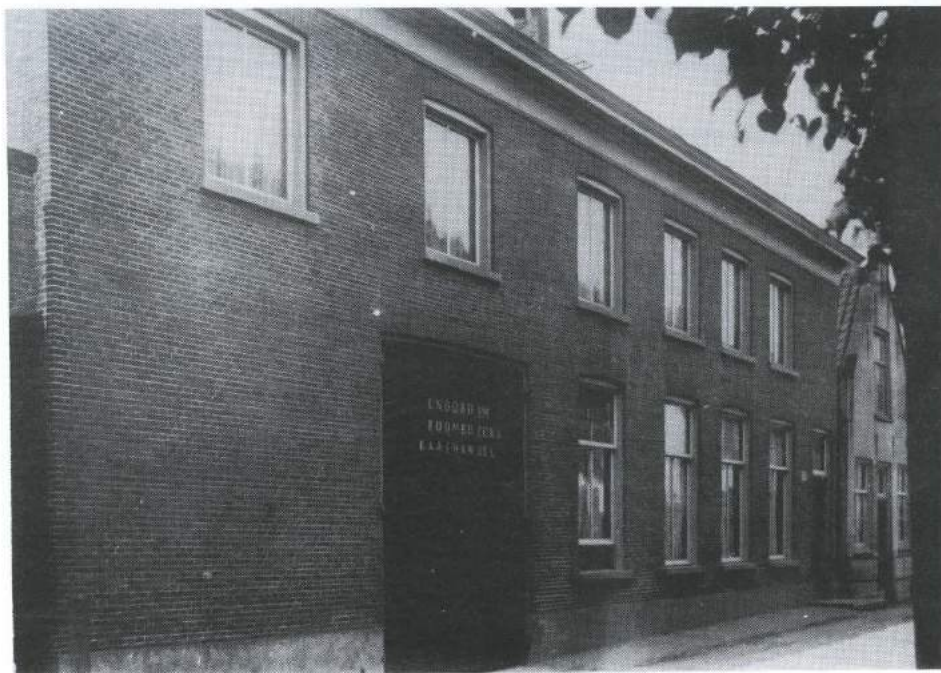
De klant is altijd koning gebleven, zoals blijkt uit een memo van Van der Spek aan de vertegenwoordigers in 1975: "Wat is een klant? Hij is de belangrijkste persoon in ons bedrijf ... Wij zijn van hem afhankelijk; hij is geen buitenstaander, maar een levend deel van onze zaak ...".

Met de wensen van de klanten werd altijd rekening gehouden. Daarom bevat het assortiment nu zo'n duizend produkten. Boter, margarine - waaronder natuurlijk Zoetermeer's Roem, kaas en één miljoen eieren per week vormen nog steeds de hoofdmoot. Maar ook allerlei oliën, vetten, deegwaren, melkprodukten, koffie, thee, sauzen, salades, conserven en andere produkten tot "satéstokjes van 15 en 18 centimeter" toe vinden hun weg naar de klant. Een oude tevreden klant adresseerde zijn briefkaart dan ook simpelweg aan "Van der Spek, boter, kaas en vele andere dingen, te Zoetermeer".

Het koetje van Noordam

De grote "concurrent" van Van der Spek heeft zich altijd afzijdig gehouden van die "vele andere dingen". De bedrijfsleiding van Noordam koos bewust voor specialisatie. De koe in het logo geeft het al aan: zuivelprodukten als boter en kaas en de daaraan verwante bakkerijbenodigdheden als roomboterkorstdeeg. Dagelijks zorgen bijna veertig mannen en vrouwen voor het vervoer en de opslag van de produkten. Zo wordt de honderd ton kaas in het pakhuis aan de Industrieweg nog met de hand gekeerd. Een tiental vrachtwagens in groenwitte kleuren met het "koetje" tussen de poten van de "N" is constant onderweg naar fabrikanten en klanten.

Die klanten zijn - in tegenstelling tot bij Van der Spek - nooit particulieren geweest. Noordam is van oudsher een groothandel. De oorsprong ligt aan het eind van de vorige eeuw, toen de landbouwcrisis een deel van de boeren deed verarmen. De vijf zonen van boer Noordam richtten zich dan ook allemaal op de zuivelhandel. Cornelis trok met paard en wagen langs de boerderijen om melk op te kopen en aan anderen vaten boter te

De grossierderij van Noordam in het Lagereinde rond 1910.

Met een wagen volgeladen poseert men trots voor het nieuwe pakhuis.

slijten. Adrianus volgde het pad van zijn broer en begon zelfs een eigen melkinrichting onder de naam Zeelandia. In 1895 besloten ze te gaan samenwerken.

De zaken gingen zo goed, dat rond 1900 "Koffiehuis en Uitspanning" van Van Staveren kon worden aangekocht. In deze panden aan de Dorpsstraat, waarop nu het nummer 163 prijkt van de Stichting Maatschappelijk Werk en nummer 163a van Van Waay Fashionhouse for Men, vestigde Noordam de groothandel. Het pand aan de oostzijde (nu 163b) maakte in de loop der tijd plaats voor een poort die toegang gaf tot de pakhuizen op het achterterrein. Aan de voorzijde van het middendeel bleven de brede toegangsdeuren gehandhaafd tot een twintigtal jaren geleden, toen ze door twee ramen werden vervangen. Aan de achterzijde van het U-vormige complex is hoog in de muur nog steeds een los- en laaddeur te zien.

De melkhandel Zeelandia was elders in de Dorpsstraat ondergebracht. Volgens W.A. Bierman, die daar in 1921-1922 werkte, was in de tuin van de voormalige hofstede 't Huis te Palenstein de koelinrichting gevestigd. In dit pand was het kantoor aan de straatzijde gesitueerd; aan de achterzijde werd de overdag opgehaalde melk opgeslagen en met water gekoeld. 's Ochtends ging zij vervolgens naar de melkfabrieken in Den Haag en Rotterdam.

Toen bleek dat niet alle melk kon worden afgezet, werd op het achterterrein een boterfabriek en kaasmakerij neergezet. Op de gevel verscheen trots op hout geschilderd "Centrale Fabriek van Melkproducten & Melkhandel". Wellicht was dit de linkervleugel van 't Huis te Palenstein. Aan de Dorpsstraat moet in 1911 op kantoor en koelinrichting een woning zijn neergezet, zodat het geheel een voorname indruk wekte. De fabriek was nu echter aan het oog onttrokken en de naam werd verplaatst naar de gevel van het vernieuwde pand: "NV Centrale Fabriek van Melkprodukten". Chris Noordam, die na een jaar werkervaring in Friesland in 1914 directeur werd van de Centrale Fabriek, ging boven wonen. Linksonder had hij zijn kantoor, rechtsonder zetelde de onderdirecteur. Naast Cornelis, Adrianus en Chris waren ook de twee andere broers werkzaam in de zuivel, van wie Jan als directeur van de Verenigde Zuivelbereiders te Rotterdam optrad. In 1915 werd ook de rechtervleugel van 't Huis te Palenstein aangekocht, waar Brinkers Margarinefabrieken wegens ruimtegebrek uit wilde. De ontwikkelingen in de daarop volgende twintig jaar zijn onduidelijk; alleen archiefonderzoek zou enig licht kunnen brengen. Volgens Bierman stonden Zeelandia en de Fabriek naast elkaar en hadden ze ook twee verschillende eigenaren, die hun onderneming regelmatig aan elkaar verkochten. Rechts van de statige directeurswoning is op de foto nog juist het pand te zien waar de chef van Zeelandia vertoefde.

De Centrale Fabriek aan de Dorpsstraat in 1904.

Het kantoor van de Centrale Fabriek in de jaren twintig met daarboven de directeurswoning.

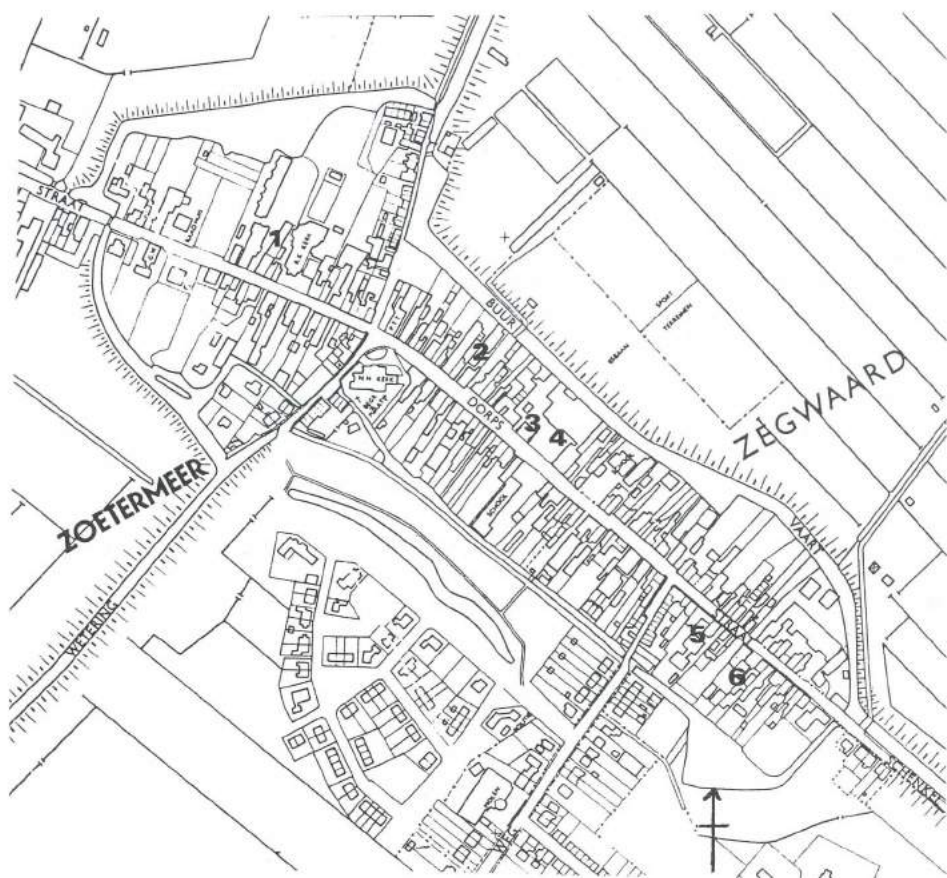
In de Centrale Fabriek werd de rauwe melk gehomogeniseerd en gepasteuriseerd, soms ook gekarnd om boter te maken. Korte tijd werd ook kaas gemaakt. Zeelandia was meer een melkdrogerij geworden. Twee tegen elkaar in draaiende rollen werden met stoom verhit en als daar melk tegenaan kwam, verdampte het water. Zo bleef er melkpoeder over, dat geëxporteerd kon worden, of waarvan chocolademelk kon worden gemaakt.

De gescheiden fabriek(en) en groothandel stonden tot 1935 onder leiding van de drie broers Adrianus, Chris en Cornelis Noordam. Toen werd het hele complex van de Centrale Fabriek plus Zeelandia - op dat moment samen Zeelandia genoemd - aan Brinkers verkocht, die een grote behoefte had gekregen aan roomboter. Als gevolg van de economische crisis had de regering steunmaatregelen voor de boeren uitgevaardigd. Vanaf 1932 moest een roomboteroverschot verplicht door de margarine worden gemengd. Adrianus vertrok toen naar Antwerpen en begon daar een kaashandel. Chris zette de groothandel voort. Concurrent en collega Arie van der Spek schreef toen bewonderend: "Na 40 jaren kan met zekerheid worden geconstateerd dat de firma C & A.J. Noordam de grootste roomboter-grossier is in Nederland".

Paard en wagen waren als vervoermiddel toen al lang aan de kant gezet. Rond 1920 reden moderne automobielen met hun massieve banden af en aan. Onder een huif van tentdoek werden de kazen en roombotervaten, -kisten en -dozen zo snel mogelijk vervoerd. Dat dit anders "snel" was dan in de huidige tijd, wordt duidelijk als we weten, dat houten planken werden meegenomen. Deze werden in de zachte berm van de smalle wegen gelegd, om elkaar bij tegenliggers te kunnen passeren.

Na de tweede wereldoorlog werden Fords, Daimonds en Internationals aan het wagenpark toegevoegd. Heel speciaal waren de dumpwagens van de geallieerde bevrijdingslegers. Hoewel in de laadbakken officieel maar drieëneenhalve ton gestouwd mocht worden, konden ze gemakkelijk acht ton hebben. De laadbak werd niet gekoeld en in de zomer liepen de kisten en dozen met boter nog wel eens leeg. De dure beukehouten vaten deden dat niet. Maar zij hadden weer als nadeel, dat met onvoorzichtig stapelen de deksels werden gekraakt. De kabines hadden nog geen verwarming en hoewel de motor bijna tegen de rijder aan zat, moesten de chauffeurs in de winter op de lange weg naar Leeuwarden de benen in hun jas steken.

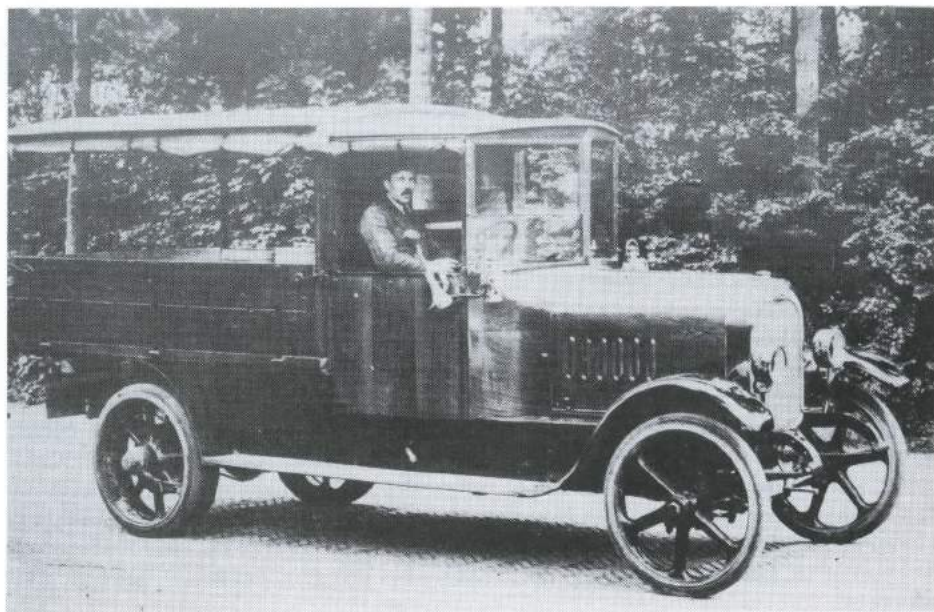
Voor f 36,- per week in 1947 werkten de chauffeurs hard. Zo begon H. van Elleswijk met zijn collega's om zes uur of vroeger. Na het laden van de auto moest tot tien uur worden gewacht, omdat de winkeliers nog konden bellen voor een spoedopdracht. Iedereen werkte door totdat het werk klaar was. Dat kon op zaterdag nog wel eens uitlopen, als een route naar België was uitgezet. Na Breda hielden de rijkswegen op en bij de zuiderburen waren de straten soms zo slecht, dat je in de kuilen "een koe kon begraven". Terwijl het eten thuis al stond te verpieteren moest men in Beveren regelmatig vernemen, dat de partij naar Kortrijk of Gent was doorverkocht. Zondagochtend elf uur waren de vrachtrijders dan thuis. Kinderen hadden ze wel, maar opvoeden deed moeder de vrouw. De vrachtauto's leverden hun boter en kaas aan de detaillisten, kleinere grossiers en grote winkelbedrijven maar eerst moesten de produkten ingekocht worden. Vele melkfabrieken in de omgeving en daarbuiten leverden boter, zoals die in Ter Aar, Woerden, Bodegraven, Ede, Lochem, Olst, Terwolde, de Sierkan in Den Haag en Nutricia. De kaas werd ingekocht op de markten in Gouda, Bodegraven en Woerden,

Een Dorpsstraat vol zuivel:

1. *eiernijn*
2. *graanschuur*
3. *Centrale Fabriek/Zeelandia*
4. *Brinkers*
5. *groothandel C. en A.J. Noordam*
6. *Fa. A. van der Spek en Zn.*

(kaart uit 1959; het directeurshuis onder 3 is bijgetekend)

Een van de eerste bestelauto's van Noordam in de jaren twintig.

waar de boeren met paard en wagen - het gele brikkie -dit zuivelprodukt kwamen brengen. Volgens Van Elleswijk kon je zien of een boer een goede prijs had gemaakt. Hij had dan een verse sigaar aangestoken, in het andere geval was het niet meer dan een afgekauwd stompje.

De zuivelprodukten werden niet alleen in Nederland en België afgezet. Elk jaar ging de directeur in januari op reis om overzee z'n slag te slaan. Via de overkoepelende Vereniging van Zuivelbereiders (VZ) - waar Jan Noordam directeur van was - werd aan klanten in Tunis, Algiers en India geleverd, terwijl blikboter naar Indië en gezouten boter naar Saoedi-Arabië werd verscheept.

Chris Noordam was toen al geen directeur meer. In de tweede wereldoorlog had hij om gezondheidsredenen de dagelijkse leiding moeten overdragen aan P. Bakker. Toen deze op zijn beurt in 1954 ziek werd, kwam J. Borremans van VZ over en hij werd een jaar later directeur van de groothandel die toen veertig werknemers telde. Chris Noordam was in die tijd nog wel eigenaar van de zaak, maar in 1961 verkocht hij de panden aan Brinkers, terwijl drie nieuwe aandeelhouders de zaak met een forse inkrimping trachtten voort te zetten: Buisman (Leeuwarden), Noordhoek (Bodegraven) en Van Ballegooyen (Wijk en Aalburg). Borremans bleef directeur van Noordam NV met twintig werknemers. De kaas werd opgeslagen in de gehuurde Graanschuur; de boter ging naar een schuur op de hoek Bleiswijkseweg/Binnenweg, die van Huurman werd gehuurd en waar Noordam al margarine verpakte. Momenteel zijn daar Van Reeuwijk Keukens en de Bouwhof

gevestigd. Met hardboard werd een kantoorruimte gecreëerd. De buitenmuren waren echter zo dun, dat ze de zomerse warmte niet buiten konden houden en het ruimtegebrek was groot. Bovendien was het inefficiënt werken met twee ver van elkaar liggende pakhuisen en een moeilijk toegankelijke Graanschuur.

Het eerste jaar verliep uiterst moeizaam. De boekhouding werd enige tijd verwaarloosd, ontvangsten en uitgaven van het oude en nieuwe bedrijf liepen door elkaar heen en de margarine-omzet daalde fors. Ook moesten de aftandse vrachtauto's worden vervangen door rood-witte nieuwe exemplaren. In 1963 kon de firma evenwel een mooie slag slaan: vlak voordat het grensgebied rond Elten weer bij Duitsland werd getrokken, werden daar grote hoeveelheden boter afgezet om de douanetarieven te omzeilen. Dat jaar werden ook de eerste plannen gemaakt voor de bouw van een nieuwe bedrijfsruimte. Het duurde door moeilijkheden met de commissarissen/eigenaren echter tot 1969 voordat het nieuwe bedrijfsgebouw aan de Industrieweg 8 kon worden betrokken.

Toen was Borremans al vertrokken naar Van der Spek en had A. van de Ende de scepter overgenomen. Terwijl "moeder Anna" van Elleswijk 's ochtends voor de koffie zorgde en de gemoedsrust van haar jongens in de gaten hield, veranderde het bedrijf een aantal malen van eigenaar. Als onderdeel van de Nationale Zuivel Coöperatie behoort het nu tot de Coberco. Op deze manier kan Noordam rechtstreeks van de fabrikant (de Coberco-groep) aan de klant leveren. Als aparte BV heeft Noordam echter haar karakter bewaard. Ook onder de huidige directeur J. de Ruiter is het een groothandel in boter en kaas gebleven.

Met dank aan Fa. v.d. Spek BV en Noordam BV, W.A. Bierman, J.F.A.M. Borremans, de heer en mevrouw H. en A. Elleswijk, R. Grootveld, J.L.C. Reeuwijk, J.L. v.d. Togt, C. v. Waay, J. Waardenburg en in het bijzonder aan drs. J. van der Spek voor de vele positieve kritiek.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

Archief Historisch Genootschap Oud Soetermeer, collectie landbouw, bedrijfsleven en 't Huis te Palenstein.

Bedrijfsarchief Van der Spek BV, collectie 100-jarig bestaan.

Bedrijfsarchief Noordam, fotoboek 1.

Coberco Contact 15-4 (1987) 11.

Noordam Nieuws 2-2 (1984).

Programma voor de grote landbouwtentoonstelling te Zegwaart, Gouda/Woerden, Joh. Mulder 1921.

P. Roos, Zoetermeer-Zegwaart in grootmoeders tijd, Zaltbommel 1988.

G. Stuijt. en C. Corporaal, "Interview met Wilhelmus Adrianus Bierman" in: 't Seghen Waert 8-2 (1989) 22-23.

Brinkers Margarinefabrieken Zoetermeer

door Ing. A.J. Krijgsman

Rijgend van Utrecht naar Den Haag via de A12 of omgekeerd, ziet men rechts of links de huidige Brinkers fabrieken liggen, herkenbaar aan de letters Wajang en Leeuwezegel. Brinkers Margarinefabrieken is zonder meer een begrip in Zoetermeer en ver daarbuiten! Geen onderneming die zich de laatste 10 - 15 jaar in Zoetermeer gevestigd heeft, nee, een bedrijf dat al meer dan 110 jaar mede het aanzicht van Zoetermeer bepaalt. En evenals zoveel grote bedrijven en concerns, ooit heel eenvoudig begonnen.

Op 27 augustus 1862 werd de stichter van het bedrijf, Bernardus Brinkers als zoon van een landarbeider in Zoetermeer geboren. Vader Brinkers was dus in de agrarische sector werkzaam en dat was in die dagen niet bepaald een eenvoudig beroep. Machines waren er immers niet, dus vrijwel alles was handwerk en dat altijd, in weer en wind; het werk duurde daardoor veel langer en men moest elke dag veel meer benutten dan in de huidige landbouwwereld.

De jonge Bernardus bleek tijdens het opgroeien bepaald geen stoere handwerker te zullen worden. Vader Brinkers meende daarom dat zijn zoon beter een wat minder zwaar beroep kon kiezen en adviseerde de handel. En zo toog de 16-jarige Nardus in zaken, dat wil zeggen met een zogenaamde hengselmand aan de arm waarin zich koopwaar bevond zoals boter, wat groenten en ook het verachte "nieuwe vet", naar Den Haag. Uiteraard was dat lopen, meestal op klompen en dat zeker niet langs keurig gebaande wegen zoals wij die thans kennen, maar wegen met diepe kuilen en plassen en dat ook in weer en wind. Het is duidelijk dat als men dit werk dag in dag uit moet doen, want anders verliest men zijn klanten, dit het nodige doorzettingsvermogen vraagt. Dat bleek de jonge zakenman echter te bezitten en zoals altijd en overal geldt; gedisciplineerd handelen en goed organiseren is de sleutel tot succes!

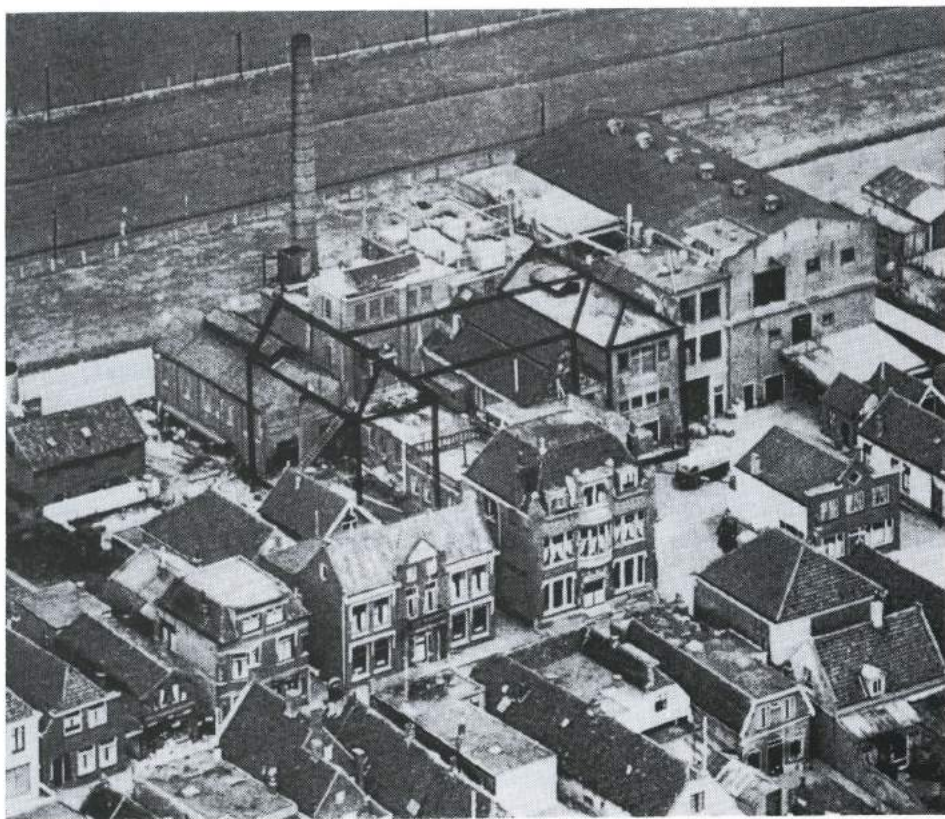
Het "nieuwe vet" of margarine werd in die dagen als kunstboter gestimuleerd door keizer Napoleon III van Frankrijk. Deze sociaal voelende vorst meende daardoor een goedkoper voedingsvet voor zijn onderdanen ter beschikking te krijgen in de plaats van de al maar schaarser en duurder wordende boter.

Achteraf bleken zijn bedoelingen ook weer niet zo nobel te zijn, want hij verwachtte oorlog en hij meende op die wijze de vetvoorziening ook voor zijn legers veilig te kunnen stellen. Het was de Franse chemicus M. Mourier die er uiteindelijk in slaagde een bruikbaar "huishoudvet" of margarine samen te stellen; in 1869 opende hij daartoe een fabriek. De naam margarine is afgeleid van het griekse margaron, hetgeen parel betekent.

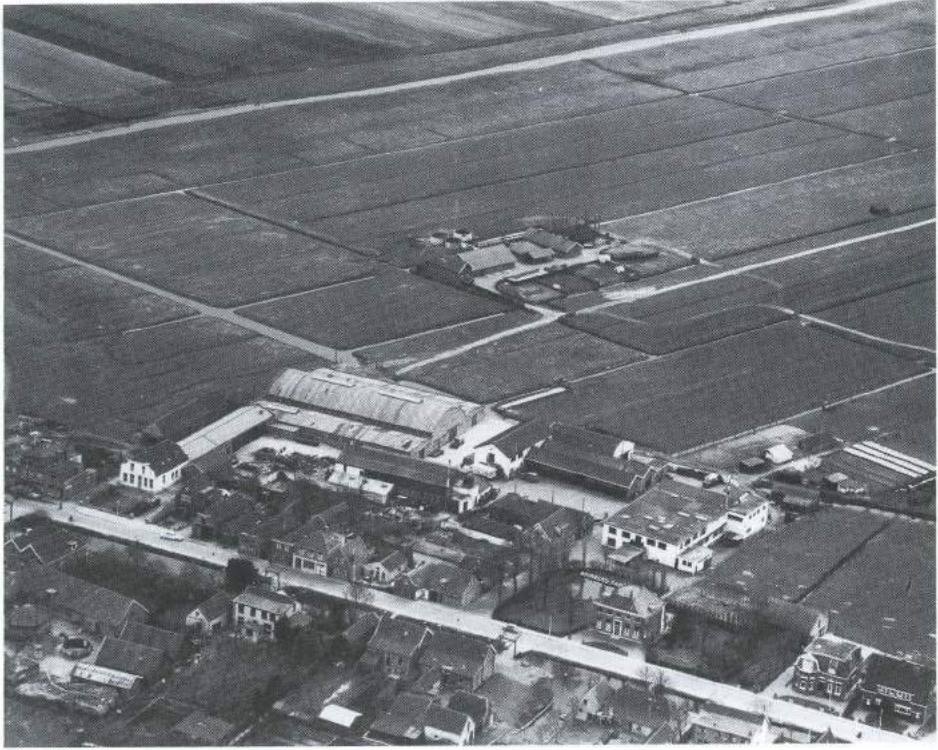
In 1878 bereikte de kunstboter ons land en raakte geleidelijk ingeburgerd, vooral bij de "kleine man". Er kwam echter ook een geweldige tegenwerking, vooral van de veehouders. Zij zagen zich in hun monopoliepositie als boterleveranciers bedreigd, wat een verarming van die bedrijfstak zou betekenen. Met allerlei verdachtmakingen trachtte men het nieuwe produkt in een kwaad daglicht te stellen, zoals bijvoorbeeld in dit liedje:

“O margarine, jij nagemaakte boter
O margarine, jij kost nog maar een stoter (12 1/2 cent)
O margarine, als dat zo blijft bestaan
dan zal de echte boter naar de maan toe gaan.”

Het is echter ook bekend dat er “slimme” veehouders waren die hun natuurboter op de markt verkochten en margarine voor eigen gebruik mee naar huis brachten. Ook dit is een manier om geld te verdienen! Intussen ging de handel van Nardus Brinkers gestadig door en ook hij nam de margarine in zijn verkooppakket op. In 1888 kocht hij de in verval geraakte ridderhofstede “t Huis te Palenstein” aan de Dorpsstraat en liet een winkel en woonhuis bouwen. Een gedeelte van de oude hofstede werd als pakhuis gebruikt.

Op deze foto van de Dorpsstraat uit de jaren vijftig zijn de contouren van het Huis te Palenstein aangegeven, zoals dat er van 1791-1888 stond.

Op deze luchtfoto van vóór 1964 is duidelijk het Brinkerscomplex aan de Vlamingstraat te zien.

In de winkel was letterlijk van alles te koop, zelfs petroleum! De handel naar Den Haag bleef echter ook doorgaan en de hengselmand werd vervangen door een handkar, later hondekar en tenslotte paard en wagen. Tijdens de eeuwwisseling kon men met recht zeggen: "Brinkers, dat is een gezond bedrijf."

Inmiddels begon Brinkers te grossieren in margarine. Hij ontving daartoe de margarine als halffabrikaat in vaten. Dit produkt werd vervolgens bij Brinkers gemengd met een bepaald percentage natuurboter en er werd wat zout aan toegevoegd. Daarna werd het gekneet met behulp van een handwals en soms op verzoek gekleurd met boterkleur, hetzij hoog geel of wit. Dit aldus verkregen produkt werd door Brinkers afgeleverd in Keulse potten.

Een grote impuls tot een hoger margarinegebruik is ongetwijfeld de eerste wereldoorlog geweest. Nederland bleef weliswaar buiten de oorlog, maar er was wel schaarste en daardoor distributie van velerlei produkten. Voor Brinkers betekende dit een nog grotere omzet. In 1915 was de ruimte in "t Huis te Palenstein" te klein en deze werd overgedaan aan de naastliggende zuivelfabriek, de Centrale Fabrik van Melkprodukten van Noordam. Een groter huis werd gekocht, het nog steeds bestaande "Akkerlust" aan de Vlamingstraat, toen een voormalig huis van burgemeester-landbouwer H. J. Augustijn. Ook het achterliggende terrein werd aangekocht en als bedrijf ingericht.

Inmiddels waren ook twee zoons tot het bedrijf toegetreden, namelijk Hubertus Cornelis (H.C.) en Cornelis Hubertus (C.H.) en de zaak werd omgezet in een vennootschap. Tijdens de periode 1927 - 1932 was de firma Brinkers de grootste margarinegrossier in Nederland. Toch kwamen er op dit terrein ook problemen. Zo ontstond er tussen twee grote fabrikanten een ware margarineoorlog, waaruit Brinkers uiteindelijk ongeschonden te voorschijn kwam.

Door deze ervaring wijzer geworden besloot Brinkers in 1927 in Nijmegen een margarinefabriekje te openen, die al in 1931 werd vervangen door een grotere en moderne fabriek te Wijchen. Helaas sleepte ook een inmiddels ingezette economische wereldcrisis zich voort, met alle gevolgen van dien.

Als steunmaatregel voor de veehouderij werd een menggebod ingesteld: de margarinefabrikanten werden verplicht natuurboter bij de margarine te mengen en dit soms wel tot 40%. Het tijdperk van margarine in vaatjes was voorbij en er kwamen machines voor kleinverpakking. Tevens werd een eigen drukkerij voor de wikkels geopend. Omdat er door het menggebod veel natuurboter nodig was, besloot Brinkers de zuivelfabriek van Noordam op het terrein "t Huis te Palenstein" weer over te nemen. Zo kreeg hij dit gehele terrein in eigendom en ontstond "Brinkers Roomboterfabrieken N.V."

Brinkers beschikte over een uitgebreid wagenpark voor het bezorgen van zijn produkten. De foto is genomen in 1948/49.

De ingezette expansie kon zich nu doorzetten. Teneinde meer greep op de kwaliteit van de grondstoffen te krijgen, werd naast de margarinefabriek te Wijchen een olieraffinaderij gebouwd, alwaar diverse spijsvetten, zoals bak- en braadvet, bakkersvet en slaolie werden geproduceerd.

Het wagenpark was totaal veranderd, het vervoer vond in het vervolg plaats met vrachtauto's en vooral ook tankauto's. Een groot aandeel in de expansie kwam voor rekening van de beide zoons H.C. en C.H. Brinkers en geleidelijk kon de stichter van het bedrijf, Bernardus Brinkers, zich terugtrekken.

Helaas waren er naast de "ups" ook "downs". Op 5 april 1937 overleed C.H. Brinkers door een ongeval en op 25 mei van hetzelfde jaar overleed op 75-jarige leeftijd Bernardus Brinkers. Ongetwijfeld zal deze "selfmade man" in de geschiedenis voortleven als ÇÇn van de grotere zonen die Zoetermeer tot nu toe heeft voortgebracht. Ondanks alles groeide het bedrijf voort. H.C. Brinkers werd in het vervolg geassisteerd door zijn zoon Gerardus C. Brinkers.

Het oorspronkelijke procédé, ooit door Mourier uitgedacht, namelijk het smelten van rundervet met daarna de nodige toevoegingen en bewerkingen, werd geleidelijk achterhaald. Dit vooral door het gebruik van plantaardige oliën zoals palmolie, sojaolie, cocosolie en zonnebloemolie. Een groot voordeel van de nieuwe grondstoffen was dat het eindproduct een smeuziger en smeerbaardere margarine was. In 1939 werd het bedrijf omgedoopt in "Brinkers Margarinefabrieken N.V."

Tijdens de periode 1940-1945 waren er evenals voor vele andere bedrijven, zeer veel problemen. Doordat de overzeese aanvoer van oliën geheel wegviel, moest men voor het vervaardigen van margarine zijn toevlucht nemen tot koolzaadolie en melk. Ondanks dat was het uiteindelijke resultaat van de oorlogstoestand steeds lagere rantsoenen en lege pakhuisen tot er vrijwel niets meer te eten was.

Na de bevrijding in 1945 kwam ook Brinkers weer op gang. De margarineconsumptie steeg tussen 1945 - 1949 van zes naar tien kilo per persoon per jaar. In 1965 was dit verdubbeld tot twintig kilo per persoon per jaar. Hierbij moet echter wel opgemerkt worden dat deze enorme stijging mede te danken was aan de toenmalige regeringspolitiek, namelijk het stimuleren van de export van roomboter voor de broodnodige deviezen. Als gevolg hiervan moest een groot deel van de bevolking margarine eten, waarvan de prijs ter compensatie veel lager was dan van roomboter.

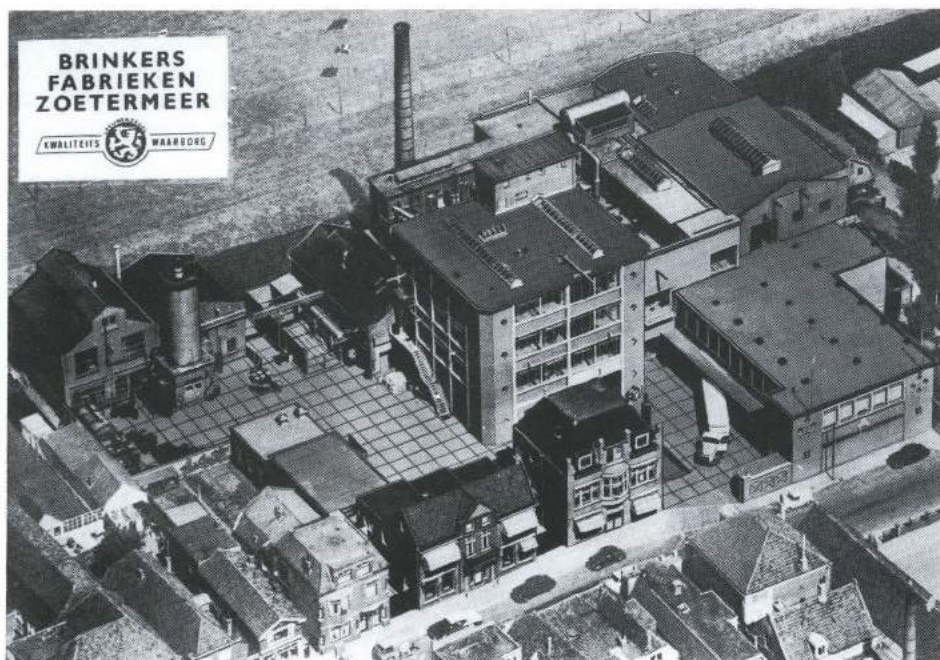
In 1953 vierde Brinkers het 75-jarig bestaan en kon met trots terugzien op de achterliggende periode. Op 16 oktober 1956 overleed de toenmalige directeur H.C. Brinkers, die gedurende 50 jaar had meegewerkt aan het huidige bedrijf. Zijn zoon Gerard nam de leiding over.

In 1964 besloot men in het Botlekgebied in Rotterdam een bedrijf voor het zogenaamde hardingsproces van olie en vetten te stichten. In 1978 was Brinkers Botlek één van de grootste bedrijven op dit gebied in Europa. Maar zoals altijd en overal moest men naast successen ook tegenslagen incasseren. In 1973 verwoestte een enorme brand het grootste deel van de olieslagerij te Oudewater. Binnen drie maanden leverde de fabriek toch weer 70% van de produktie.

Bij het van start gaan van de bouwplannen van Zoetermeer-Dorp naar Zoetermeer-Stad na 1962, bleek dat een bedrijf midden in de oude Dorpsstraat niet langer gewenst was. Het transport met de enorme tankauto's door de Dorpsstraat leverde al steeds meer problemen op en mede daardoor nam de gemeente in 1965 grond en gebouwen over. Ook het complex aan de Vlamingstraat was bij de verkoop inbegrepen, waarin de dienst gemeentebedrijven werd ondergebracht.

Er volgde nieuwbouw aan de Bleiswijksweg. Binnen twee jaar draaide de nieuwe margarinefabriek op volle toeren.

In 1975 kocht Brinkers in België de bakkerijgrondstoffenfabriek Molco. Hierdoor werd de Belgische markt toegankelijk voor Nederlandse producten en omgekeerd. In 1976 werd het Brinkers productenpakket opnieuw uitgebreid door aankoop van een productiebedrijf te Maassluis. Hier vervaardigt men onder andere mayonaise, fritessaus en slasaus onder de naam Salino.

Een overzicht van de Brinkersfabrieken in de Dorpsstraat in de jaren zestig.

- 1978 - Brinkers bestaat 100 jaar en men kan op gepaste wijze dit eeuwfeest vieren.
- 1878 - de 16-jarige Bernardus Brinkers loopt als enige werknemer van zijn zojuist gestichte bedrijf met zijn handelswaar in de hengselmand op en neer naar Den Haag.
- 1978 - G.C. Brinkers en zijn zoon B.H.C. Brinkers staan aan het hoofd van een bloeiende onderneming - met zes bedrijven en rond 650 Brinkersmensen - . Voorwaar een mijlpaal om bij stil te staan en om trots op te zijn, niet alleen voor directie en medewerkers, maar ook voor Zoetermeer!

Inmiddels schrijven wij 1989 en de jaren komen en gaan. Ook de uitbreiding van Zoetermeer-Stad en het stichten van nieuwe bedrijven gaat nog steeds gestadig door. Stond de nieuwe Brinkersfabriek aanvankelijk alleen op het bedrijventerrein tussen de Bleiswijkseweg en de A12 en was daardoor reeds van verre te zien, weldra zal dit echter tot het verleden behoren. Een groot aantal kandidaten voor nieuwe bedrijven diende zich aan en daardoor zal binnen niet al te lange tijd "Brinkers" aan het oog onttrokken zijn. Hoe deze uitbreidingen zich zullen ontwikkelen, "Brinkers Zoetermeer" kan uiteraard te midden van collega-bedrijven ook rustig doordraaien.

In de afgelopen jaren is Brinkers, behalve als fabrikant van margarines en sauzen, ook groot geworden als fabrikant van deegprodukten zoals croissants en diverse soorten gebak. Deze produkten, die "bevroren" worden afgeleverd aan bakkerijen in België en Nederland, worden zowel gefabriceerd in de fabriek in Aartselaar (B) als in de nieuwe fabriek in Wijchen. Zonder meer kan gezegd worden dat Brinkers in deze sector toonaangevend is.

Stel echter dat stichter Bernardus Brinkers een stoere loot aan de "Brinkers stam" zou zijn geweest, zou er dan nu een "Brinkers onderneming" zijn? Of zou hij misschien in de geest van die tijd met lichaamskracht zijn brood, bijvoorbeeld in de landbouw, hebben verdiend? Vragen die wij niet kunnen beantwoorden en die ook niet belangrijk zijn, maar toch een interessante gedachte is het wel!

Geraadpleegde literatuur:

75 jaar Brinkers' Margarinefabrieken 1878 - 1953, Zoetermeer 1953.

100 jaar Brinkers, z.p. 1978.

Een geschiedenis van Nutricia

door drs. P.G. Hoefnagel

Inleiding

In Nederland beleefden handel en nijverheid in de tweede helft van de vorige eeuw een opleving. De Jan Salie-geest die meer dan anderhalve eeuw geheerst had, verdween en ondernemingslust deed zich allerwegen gelden: het spoorwegnet werd uitgebreid, het Noordzee kanaal en de Nieuwe Waterweg werden gegraven. Ontwikkelingen buiten Nederland versterkten de opbloei. Vooral de groeiende betekenis van het Duitse achterland, met name na de Frans-Duitse oorlog (1870-1871), en de kortere weg naar Indië door het Suez-kanaal (1869) hadden een gunstige invloed. Bij het oude industriegebied Twente voegden zich Brabant, de veenkoloniën en de omgeving van de grote steden.

Martien van der Hagen

Van ondernemingslust was zeker sprake in het gezin van Hein (Hendrikus) W. van der Hagen, koopman te St. Oedenrode en zijn vrouw Maria van Eupen met zoons en dochters.

Hein van der Hagen had een leerlooierij. In 1844 stichtte hij een grossierderij in koloniale waren. Later werden daar een lijnkoekenfabriek, een ham- en spekrokerij en een koffiebranderij aan toegevoegd.

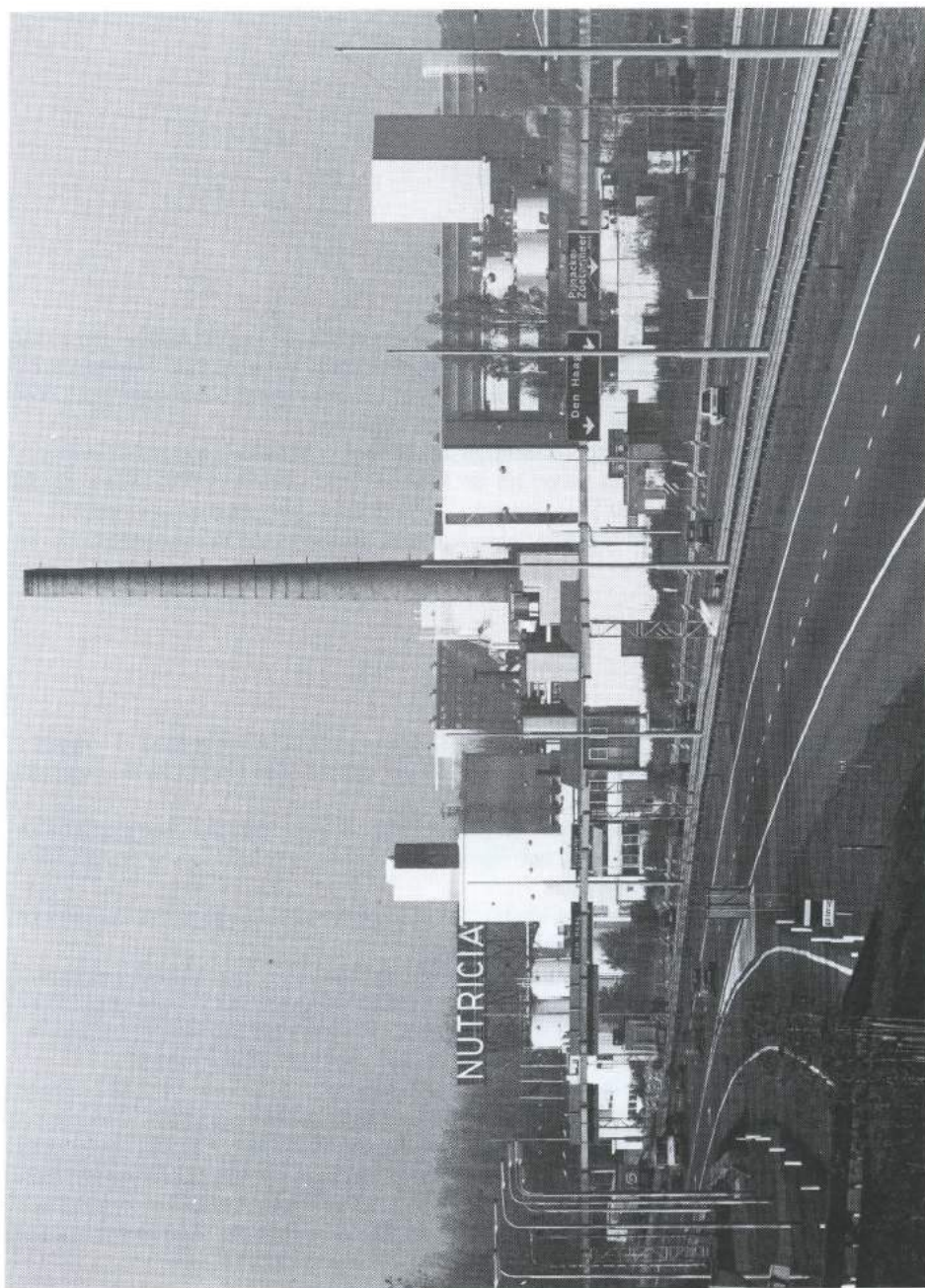
Hij overleed in 1884. Zijn weduwe stichtte in 1892 met drie van haar vijf zonen een melkfabriek, onder de naam H.W. van der Hagen.

Ondertussen had haar zoon Martien (voluit Martinus Dionisius Matthijs, geboren op 9 oktober 1861) reeds in 1889 te Rotterdam een eigen vennootschap tot het bouwen en exploiteren van een margarinefabriek onder de naam "M. van der Hagen & Co." opgericht. Compagnon en geldschietter was zijn jeugdvriend J.C. Dekkers uit Kerkdriel.

Niet ver van zijn vestiging in Rotterdam, in Zoetermeer was een Van der Hagen werkzaam als pastoor. Deze Van der Hagen was eveneens afkomstig uit St. Oedenrode. Mogelijk heeft hij Martien op Zoetermeer opmerkelijk gemaakt of heeft Zoetermeer Martiens aandacht getrokken bij een bezoek aan zijn naamgenoot. De relatie tussen deze twee zou ook een verklaring kunnen geven voor het feit dat er vanaf het begin altijd gesproken is over Nutricia in Zoetermeer, terwijl de fabriek toch in de gemeente Zegwaard lag. Petrus van der Hagen was namelijk pastoor van Zoetermeer en Zegwaard.

Hoe het ook zij, er kwam een blijvende band met Zoetermeer.

Op 14 februari 1896 kocht Martien van der Hagen van Maria Droogh, weduwe van Cornelis Vollebregt, twee percelen bouwland aan de Molenweg (thans Stationsstraat),

Nutricia met de bekende lichtreclame in volle glorie aan de A 12.

tezamen ruim 1 ha en op 26 maart van dat jaar werd door de vennootschap M. van der Hagen & Co. te Rotterdam vergunning gevraagd voor de bouw van de stoomzuivelfabriek "Wilhelmina" te Zegwaart. Reeds op 13 april daaraanvolgend werd door de gemeente Zegwaart vergunning verleend.

Martinus van der Hagen, de oprichter van Nutricia.

dr. J.C.I. van der Hagen

Eén van de broers van Martien van der Hagen was de geneesheer dr. Jan van der Hagen (Johannes Christianus Ignatius).

In zijn tijd was de kindersterfte bijzonder hoog. Omstreeks 1900 stierf ruim 15% van de geborenen in het eerste levensjaar. Rond 1910 was dit 10% en in 1930 5%. In 1975 was het aantal gedaald tot 1%.

Bij kinderen die geen of onvoldoende borstvoeding kregen, was de sterfte destijds nog eens zo hoog. Dit kwam met name doordat de als vervanger gebruikte koemelk anders van samenstelling is dan moedermelk. Bovendien was er kans op besmetting met bacteriën.

Dr. Van der Hagen maakte in de jaren negentig van de vorige eeuw kennis met een vinding van een Duitse professor, dr. Alexander Backhaus in Göttingen. Deze had een methode ontwikkeld om fabrieksmatig uit koemelk zuigelingenmelk te vervaardigen. Jan van der Hagen raakte overtuigd van de deugdelijkheid van Backhaus-melk. Tegen de geschetste achtergrond was het belang duidelijk. Hij wist ook zijn broer Martien te overtuigen.

Wij zagen dat op 13 april 1896 aan M. van der Hagen & Co. vergunning voor de bouw van een zuivelfabriek was verleend. De volgende dag op 14 april 1896 werd een overeenkomst met prof. Bakchaus gesloten tot het voeren van de handelsnaam "Nutricia" voor Backhaus-kindermelksoorten.

Uit de korte opeenvolging van deze data volgt dat het van het begin af aan de bedoeling is geweest zuigelingenmelk te bereiden. Nog voor de officiële opening van Nutricia werd dan ook aan de naam "Stoomzuivelfabriek Wilhelmina" toegevoegd "Inrichting tot bereiding van Normale Kindermelk - M. van der Hagen".

De samenwerking tussen een medicus en een industrieel, die wij hier bij de voorloper van Nutricia zien, is tot op de huidige dag een van de kenmerkende beleidslijnen van Nutricia.

Inmiddels was de firma M. van der Hagen te Rotterdam uitgebreid met fabrieken te Windesheim (onder Zwollerkerspel) en Laeken bij Brussel.

In 1907 was de Haagse fotograaf M.J.A. van Leeuwen in Zoetermeer. Behalve de Dorpsstraat fotografeerde hij ook de fabriek van Nutricia.

INRICHTING
TOT BEREIDING VAN NORMALE
KINDERMELK

VOLGENS SYSTEEM EN ONDER CONTROLE VAN
PROFESSOR Dr BACKHAUS,
GÖTTINGEN

EN
GEZONDHEIDSMELK
MERK WILHELMINA

GEDEPONEERD

HANDELSMERK

BESTE VOEDSEL VOOR KINDEREN EN ZIEKEN
M. VAN DER HAGEN
ZOETERMEER

HOLLAND.

De oprichting van de N.V. Maatschappij "Nutricia"

Het voeren van de naam "Nutricia" als handelsmerk was slechts een tussenstap. Prof. Backhaus had in Berlijn een laboratorium waar de melk die volgens zijn recept werd gemaakt, werd gecontroleerd. De naam van dat laboratorium was "Nutricia-Zentrale". Prof. Backhaus wenste dat de bedrijven die zijn melk fabrieksmatig bereidden, de naam "Nutricia" zouden voeren.

Op 4 maart 1901 werd in Vught ten huize van G. de Leijer (gehuwd met Maria C.A. van der Hagen) de Naamloze Vennootschap "Maatschappij Nutricia" opgericht. Bij deze oprichting zien wij vrijwel de gehele familie aantreden, namelijk vier broers Van der Hagen en twee zwagers De Leijer. Dit waren: Martinus D.M. van der Hagen, fabrikant wonende te Rotterdam, Gijsbert L. de Leijer, lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant, particulier te Vught, Jacobus B.M. van der Hagen, roomboterfabrikant en koopman te St. Oedenrode, dr. Johannes C.I. van der Hagen, geneesheer, wonende te 's-Hertogenbosch, Antonius J. de Leijer, lid van de gemeenteraad en industrieel te Vught en Petrus J.C. van der Hagen, roomboterfabrikant en koopman te St. Oedenrode.

Het doel van de vennootschap werd omschreven als "het fabriceren en in den handel brengen van kindermelk", volgens het patent van professor dr. Backhaus en van andere zuivelprodukten, in de fabrieken te Zoetermeer, Windesheim en Laeken, zowel hier te lande en in de koloniën als in het buitenland.

De Backhaus-kindermelk zou tot 1907 in licentie gemaakt worden, in welk jaar deze voor het nu belachelijk laag lijkende bedrag van f 5.000,- werd afgekocht.

Wij zien in het omschreven doel van de vennootschap twee verdere beleidslijnen, waaraan tot op de dag van vandaag is vastgehouden, namelijk:

- twee groepen produkten met een eigen marktbenadering, te weten de zuigelingenvoedingen, waaruit later kindervoedingen en dieet- en speciaalprodukten voortkwamen en de thans als konsumentenartikelen aangeduide produkten, aanvankelijk bestaande uit zuivelprodukten als boter en karnemelk en eenvoudige pappen. In deze laatste groep hoort het in de jaren dertig ontwikkelde produkt "Chocomel" en de na de oorlog uitgebrachte koffiemelk, spoedig "Nutroma" genoemd.

- een verdeling van de aandacht over binnen- en buitenland.

Martien van der Hagen werd hoofddirecteur, Jan van der Hagen commissaris. Het kapitaal bedroeg f 200.000,-. Ingebracht werden onder andere de fabrieken te Zoetermeer, Windesheim en Laeken en de bestaande filialen en depots. De fabriek in Rotterdam was inmiddels opgeheven.

Er waren dus reeds filialen en depots. Zij vormden de "speerpunten" van de handelsactiviteiten van Nutricia in Nederland. De winkels waren kleiner en de levertijden langer dan nu. Door levering aan eigen filialen kon men voorraden en daarmee verblijfstijden en kwaliteit van de produkten beter beheersen.

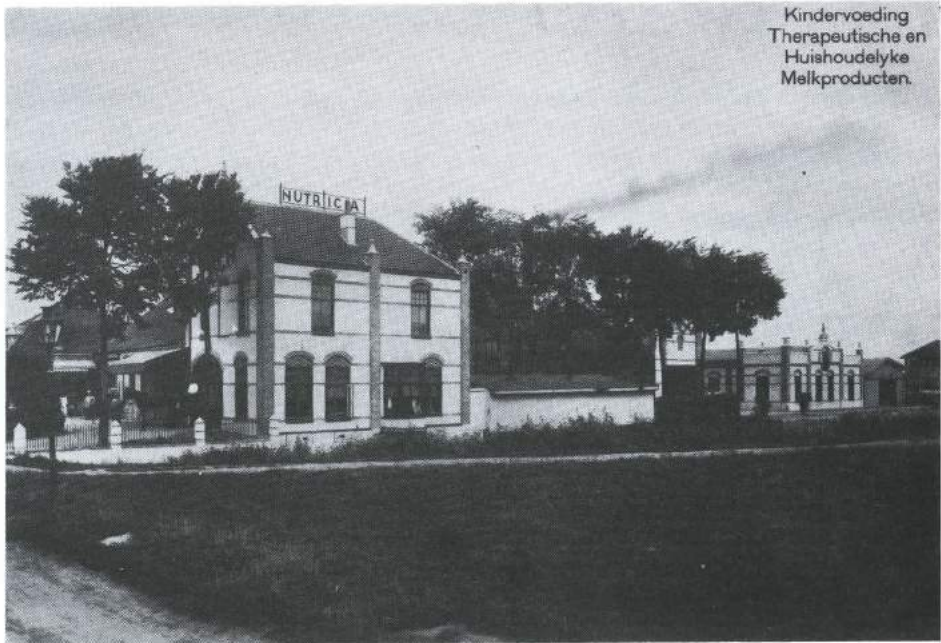
De filialen hebben tot na de tweede wereldoorlog bestaan. Daarna verviel door beter vervoer en groei van de gemiddelde winkelgrootte hun bestaansgrond. Bovendien wilde Nutricia niet langer tevens detaillist en daarmee concurrent van zijn overige afnemers zijn. De filialen werden dan ook gesloten.

De jaren tot de eerste wereldoorlog

Nog in hetzelfde jaar 1901 ging de fabriek in Windesheim door brand verloren. Alleen de voorgevel bleef staan. De fabriek werd niet herbouwd.

In 1902 werd een homogeniseermachine aangeschaft. In een homogeniseermachine of homogenisator wordt een vloeibare massa met grote kracht door uiterst kleine gaatjes geperst. Dit is vooral van belang als het produkt melkvet bevat.

Melkvet is in melk als vele kleine bolletjes aanwezig. Deze bolletjes hebben de neiging om na verloop van tijd samen te klonteren en omdat vet lichter is dan de overige bestanddelen op te stijgen. Dit wordt "opromen" genoemd. Door het homogeniseren worden de vetbolletjes in vele kleine stukjes verdeeld en wordt het opromen voorkomen. Ook anderszins wordt een homogene, dat wil zeggen gelijke verdeling van het produkt bevorderd. Hierdoor wordt de houdbaarheid belangrijk vergroot, hetgeen vooral bij export belangrijk is. Ook verbetert het homogeniseren de verteerbaarheid, met name voor zuigelingen.

Het complex van Nutricia op een nieuwjaarskaart uit 1908.

Nutricia's park der gethyreodectomeerde geiten waaraan de Basedow melk gewonnen wordt.

Het veldje met de geiten die voor de Basedowmelk zorgden.

In 1904 werd in Zoetermeer een andere zuivelfabriek overgenomen, die toebehoorde aan W. Prinzen Fzn. Prinzen was commissaris bij Nutricia geworden. Later vinden wij hem terug als aandeelhouder. De fabriek zou in de Dorpsstraat hebben gestaan en is voorzover bekend door Nutricia niet feitelijk geëxploiteerd. Wel zijn rechten en/of apparatuur voor de bereiding van gecondenseerde (= ingedikte) karnemelk overgenomen.

Gecondenseerde karnemelk met rijst en suiker was vele jaren de meest verkochte zuigelingenmelk.

In 1905 werd een Hatmaker-machine of walsdroger geplaatst. Een walsdroger bestaat uit een van binnenuit met stoom verhitte metalen cylinder. Op de buitenkant van de wentelende cylinder laat men een dunne laag melk of pap vloeien, die snel tot een dunne film opdroogt en door messen van de wals wordt gehaald. In poedervorm was de melk langer houdbaar en beter geschikt voor export. Er werd melkpoeder voor zuigelingen bereid, maar ook voor bakkerijen.

Spoedig volgde uitbreiding tot twaalf machines. Thans worden walsdrogers nog gebruikt voor de bereiding van graanprodukten zoals Nutrix en Bambix.

In nauw overleg met de medische wereld ging Nutricia in 1906 over tot bereiding van diabetes-melk (suikerarm) en Basedowmelk. De Basedowmelk werd bereid uit melk van geiten die een operatie aan de schildklier hadden ondergaan. Deze melk was jodiumhoudend en daardoor goed voor strumapatiënten.

Speciaal hiervoor werd een geitenpark aangehouden op een plaats tegenover het huidige station Zoetermeer-Oost. Tijdens de laatste oorlog werd het geitenpark opgeheven, de geiten geslacht en het vlees onder het Nutricia-personeel verdeeld.

Eveneens in 1906 begon Nutricia met de produktie van kindermelk uit granen, waarmee de grondslag werd gelegd voor een reeks graanprodukten. Ook in 1906 werd de fabriek te Laeken zelfstandig. Hoewel met dezelfde aandeelhouders, was de fabriek toch juridisch en organisatorisch onafhankelijk van Nutricia in Nederland.

In 1910 werd van broer Pieter van der Hagen de zuivelfabriek St. Oedenrode overgenomen en in 1911 werd begonnen met de produktie van eiwitmelk, dat nog steeds wordt gevoerd. In de tweede wereldoorlog werden veel zieke baby's met eiwitmelk in leven gehouden.

Een amusant voorval in de geschiedenis van Nutricia is het volgende. In 1909 bestelde koningin Wilhelmina een babyweegschaal bij Nutricia. De directie deed hiervan volijverig kond in een advertentie in het blad "De Prins". Dit bleek echter in strijd met de etiquette en er volgde een berisping uit Den Haag.

De jaren 1914-1918

Nederland bleef in de eerste wereldoorlog gespaard voor rechtstreeks oorlogsgeweld. De verbindingen met het buitenland werden echter zeer bemoeilijkt en de aanvoer van grondstoffen en de uitvoer van gerede produkten stokten. Bevolking en bedrijfsleven werden hierdoor zwaar getroffen. Er kwam een distributiesysteem met bonkaarten en naarmate de oorlog langer duurde, verslechterde de toestand.

In 1918 leden velen honger en gebrek. Er werd een vrijwel volledig uitvoerverbod ingesteld dat tot 1920 zou duren.

Ook Nutricia, met export van gecondenseerde melk en melkpoeder, had hieronder te lijden.

Zoals bij vele oorlogen leek het in het begin nog wel mee te vallen. In 1914 nam Nutricia een aantal op de toekomst gerichte maatregelen:

- het maatschappelijk kapitaal werd uitgebreid van f 250.000,- naar f 350.000,-,
- er werden woningen gekocht "om goed werkvolk aan te kunnen trekken",
- er werden boerderijen en landerijen aangekocht als belegging en om de melkvoorziening veilig te stellen.

Met de aankoop van woningen bestemd voor personeelsleden, maken wij voor het eerst kennis met een personeelsbeleid, dat in dit geval gericht is op het werven en behouden van personeel. Tot ver na de laatste oorlog is dit beleid voortgezet.

De door Nutricia voor het personeel verworven huizen stonden aan de Stationsstraat schuin tegenover de fabriek, aan de huidige Vondelstraat (vroeger De Tien Plagen) en na de oorlog aan de Meidoornlaan. Een aantal jaren geleden is van dit beleid afstand genomen, omdat men fabrikant en geen huisbaas wilde zijn en om bindingen in de privé-sfeer te vermijden.

Iets overeenkomstigs gold voor de aankoop van boerderijen en landerijen. Voor een zuivelfabriek is het uiteraard van levensbelang verzekerd te zijn van melkaanvoer. De hier geschetste aankopen moesten daartoe bijdragen. In dit kader werd in 1916 een boerderij aan de Rokkeveensweg gekocht die nu nog de naam "Nutricia-hoeve" draagt. In deze hoeve liet Martien van der Hagen die een verwoed jager was en lid van de jachtvereniging in Zoetermeer, een jachtkamer inrichten.

Nutricia's eigen boerderij aan de Rokkeveenseweg, de Nutriciahoeve. Even verderop (niet op de foto) staat de Lactohoeve.

Ook het beleid van aankoop van boerderijen en landerijen is thans verlaten, opnieuw vooral om alle aandacht aan productie en verkoop te geven.

Veel belangrijker in de melkpolitiek was overigens het verschil tussen vrije en coöperatieve boeren. Vrije boeren leverden aan particuliere zuivelfabrieken, coöperatieve boeren waren lid van een zuivelcoöperatie. Dit onderscheid had niet alleen zakelijke achtergronden maar vertoonde ook levensbeschouwelijke trekken. Er werd tussen beide groepen fel en dikwijls onzakelijk gekonkurreerd.

In 1958 bood Nutricia om rust op het westelijk melkfront te verkrijgen de C.M.C. (thans Melkunie) een minderheidsbelang aan. Aanvankelijk was dit ongeveer 25%, thans is dit minder.

Nutricia had zijn boeren vooral in de onmiddellijke nabijheid. Met de uitbreiding van Zoetermeer heeft zij dan ook zeer veel van haar leveranciers verloren. De melk wordt nu voor een groot deel uit Brabant aangevoerd.

Op 29 mei 1915 werd het 25-jarig directeurschap van Martien van der Hagen gevierd. Hierbij werd gerekend vanaf de oprichting van de margarinefabriek in Rotterdam. Zijn broer dr. Jan van der Hagen hield bij die gelegenheid een rede waaraan wij het volgende ontlenu:

- in de Nederlandse fabrieken en filialen werkten 150 man; in 1901 waren dit er 41,
- per dag werd in Zoetermeer en St. Oedenrode samen 90.000 liter melk verwerkt tegen 2.500 in 1901.

In 1918 werd te Stolwijk een maalinrichting gekocht, die vervolgens als melkontvangst werd ingericht.

De periode tussen de oorlogen

Al met al was Nutricia de tijd van de eerste wereldoorlog redelijk goed doorgekomen. De naweën duurden overigens nog tot 1920.

In datzelfde jaar 1920 gaf Martien van der Hagen zijn jachtvriend H.G.J. Bolsius de leiding van de fabriek in St. Oedenrode. Hierme begon een langdurige over twee generaties lopende relatie van Nutricia met de familie Bolsius.

In 1924 werd de zuivelfabriek "Lacto" in Cuijk aan de Maas overgenomen. Deze fabriek had een melkpoederverstuivingsinstallatie van het merk Krause. Door verstuiving van melk verkregen poeder behoudt de oorspronkelijke melkeigenschappen beter dan het walsenpoeder. Verstuivingspoeder is daardoor geschikter voor kindervoeding. Opnieuw een stap vooruit! Aan deze fabriek herinnert de vroegere naam van de Pelgrimshoeve aan de A12 die Lactohoeve luidde.

Zoetermeer en Cuijk zijn thans de enige plaatsen in Nederland waar Nutriciafabrieken zijn gevestigd. Cuijk nam namelijk de functie van St. Oedenrode over. In 1926 werd daar de productie gestaakt, alleen de melkontvangst bleef in gebruik.

Jarenlang was het streven erop gericht om van Zoetermeer en Cuijk echte zusterbedrijven te maken waar zowel vloeibare als poederprodukten werden gemaakt. Overwegingen van bedrijfszekerheid speelden hierbij, naast vervoeroverwegingen, een rol. Zo werd in 1931 in Cuijk een lijn voor papflessen geplaatst en in Zoetermeer in 1952 een verstuivingstoren gebouwd.

In de jaren zeventig had het vervoersargument zijn betekenis verloren en werd voor specialisatie gekozen; flesprodukten in Zoetermeer en melkpoeders in Cuijk. Een bewijs achteraf voor de juistheid van de aankoop in 1924.

In dat jaar werd ook Nutricia Laeken teruggekocht. Hiermede waren de wisselingen echter nog niet ten einde. In 1948 ging men weer uit elkaar.

Wel werd daarop in 1949 een N.V. Nutricia Verkoopkantoor opgericht in Jette, evenals Laeken een voorstad van Brussel, maar dat liep onbevredigend. In 1951 overwoog men zelfs opheffing. Er werd echter tot een nieuwe aanpak besloten. Uit Nederland werd A. van der Knoop afgevaardigd; deze heeft Nutricia België tot grote bloei gebracht. Vermelding verdient dat hij hierbij door twee Zoetermeeders is bijgestaan, te weten Jan van den Berg en Leen Viergever.

In 1928 overleed Martien van der Hagen. Hij werd opgevolgd door C.J.W. Hodes, in dienst sinds 1902, tevens aandeelhouder en sinds 1921 commercieel directeur. Nutricia telde in dat jaar ongeveer 200 personeelsleden. Hodes zou Nutricia veilig door de crisisjaren heenloodsen.

N.V. MAATSCHAPPIJ „NUTRICIA“

(BEREIDING VAN ZUIVELPRODUCTEN)

TELEGRAM-ADRES: NUTRICIA-ZOETERMEER
A.B.C. CODE 577 ED. CODE LIEBER 5 LETTRES
BENTLEY CODE

BANKIERS: ROTTERD. BANKVERZEENING, N.V. ROTTERDAM
DE TWENTSCHE BANK N.V. DEN HAAG

TELEFOON N° 13
POSTGIRO 53369

ZOETERMEER HOLLAND

UW REF. 628/1 W.F. ONZE REF. Dir/B DATUM 24.11.37

In de jaren dertig voerde Nutricia nog de bekende voedster in haar briefhoofd.

De economische wereldcrisis begon in 1929. Nutricia wist hieraan echter het hoofd te bieden door nieuwe produkten te introduceren. In 1931 werden proeven genomen om een houdbare chocolademelk te bereiden, die in 1932 onder de naam "Melcola" op de markt werd gebracht. Omdat tegen deze naam echter bezwaren bleken te bestaan werden op 10 oktober 1933 van de firma J.A. Breij te Baarn voor f 50,- de rechten op de naam "Chocomel" gekocht. Onder deze naam ging de nieuwe chocolademelk de markt op. Produkt en naam bleken een gouden greep; geldt gewoonlijk voor nieuwe produkten een fase van toenemende groei, gevolgd door afnemende groei en tenslotte teruggang, Chocomel kent nu reeds bijna zestig jaar een vrijwel ononderbroken groei.

In België gaf juist de naam Chocomel problemen. Daarom kreeg het produkt de naam C.C.mel (C(ho)c(o).mel).

In 1934 werd in Zoetermeer de eerste automatische tapmachine geplaatst en werd een tweeploegendienst ingevoerd. Ploegendienst past bij kapitaalintensieve bedrijven. Het is ook gunstig voor de werkgelegenheid; immers, bij een gelijkblijvende hoeveelheid kapitaalgoederen worden meer arbeiders ingeschakeld. Later volgden drie- en vierploegendiensten. Het streven is ook nu nog gericht op bedrijfstijdverlenging, waar mogelijk tot zes dagen per week.

De crisis sloeg in de zuivel hard toe. De boeren kregen minder dan 1 cent per liter melk. In 1935 werd zelfs niet meer dan 71 cent per 100 liter betaald.

In 1937 werd de nu nog bestaande grote neon-lichtreclame geplaatst die zeer veel tot de bekendheid van Nutricia heeft bijgedragen. Het werd met de schoorsteen een bakken voor de automobilist, de treinreiziger en zelfs het luchtverkeer.

In 1939 werd de zoon van dr. J.C.I. van der Hagen, mr. Jan H.W.J. van der Hagen lid van de Raad van Bestuur (directeur). Sinds 1932 was hij al lid van de Raad van Beheer (commissaris).

NUTRICIA'S
GECONDENSEERDE
Karnemelk
MET RIJSTBLOEM EN RIETSUIKER
GESTERILISEERD

TER BEREIDING VAN KARNEMELKSOEP
VOOR ZUIGELINGEN

Gemiddelde Analyse van het product in onverdund toestand	VET 1.20 °	ZETMEEL 2.50 °
	EIWIT 8.50 „	RIETSUIKER 8.00 „
	ASCH 1.60 „	MELKSUIKER 9.50 „

INH. 225 GR.

De tweede wereldoorlog

Op 10 mei 1940 werd Nederland rechtstreeks bij de oorlog betrokken. De verbindingen met het buitenland werden verbroken en de export van Nutricia viel weg. De fabriek in Cuijk werd door beschieting geraakt en kwam tien dagen stil te liggen.

Export was vrijwel onmogelijk, maar ook de aanvoer stakte. Blok werd schaars, evenals suiker en andere grondstoffen.

De Nederlandse veehouderij was sterk afhankelijk van veevoer maar ook daar hield de import van op. Bij het grondgebruik werd al spoedig voorrang gegeven aan voedsel voor menselijke consumptie. De melkaanvoer liep drastisch terug.

In 1941 raakten de voorraden cacao uitgeput en moest de produktie van Chocomel gestaakt worden. De vrachtauto's moesten overschakelen op kolen- en houtgasgeneratoren. Toen ook dat op hield, viel men terug op paard en wagen en vervoer per schuit.

Gelukkig genoot Nutricia als producent van zuigelingsvoeding een zekere bescherming. Het benodigde personeel was vrijgesteld van arbeidsinzet en voorzover er grondstoffen waren, kreeg Nutricia enige voorrang. Hierdoor heeft Nutricia toch nog veel voor kinderen en zieken kunnen doen.

In 1944 was de toestand vrijwel hopeloos geworden. Op 13 september schreef mr. Jan van der Hagen:

“In verband met onze zeer slechte kolenpositie hebben wij den aanmaak van al onze produkten stopgezet, met uitzondering van onze gecondenseerde karnemelk en eiwitmelk.... Wij hopen aldus nog zes weken onze fabrieken draaiende te houden.”

Na de spoorwegstaking werd het Zoetermeerse kantoorpersoneel, dat voor een belangrijk deel in Den Haag woonde, per paard en wagen heen en weer gebracht. Er werd echter op alle vervoer geschoten en ook dat werd te gevaarlijk. Het kantoor werd daarom naar Den Haag verplaatst.

Het bedrijf draaide ondanks alles door. In maart 1945 stond ter hoogte van de Rokkeveenseweg een afgehaakte spoorwegwagon. Deze werd telkens opnieuw doelwit van beschietingen en bommen. Op 30 maart werd Nutricia door een vliegtuigbom getroffen, die volgens een ooggetuige waarschijnlijk voor deze wagon was bedoeld.

Daarbij ging een groot deel van het bedrijfsarchief verloren, maar de produktie kon na drie dagen weer worden hervat. Daarna duurde het nog slechts enkele weken tot de bevrijding.

Een unieke opname: de bevrijding van Zoetermeer begon bij Nutricia in 1945.

Mr. Jan van der Hagen

De bevrijding bracht een einde aan angst, druk, honger en levensgevaar. Gebrek en schaarste bleven echter en zouden maar zeer geleidelijk verdwijnen. Wel aanwezig waren verwachtingen, ijver en wilskracht.

Op 1 augustus 1945 nam mr. Jan van der Hagen de directie over van C. Hodes. Hij kende het bedrijf en had een beeld voor ogen van de vernieuwingen die in de komende jaren moesten worden doorgevoerd. Zijn gedachten hierover had hij reeds op 6 juli 1945 in een brief vastgelegd. Dat hij ook oog en hart voor het personeel had, blijkt uit dezelfde brief: "De sociale verzorging van ons kantoor- en fabriekspersoneel dient speciale aandacht te hebben."

Dit was dan ook hard nodig. Zijn voorgangers hadden met alle verdiensten op ander gebied, het sociale terrein verwaarloosd. Men had er ook geen gevoel voor. Men vond dat de arbeiders blij mochten zijn dat Nutricia hun werk en loon verschaftte, zo eenvoudig was dat. Martien van der Hagen vond het bijvoorbeeld niet nodig een vijftienvijftigjarig dienstjubileum te vieren; de man had toch vijftienvijftig jaar loon gehad? Nutricia had dan ook voor de oorlog op het gebied van arbeidsvoorwaarden geen goede naam.

Nog hetzelfde jaar werd het laboratorium uitgebreid met een afdeling reserch en in 1946 kwam het produkt Olvarit op de markt, een kindervoeding op basis van groenten. Nutricia had op dit terrein geen deskundigheid in huis. Hiervoor trok men N. van den Brink, de latere bedrijfsleider, aan.

Voor het personeel in de fabriek waren de bedrijfsleiders de belichaming van het bedrijf. Naast en voor Van den Brink waren Sjoerd en Mijnten Meinsma, vader en zoon, een begrip. Voor de oorlog regeerde de oude Sjoerd met vaste en naar de huidige maatstaven soms harde hand.

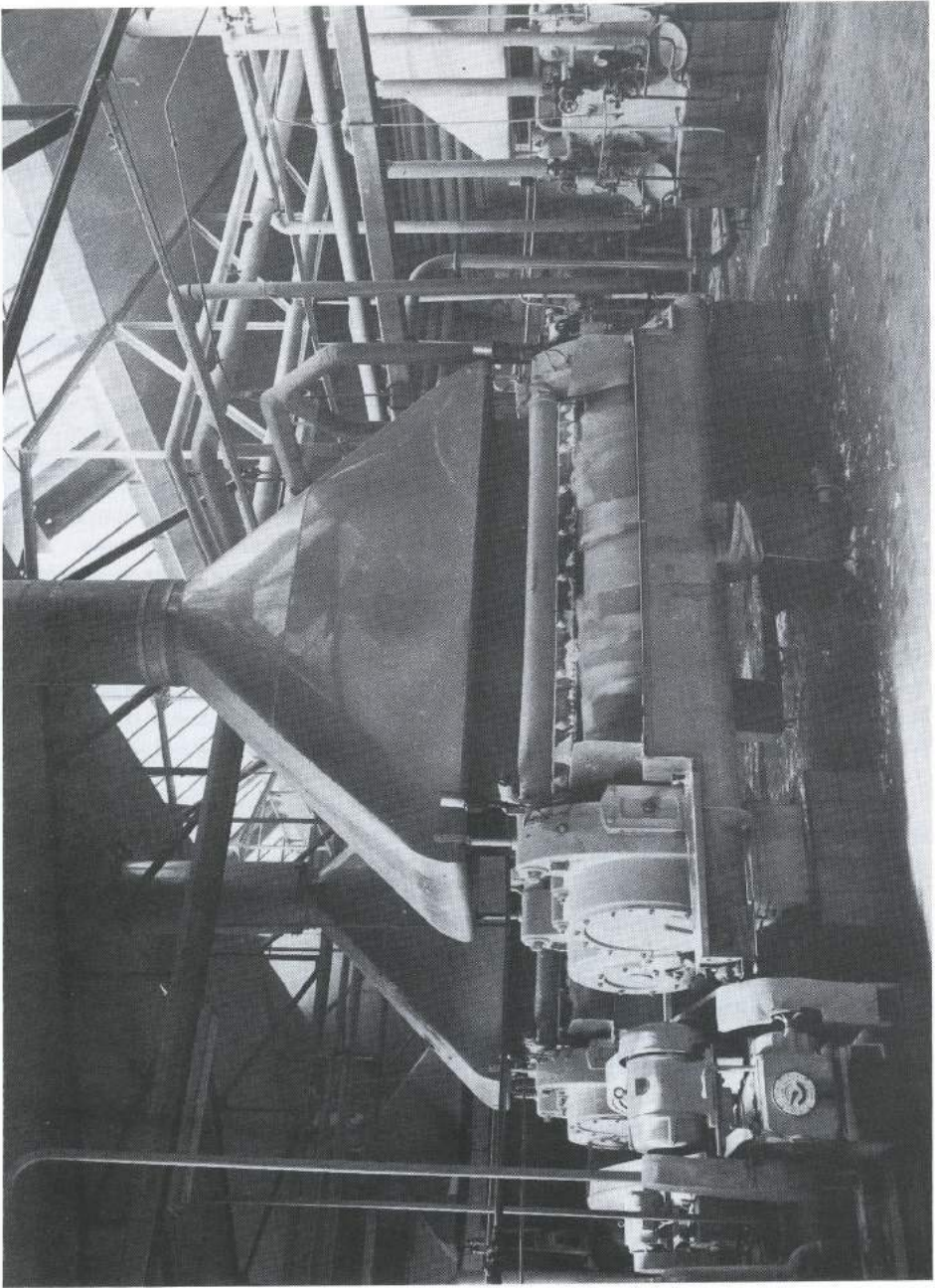
Tot in de jaren vijftig woonden bedrijfsleiders vlakbij de fabriek, onder andere in een uitspringend huis aan de Stationsstraat. Dit huis was deel van het vroegere stationskoffiehuis met paardestal. Op 1 juli 1940 was het samen met veel land gekocht van de erven Willem Sterrenberg. Zoals men later vanuit Nutricia de weg overstak naar paviljoen Van der Meer, zo ging men voor de oorlog naar het stationskoffiehuis. Een kleindochter van Willem Sterrenberg herinnert zich nog bezoeken van de directeuren Martien van der Hagen, Hodes en Bolsius.

Nutricia exporteerde al sinds lang zogenaamde evaporated melk, dit is gecondenseerde of wel ingedikte melk. Toen in 1940 export onmogelijk werd, verkocht men dit produkt nog enige tijd in het binnenland als "koffiemelk". In 1949 kwam Nutricia als eerste met koffiemelk in flesverpakking.

In hetzelfde jaar werden twee mede-directeuren benoemd, L.J. Bolsius, zoon van de eerder genoemde H.G.J. Bolsius, en H.H. van der Velden.

In 1951 was Nutricia in volle bloei en werd het vijftigjarig bestaan groots gevierd. Een nieuw produkt kwam op de markt: Protifar, een melkpoeder met een hoog eiwitgehalte, bestemd voor mensen met een eiwitrijk dieet.

In 1954 volgde Almiron-A, de eerste zogenaamde "gehumaniseerde" melkvoeding. Gehumaniseerd, vermenschlijkt, betekent hier vergaande overeenkomst met moedermelk. Op 24 maart 1955 overleed mr. Jan van der Hagen, op de leeftijd van 48 jaar.

Walsdrogers voor de bereiding van melkpoeder.

H.H. van der Velden

H.H. van der Velden nam de taak van mr. Jan van der Hagen over. Hij was een veelzijdig self-made man. In 1923 was hij in dienst getreden bij de Nutricia-fabriek te St. Oedenrode en later overgegaan naar Lacto in Cuijk. Hij kreeg zijn scholing bij de administratie, maar had bijvoorbeeld ook een goed inzicht in technische zaken. Hij voelde zich persoonlijk sterk met Nutricia verbonden.

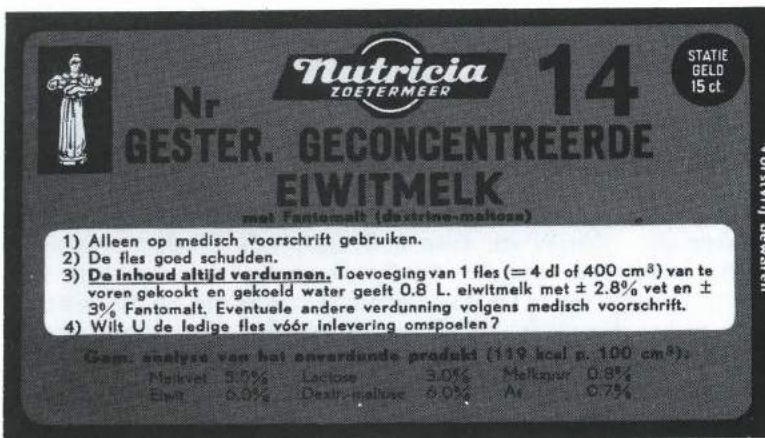
In 1955 werd het produkt Nutrix op de markt gebracht. Nutricia verkocht reeds kindermeel op basis van gemalen rijstbloem. Nutrix was een voorgekookte rijstbloem, bereid op een walsdroger.

Hiermede was naast de melk- en de groentefabriek tevens een graanfabriek in bedrijf genomen. Men sprak ook wel van de fabrieken I, II en III.

In 1956 werd een proeffabriek gebouwd waarin op grond van laboratoriumproeven kansrijk geachte produkten verder uitgeteerd konden worden. Ook de verbetering van bestaande produkten en produktiewijzen werd daardoor eenvoudiger.

Van 1963 tot 1969 was drs. J.C. Beunder, die reeds sinds 1950 in dienst was en in Zoetermeer woonde, directeur en lid van de Raad van Bestuur. Hij volgde daarmee Bolsius op, die in 1962 om gezondheidsredenen ontslag had genomen. De heer Beunder en zijn vrouw hadden in Zoetermeer een actief aandeel in het maatschappelijk leven.

In 1964 werd een vijf-granenprodukt als "Instant Ontbijt" - thans Bambix - op de markt gebracht en in 1965 werd de zuivelfabriek Bottema in Klundert overgenomen. Deze fabriek produceerde vooral boter. Aanvankelijk werd het vetoverschot van Nutricia hier verwerkt. Later werd de fabriek te Klundert gesloten en werd de boterproductie naar Cuijk overgebracht. De melkleveranties uit het gebied rond Klundert zijn echter gebleven. Nutricia werd in 1966 als N.V. Verenigde Bedrijven een open N.V., met noteringen ter beurze. Hierdoor kreeg Nutricia toegang tot de kapitaalmarkt en daarmee tot mogelijk voor uitbreiding of overname benodigde gelden. Voor Van der Velden was dit, juist voor zijn aftreden in 1967, een kroon op zijn werk.

Nr 14
GESTER. GECONCENTREERDE
EIWITMELK
met Fantomalt (dextrine-maltose)

STATIE
GELD
15 ct

Vorstvrij bewaren

- 1) Alleen op medisch voorschrift gebruiken.
- 2) De fles goed schudden.
- 3) **De inhoud altijd verdunnen.** Toevoeging van 1 fles (= 4 dl of 400 cm³) van te voren gekookt en gekoeld water geeft 0.8 L. eiwitmelk met ± 2.8% vet en ± 3% Fantomalt. Eventuele andere verdunning volgens medisch voorschrift.
- 4) Wilt U de ledige fles vóór inlevering omspoelen?

Gem. analyse van het onverdunde produkt (119 kcal p. 100 cm³):

Melkvet	5.0%	Lactose	3.0%	Melkzuur	0.8%
Eiwit	6.0%	Dextrin-maltose	6.0%	Ar	0.7%

Mislukt beleid

Rond de overgang naar de jaren zeventig was er een zekere hapering in de ontwikkeling van Nutricia. Al een aantal jaren waren er geen belangrijke nieuwe producten meer uitgebracht. Nutricia was financieel sterk, maar het deed weinig met deze kracht. Ook was de omzet laag in vergelijking met concurrenten waarmee men op de komende Europese markt te maken kon krijgen. Men kreeg het gevoel dat er een nieuwe koers moest worden ingeslagen.

Nu is bedrijfsstrategie aan mode onderhevig. Aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig waren diversificatie en democratisering de trefwoorden. Diversificatie houdt het streven in om verscheidene duidelijk van elkaar verschillende productgroepen te voeren. De bedoeling hiervan is het risico te spreiden - valt het ene wat tegen, dan valt het andere wel weer mee.

Ook het gegeven dat in de loop van de jaren zestig het geboortecijfer was gaan dalen - voor een producent van zuigelingenvoeding uiteraard een kwalijke zaak - pleitte voor diversificatie.

olvarit

**BRUINE BONEN
MET APPELMOES**

Nutricia
ZOETERMEER

Olvarit is gehomogeniseerd, d.w.z. uiterst fijn verdeeld en zeer licht verteerbaar. Bereid uit grondstoffen van prima kwaliteit, op zodanige wijze, dat alle oorspronkelijke eigenschappen zijn behouden.

Uiterste consumptie-datum:

Naast risicospreiding, wordt bij diversificatie synergie gezocht. Synergie kan men omschrijven als hetgeen men gemeenschappelijk kan benutten; bijvoorbeeld een wagenpark of een verkooporganisatie.

Nutricia koos voor diversificatie en in dit kader werden opgekocht: het Preservenbedrijf te Breda in 1970, het conservenbedrijf S.V.Z. (Speyer, Van der Vijver en Zwanenburg) met hoofdvestiging te Etten-Leur in 1971, en Remia te Den Dolder en Luycks te Diemen in 1974.

De omzet vertoonde hierdoor een forse groei, de winst echter niet. De voordelen die men van diversificatie verwachtte, bleven uit. Toen in de loop van de jaren zeventig in Nederland de vette jaren door magere werden opgevolgd, ondervonden alle productgroepen daarvan de gevolgen. De risicospreiding werkte niet en ook synergie bleef uit, doordat de verkoopbenadering bij de nieuwe dochters zo afwijkend was dat deze het Nutricia-verkoopapparaat geen daadwerkelijke ondersteuning kon geven. Wel was dit - onder andere door de bouw van een distributiecentrum in Zoetermeer - het geval bij distributie en vervoer. De invloed hiervan was echter voorshands te gering.

Ondertussen was er ook op organisatorisch gebied veel gebeurd. Er waren nieuwe staffuncties gecreëerd en er was nieuw kader aangetrokken. Dit soort veranderingen gaat gewoonlijk met spanningen gepaard, maar als na verloop van tijd blijkt dat de nieuwkomers zich waar weten te maken, plegen deze spanningen weer weg te ebben. De resultaten gingen echter teruglopen en de verwachte voordelen bleven uit. De nadelen kwamen daarentegen duidelijk naar voren. Leiding en staf van Nutricia spanden zich in om op de hoogte te raken van de gang van zaken bij de dochters, zonder nochtans de kennis en kunde van de plaatselijke leiding te kunnen evenaren. Dit alles ging ten koste van de aandacht voor Nutricia zelf, en ook daar zette een teruggang in. In 1974 maakte Nutricia al 25% minder winst en in 1979 leed het bedrijf voor het eerst in haar bestaan verlies. In deze situatie was een vaste hand van leidinggeven vereist om de problemen het hoofd te kunnen bieden. De hoogste leiding, de Raad van Bestuur, bestond echter uit een driemanschap dat collegiaal bestuurde, dat wil zeggen als gelijken met roulerend voorzitterschap.

E.J. van der Hagen

Inmiddels was het de commissarissen duidelijk geworden dat zo niet langer kon worden doorgegaan. Uitingen van verontrusting zowel uit kringen van leidinggevend als het overige personeel droegen hiertoe bij.

President-commissaris Erlend J. van der Hagen werd in januari 1979 benoemd tot gedelegeerd commissaris. Gedelegeerd betekent hier afgevaardigd om namens de commissarissen met directie-bevoegdheid op te treden. Korte tijd later werd hij voorzitter van de Raad van Bestuur.

Erlend van der Hagen was een zoon van mr. Jan van der Hagen en een kleinzoon van dr. Jan van der Hagen. Met hem trad de derde generatie Van der Hagen aan.

Uit zijn aanpak blijkt een overeenkomst met die van zijn vader in 1945. Hij begon met wat nu "no-nonsense" wordt genoemd, dat wil zeggen een strenge kostenbewaking en investeringsselectie, spoedig gevolgd door het uitzetten van een strategie. Dit werd internationalisatie op grond van de deskundigheid van Nutricia op het gebied van medische speciaalprodukten.

Minstens zo belangrijk was dat hij het geschokte vertrouwen wist te herstellen. Met Nutricia ging het weer bergopwaarts.

Bij dit beleid paste afstoting van de nieuwe bedrijven. Reeds in het najaar van 1979 werd Remia verkocht, in 1980 volgde Luycks, in 1982 S.V.Z. en als laatste in 1987 het Preservenbedrijf.

Hiertegenover stond de aankoop in 1981 van Cow & Gate, een dochter van Unigate, de melkboer van Engeland. Cow & Gate paste wel bij Nutricia; men zou het bedrijf de Engelse Nutricia kunnen noemen, met produkten als zuigelingsvoeding en kindervoeding op groentebasis vergelijkbaar met Olvarit. Cow & Gate had fabrieken in Engeland en Ierland. Behalve de Engelse thuismarkt had het tevens een belangrijke export naar de landen van het vroegere Sterling-gebied.

“De Tien Plagen”, thans Vondelstraat - een voorbeeld van arbeiderswoningen vlak bij de fabriek.

In 1983 werd begonnen met de bouw van een nieuwe melkfabriek in Zoetermeer, als onderdeel van een groter investeringsprogramma, gericht op vernieuwing van de productiebedrijven in onder andere Wexford (Ierland), Wells (Engeland) en Cuijk. In 1986 werd Fristi geïntroduceerd, dat naar het zich laat aanzien een nieuwe aanwinst in het Nutricia assortiment betekent.

Werd in 1979 voor het eerst in de geschiedenis van Nutricia een verlies geleden, nu tien jaar later maakt Nutricia het beter dan ooit.

Met dank aan mw. Van den Berg-Sterrenberg.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

Rijksarchief in Noord-Brabant.

Centraal Bureau voor Genealogie te Den Haag.

Directiesecretariaat van Nutricia.

Jaarverslagen Nutricia.

Kroniek van Nutricia, z.j.

Mondelinge informaties.

Nutricia gespecialiseerd in voeding, z.j.

Nutricia Nieuws, Personeelsblad van nv Verenigde Bedrijven Nutricia, (in het bijzonder nr. 2, 14e jaargang).

Dr. J.J. Westendorp Boerma, Geschiedenis deel II, Zwolle z.j.

ERKENDE VERHUIZERS

HENNEKEN B.V.

(079) 16 44 66 - 16 40 83

Distributiecentrum

ZOETERMEER

BODE SCHOLTEN UW PARTNER IN VERVOER

HET DISTRIBUTIECENTRUM VOOR ZOETERMEER EN OMGEVING

EEN TOTAALPAKKET IN VERVOER DICHTBIJ HUIS

Wattstraat 60
2723 RD Zoetermeer
Tel.: 079-315600
Tel.: 079-422744
administratie
Telefax 079-421066

- TRANSPORTEN VICE VERSA EN DISTRIBUTIE DOOR NEDERLAND EN BELGIË
- SPOEDVERVOER - KOERIERSDIENSTEN - SPECIAAL TRANSPORT
- GECONDITIONEERDE OPSLAG - VOORRAADBEHEERSING - TRANSPORTADVISERING
- VRACHTAUTOWASSERETTE

UIDIPAKKET

DEPOT VOOR: Postcodes:
van 2200 t/m 2899

van der Spek bv

Al sinds 1893 zijn wij groothandel in boter, kaas, eieren, oliën, vetten en margarine.

Daarnaast voeren wij in ons assortiment nóg eens ruim duizend artikelen, voor detailhandel, bakkerij en horeca-grootverbruik.

Maar er is meer,

met o.a. een range aan produkten speciaal voor verwerking in de banketbakkerij. De uitstekende kwaliteit geeft u de garantie voor een uitmuntend eindprodukt.

van der Spek bv

Hoofdkantoor : Zoetermeer, Storkstraat 12, Postbus 204, Telefoon: 079-443322, Telex 33247
Distributiecentrum : Meppel, Zomerdijk 13a, Postbus 51, Telefoon: 05220-55466
Distributiecentrum : Gilze, Vloeienveld 3, Postbus 22, Telefoon: 01615-2935

Maak ook nu kennis met "Onze Kijk op Sparen" voor een goed, persoonlijk spaaradvies, de Rabobank. Door de jaren heen.

Rabobank

Meer bank voor je geld

NOORDAM ROOMBOTER SPECIALIST

**Een uitgebreid
assortiment
roomboter.**

Hartelijk
gefeliciteerd
met het
40 jarig bestaan!

Wij leveren verpakkingen roomboter in vele soorten en gewichten. Zoals kuipjes van 10 gram, pakjes van 250 gram, staven van 2,5 kg, maar ook dozen van 5 of 25 kg.

GROOTHANDEL IN ZUIVELPRODUKTEN

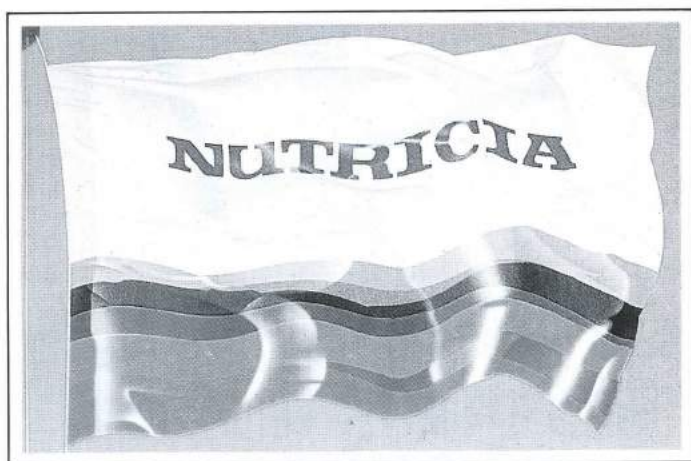
NOORDAM

Service door vakkundige begeleiding.
Distributie door geheel Nederland.

Industrieweg 8, 2712 LB Zoetermeer, tel. 079-315000*

Nutricia maakt 't goed.

NUTRICIA

Postbus 1, 2700 MA Zoetermeer. Telefoon: 079-539953.

ALS ER IETS TE VIEREN
VALT, DAN ZIJN WIJ
NATUURLIJK VAN DE PARTIJ.

NMB BANK

DE NMB DENKT MET U MEE

Burgemeester Wegstapelplein 3 - Stadshart Zoetermeer - telefoon 079-531711

Laat ons
uw partner zijn
in drukwerk

handelsdrukwerk
kettingformulieren
reclamekranten
gelegenheids-
drukwerk
fotokopieerwerk

drukkerij

ribberink

PHILIPSSTRAAT 5 - ZOETERMEER
TELEFOON 079 - 16 69 44 - FAX 079 41 01 70

"Gebundeld verleden" is een verzameling artikelen die enkele aspecten van de geschiedenis van Zoetermeer belicht.

Behalve aan de zuivelhandel en -industrie is o.a. aandacht besteed aan de landbouw vanaf de jaren dertig en aan de methoden van vervoer in vroeger dagen. Ook aan het bankwezen en de Zoetermeerse bodem zijn artikelen gewijd. De bundel werd samengesteld ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Historisch Genootschap Oud Zoetermeer. De geschiedenis van de vereniging over de jaren 1949 - 1989 is hierin eveneens vastgelegd.